

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2017 04 év szám

Az ARS SACRA 2016, Vízvárosi Galéria; Zichy major kiállításainak munkáival

TANDORI DEZSŐ: Elválasztás és összetartozás

GÁTI ISTVÁN, HÖRCHER FERENC, GYUKICS GÁBOR versei

KIRÁLY FARKAS: Dögök (elbeszélés)

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Az áldott lik (szülőföldem-esszé)

MONOSTORI IMRE, KEMSEI ISTVÁN, KOLLARITS KRISZTINA kritikái

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KORTÁRS 2017 04

AKNAY JÁNOS, Kapcsolat (Diptichon), 2015

BUDAPESTI OPERETSZÍNHÁZ
MŰVÉSZETI VEZETŐ: KERO

SZENTECZKI ZITA | DUDA ÉVA | SZÉKELY KRISZTA

NŐI RENDEZŐK TAVASZA

SZEGÉNY DZSONI & ÁRNIKA

MÁJUS
RAKTÁRSZÍNHÁZ

FRIDA

MÁRCIUS
ÁTRIUM FILM-SZÍNHÁZ

KREATÍV KAPCSOLATOK

ÁPRILIS
KÁLMÁN IMRE TEÁTRUM

WWW.OPERETT.HU | JEGY@OPERETT.HU | 06-1-312-4866
 FACEBOOK.COM/OPERETTSZINHAZ | WWW.INSTAGRAM.COM/OPERETTSZINHAZ
 FELELŐS KIADÓ: LŐRINCZY GYÖRGY FŐIGAZGATÓ

TARTALOM

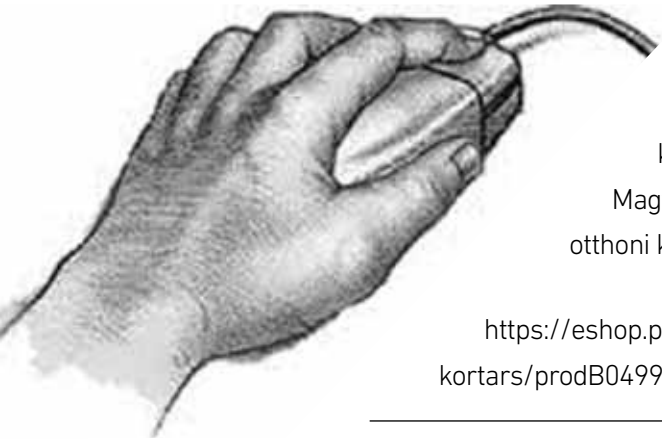
- 3** GÁTI ISTVÁN: Puskin utolsó lövése (*vers*)
- 10** FERDINANDY GYÖRGY: Véget ért hát száműzetésed (*próza*)
- 12** TANDORI DEZSŐ: Elválasztás és összetartozás (*versek*)
- 14** KIRÁLY FARKAS: Dögök (*próza*)
- 20** HÖRCHER FERENC: Újabb párizsi útinapló (részletek) (*vers*)
- 23** GYUKICS GÁBOR: szidolfolt a ködkürtön; hősök nélkül; nem tervezett utak (*versek*)
- 25** KOBLENCZ ZSUZSANNA: Ottó a szélben (*novellapályázat*)
- 27** KRIPPL GRÉTA: Fejünk felett az ég (*novellapályázat*)
- 28** LÁSZLÓ ERZSÉBET: A világ táncol a szélben (*novellapályázat*)
- 32** NOVOTNY TIHAMÉR: Ars Sacra 2016 – Két tavalyi kiállításról (*képzőművészet*)
- 40** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1957. április
- 43** TÓZSÉR ÁRPÁD: Tornácok és poklok – Széljegyzet Molnár Imre Esterházy János élete és mártírhalála című könyvéhez
- 46** LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Az áldott lik – Töredékek egy szülőföld-esszéből (*szülőföldem*)
- 48** TÓFALVI ZOLTÁN: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pere – Dávid Gyula tanársegéd perirata (3. rész)
- 61** FÜLEKI GÁBOR: Szonett-szövet
- 65** TÓTH LÁSZLÓ: Az eltüntetett vers(szerűség) és a „nyakoncsípett idő” – Futamok Vida Gergely verseihez
- 68** E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Nesztelenség – a cselekvés és a történés mezsgyéjén
- 80** FÁBIÁN (T.) LÁSZLÓ: Észrevételek és javaslatok a közoktatás rendszerének korrekciójához II. (*tansarok*)
- 84** MONOSTORI IMRE: Meggyőző szintézisek (Vasy Géza: Az irodalom: nélkülözhetetlen)
- 89** KEMSEI ISTVÁN: Baka István / Összegyűjtött versek
- 91** KOLLARITS KRISZTINA: Vastag Andrea / Csinszka – a „Halálra szánt, kivételes virág”
- 92** ARTZT TÍMEA: Tóth Krisztina / Világadapter
- 94** BAÁN TIBOR: Szigeti Lajos / Erővonalak
- 95** BENCE ERIKA: Huszka Árpád / Kontra Ferenc írói munkássága
- 97** BUDA ATTILA: Magyarországi gondolkodók 18. század
- 99** BÁNYAI TIBOR MÁRK: Turczi István / A fázisrajzoló átmeneti gyötrelmei
- 100** PÉCSI GYÖRGYI: Markó Béla / Kerítés

E számunkat az ARS SACRA 2016, Vízivárosi Galéria (Budapest) és a Zichy major (Budaörs) kiállítóinak munkáival illusztráltuk.

A borítón: KIS-TÓTH FERENC, Bevándorlók sátrai a temetőben (részlet), 2016;

AKNAY JÁNOS, Festőangyal, 2011.

Kortárs-előfizetés: klikkelj rá!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemesesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinetipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

KORTÁRS 60!

Idén ünnepeljük a *Kortárs* folyóirat hatvanadik születésnapját. Az eltelt évtizedekben hosszú utat járt be a folyóirat. Szeretnénk összegyűjteni minél több emléket erről az időről, ezért kérjük, hogy akinek saját tulajdonában olyan dokumentum vagy fénykép van, amely a *Kortárs* történetéhez kapcsolódik, küldje vagy juttassa el nekünk a szerkesztőségbe, a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft, 1406 Bp., Pf 93. címre.

A dokumentumokat megőrizzük.

Köszönettel:

A szerkesztőség

www.kortarsonline.hu

GÁTI ISTVÁN

Puskin utolsó lövése

GÁTI ISTVÁN (1979) Budapest

PUSKIN HALÁLA

Vlagyimir Ivanovics Dal emlékezik

Mogorva volt a tél, miként most.
A hó világitott csupán.
Gyanútlan mentem Puskinékhoz
Egy fagyba dermedt délután.
Sürgött a ház, mikor beléptem,
Spasszkij doktor jött szembe éppen.
Csak álltam meglepetten, és
Feltűnt a nagy jövés-menés.
Kollégám félrevont sietve.
Holtfáradt volt és izgatott:
– Puskin beteg. Lövést kapott.
A csípőn át gerincidegbe
Hatolt a gyilkos fémdarab.
Igen kevés remény maradt.

Tengernyi kint kibír a párna.
Vérfoltos ing s a gyógyszerek.
Egy jó barát halottas ágya
Lehangolóbb nem is lehet.
Tanácstalan baráti körben
Feküdt a költő összetörten.
Mosolygott, s mint ki vétkezett,
Nyújtott felém egyből kezét:
– Együtt a végső szenvedésben?!
A lélegzés is fáj nagyon.
Ezt hozta, lám, a párbajom.
Most vége van! Nincs több lövésem.
Döntött az Úr. Felettem áll.
Az ördög elvihetne már!

– Ne add fel, cimborám! – dadogtam.
Puskin legyintve így felelt:
– Hagyd ezt! Élet-halál dologban
Ne áltassuk magunk! Mihelyt
d'Anthès golyója elterített,
Tudhattam már, mi engem illet,
A rút kaszás felém halad.
Doktor helyett elég a pap.
Szörnyű e nap szegény nejemnek.
Így szenvedett erőtlennül.
Éreztem, teste egyre hűl.
Erőt mutat, de karja reszket.
Eljött utolsó éjjele.
Ott ültem másnapig vele.

Reggelre felszökött a láza,
És sűrű lett a pulzusa.
Megrendülést hozott a házra
A vontatott haláltusa.
Hűtöttük homlokát, s emellett
Vagy két tucat pióca kellett,
Hogy kissé könnyebben legyen.
Segített ő is több helyen.
Átélttem sokszor praxisomban
Hasonló szörnyű helyzetet.
Csodát az orvos nem tehet.
Segítség nem terem sehonnan.
Bár szenvedésben telt a nap,
Puskin fegyelmezett maradt.

Szederbefőttet kért. Natalja
Letérdelt, úgy etette meg.
Puskin zihált, kihűlt a karja.
– Már nem sokáig szenvedek!
E polcokon magasra mászok...
Ringatták furcsa látomások.
Míg öntudatlan írt mesét,
Nyugtatta síró hitvesét:
– Nincs semmi baj, utat találtam.
Elmúlik mind a gyötremem.
Csak fölfelé a könyveken...
Görccs fogta el öt óra tájban.
Erőtlen nyögte: – Fulladok!
Az élet ekkor hagyta ott.

Nagy költőd távozott, Oroszhon!
Kivételes volt, egyszeri.
Míg bánatomban ültem otthon,
Fülemben csengtek versei.
Idéztük rímeit, de mennyit!
Tengődik most a Szovremennyik.*
Nevére gyászkeret kerül.
Párbajban, értelmetlenül
Vesztett egy nyugtalan tehetség.
A jót csupán a bölcs leli.
Míg párbajoztak hősei,
Talán csak önmaguk keresték.
Lapozva újra műveit,
Akárha Puskin ülne itt.

* A Szovremennyik orosz irodalmi folyóirat volt a 19. században. A cím jelentése magyarul: Kortárs.

A LÖVÉS

Alekszandr Puskin elbeszélése nyomán

I.

Az ezredünk pár hónap óta
Egy porfészekben vesztegelt.
Sivár vidék, se lány, se móka.
A nyáridő döcögve telt.
Másolta mind a más a holnap:
Lovaglás, torna, lögyakorlat,
A parancsnoknál este puncs,
És hébe-hóba kártya. Fuccs!
Jobb híján egymást látogattuk.
Nem volt egy rendes étterem,
Hol némi társaság terem.
Sóhajtva néha hajtogattuk:
Talán egy átok hatja át
E rossz, vidéki laktanyát.

Civil barátunk egy akadt csak,
Harmincon túli férfiú.
Bővében volt tapasztalatnak.
Önérzetes volt és hiú.
Ünnep volt szinte inni nála,
És imponált iróniája.
Humor terén pikírt, gonosz.
Csak félig-meddig volt orosz.
Titokzatosság lengte körbe.
Huszárként szolgált hajdanán,
S egy mélyen elfedett talány
E karriert derékba törte.
Csak ült kopott falak között.
Szerényen élt és öltözött.

De házigazdaként e férfi
Kívívott némi érdemet.
Palack nyakán sok vodka fért ki,
S tápláltak mind az ételek.
Habár csak pár fogásra teltet,
Volt abban mégis úri jelleg,
Ahogy cselédje körbejárt,
Míg ő az asztalfőn felállt,
Hogy ajkát nedvesítse tósztra.
Így szónokolva volt bohém,
Míg el nem sült egy friss poén,
Mely tisztjeink zavarba hozta.
Jeleskedett körünkben ő.
Eszes volt s prima céllövő.

E szenvedély elfogta néha,
És lőtt, mint rettegett vadász.
Szétlőtt plafon, lukas tapéta.
Céltáblaként hatott a ház.
Bár így is megmaradt a fénye.
Volt könyv- és pisztolygyűjteménye,
Ereklyeként mutatta ezt.
Bálványa volt a célkereszt.
S ha egyikünk firtatni kezdte:
„E képességét már vajon
Próbálta pisztolypárbajon?”
Lelkünkbe mart kimért igenje.
Élet-halál mesék helyett
Új témát kezdeményezett.

Hogy gyáva volna, nem hihettük.
Meglátszott szinte alkatán,
Ha kell, pokolra megy helyettünk.
Egy régi ügy sérthette tán.
Hogy bajnok volt a céllövésben,
Tudtuk, de nem mesélte mégsem
Vad és vitéz kalandjait.
Milyen titok lapulhat itt?
A gyatra bort fenéig itta.
Itattuk egyre. Borzalom!
Csak ült közöttünk józanon.
Megfejthetetlen volt a titka.
Első volt köztünk mint ivó,
Becsés barátunk, Silvio.

Az esti kártyaparti közben
Történt egy furcsa incidens.
Ültünk kukán, elázva többen.
Nyolc óra volt vagy fél kilenc.
Míg Silvio a bankot adta,
És nem figyelt egy pillanatra,
Merenghetett, lapot tesz-e,
Kinyúlt egy tisztünk jobb keze.
Eltűnt pár rubelecske bankó.
Barátunk fölkel. Rárivallt.
Lendülni látta most a kart,
Felé repült a gyertyatartó.
A házigazda elhajolt,
Lelkén esett csupán a folt.

– Uram! Az ajtót ott találja!
Kotródjon el, legyen szíves!
És öntse el szívét a hála,
Hogy itt történt az incidens!
Így szólt, s mi álltunk ott, alélva.
Nem volt e rút esetre példa.
A tiszt hátrálva távozott.
Még szólt egy kurta mondatot,
Hogy kész a sértésért felelni.
„Bolond beszéd! Párbajba áll!
Ez értelmetlen ügy. Halál!”
Tudhatta, nincs esélye semmi.
Esendő emberek vagyunk;
Temettük szinte hadnagyunk.

De másnap délelőtt körünkben
Ép bőrrel megjelent a tiszt.
Láthatta tágra nyílt szemünkben,
Ilyen mesét bolond se hisz.
Száz kérdés mondatott hadarva,
Zengett a visszhangos lovarda.
Példátlan dőreség ez itt!
A sértett nem jelentkezik.
Végül mi mentünk Silvióhoz.
Kertjében kértük számon őt,
Ki épp egy kártyalapra lőtt,
S hittük, nyugalma szinte kóros.
Golyó repült. Higgadt a hang:
– Párbaj lefújva, nincs harag.

E mondat bár derékba törte
Barátunk régi presztízst,
Néhányunk átsiklott fölötte,
Vállvonva mondta: – Semmiség!
De én, ki cimborája voltam,
Forongtam még, emésztve szótlán
Nyeglén elejtett válaszát,
És bosszantott a gyávaság,
Mi nem sajátja Silviónak.
Lett volna egy-egy alkalom,
És fény derül, ha faggatom,
De némaságban telt a hónap.
Közöttünk állt a sok „miért?”.
Fesztes maradtam és kimért.

Ki Péterváron él, vagy éppen
Pletykákban jártas moszkvai,
Nem sejti ám, hogy itt, vidéken
Nekünk egy hír, a posta mi?!
Levéltre vársz? Fogytán a pénzed?
Kedvedre lesz kedd és a péntek.
Hetente kétszer postanap!

Újságot, sürgönyt osztanak.
Pecset lehull, a tinta jó friss.
Olvasgat minden emberem.
Egy füledt keddi reggelen
Levél fogadta Silviót is.
Átfutva két papírlapot
Mogorva lett és izgatott.

Járkált, tekintetünk kereste:
– Urak! Rég várt levél ez itt.
El kell utaznom még ma este.
Sürgős az ügy, megérthetik.
De nem haraggal búcsúzom ma,
Önökre vár egy jó uzsonna.
Hozattam mindenféle bort.
Hadarta, s gyorsan félrevont:
– Ott lesz ön is, merem remélni.
Ha titkok közlésén a sor,
Csak ön lehet bizalmasom.
Szeretném végre elmesélni...
– És elharapta itt a szót.
A kézfogás baráti volt.

Eltelt a nap. Öt óra tájban
Már egybegyűlt a társaság.
Bőrdöngők közt, üres szobában
Pár ócska szék, kopott vaság.
Lövésnyomok, porlepte ablak
Nem árthatott a hangulatnak.
Rég élt e ház ilyen derűt.
Habzott a szó, dugó repült.
Jó volt a házigazda kedve.
Karjába vett a bódulat.
Zúgták a tóosztok: – Jó utat!
S ő élceit csak szórta egyre.
Ki bort nyakalt, ki meg felest,
De véget ért a görbe est.

Szétszéledt tiszt társaságunk,
Csak én maradtam végül ott.
Leültünk ketten, és pipáztunk.
Barátom hosszan hallgatott.
Csak fészkelődött egyre-másra.
Komor lett minden arcvonása.
Villant a szem, nézése zord.
A füst mögül merengve szólt:
– Talán utolsó alkalommal
Beszélgetünk személyesen,
S nem volt időnk egyébre sem,
Mulattunk részeg hadnagyokkal.
Ittunk. Megismert általa?
Ha így mennék el, bántana.

– Minden bizonnyal ön sem érti,
Mért nem volt R.-rel párbajom.
„Ki ölni fél, miféle férfi?”
Támad sokakban szájalom.
Ha fűt a bosszú röpke perce,
Lepuffanthattam volna, persze.
Láthatta már, hogyan lövök.
Csak durr, és nincs szegény kölyök!
De volt egy csúnya ügy hat éve.
Egy gazdag, úri birtokon
Egy férfi úgy ütött pofon,
Hogy párbajozni hívtam érte.
Habár szilajnak mondanak,
Még mindig él a rongy alak.

Az elbeszélést félbehagyta.
Figyeltem őt, ahogy motoz.
Benyúlt egy zörgő, nagy csomagba.
Kinyílt egy zöld kartondoboz.
Előkerült a tisztí sapka,
Azt Silvio fejébe csapta.
Arany szegély, vörös pamut.
Ormán golyó ütötte lyuk,
Homlok fölött egy fél arasszal.
„Láthatja, majdnem eltalált.”
Sercent a gyöngye gyertyaláng.
Fényében villogott az asztal.
Leejtve karba tett kezét
Most már zavartalan beszélt:

– Mindenben versenyeztem anno.
Kártyáztunk s ittunk esztelen.
„Nem holmi egyszerű halandó.”
Hősként becsült az ezredem.
Sok párbajt nyertem fegyveremmel,
Míg megjelent egy ifjú ember.
Fess és vidám szerencsefi.
Hírem csak ő kezdhette ki.
Nemes szülőlk, vagyon temérdek.
Szivart se szív akármilyet!
Mindenk, persze, rá figyelt.
Varázsa volt családnevének.
Bár érdekelné, felteszem,
Nevét a számra nem veszem.

Amíg kereste társaságom,
Nem vettem szinte semmibe.
Nem vágyta ő sem mindenáron,
Kerültük egymást messzire.
Homályba hullt sok régi tettem.
Ő lett a hős. Gyűlölni kezdtem.
Féltékenységem áthatott.

Kellett tehát egy párbaj-ok.
Csípős szavakkal ingereltem.
Egy füledt nyári est alatt
A cérna végre elszakadt.
Képen törölt a bálteremben.
Pokolra jut, ki arcul üt!
Elégtételt kívánt az ügy.

Másnap korán, öt óra tájban,
Derék segédeim s magam
Ott álltunk már, hol lesz a párbaj.
Járkáltam föl-le nyugtalan.
Nyírfák közt tétován kerengve
Várhattam még ellenfelemre.
Az ébredő liget mögött
Derűsen, andalogva jött.
Kezében jó marok cseresznye.
Váll-lapján csillogott a nap.
Csizmám elé repült a mag.
„Nem érzi tán, hogy itt a veszte?”
Látván az esztelen derűt,
Éreztem, elborít a düh.

– Ő kezdet! – harsogtam dühömben,
S átadtam voltaképp jogom,
Mert szélütést kapok különben,
Vagy félrehord a pisztolyom.
Árnyéka tűnt a félelemnek,
Segédeink míg lépegettek,
Éreztem, kissé higgadok.
Pózo!jon bár e nyikhaj ott,
Utolsó ténykedése lesz ez!
Célzott. Meredten néztem őt.
Homlok fölött, sapkámba lőtt.
Tudhatta már, hogy ő a vesztes.
De van, ki sírig nem tanul.
Csak pislogott pofátlanul.

Tapasztalatlan nyeglesége
Szokatlan módon ingerelt.
Mikor méltóztat félni végre?
Fejemben megfogant a terv.
Egy senkiházi, flegma fickón,
Ha léket vágna most a pisztoly,
Nem éri semmi veszteség.
Nincs sorsa és keresztje még.
Képebe vágta: – Nem lövöm le!
A szemtelen még biztatott:
– Lőjön csak bátran! Itt vagyok!
Tűnődve néztem el fölötte.
Mehagytam ifjú életét.
A párbaj ezzel véget ért.

*Utólag némiképp idéltlen
 Viselkedésnek tűnhetik.
 A hadseregből is kiléptem,
 Azóta tengék-lengek itt.
 De nem hiába váraoztam,
 Eloltom végre bosszúszomjam.
 Egy ismeróstól jött levél.
 Azt írja, most lett vőlegény
 Az illető, kit futni hagytam.
 Ott termek én, s a nász helyett
 Kíséri lomha gyászmenet.
 A puszkacsóbe néz riadtan.
 Elszáll a góg, a gúnymosoly,
 A túlvilágra úgy oson.*

Történetét, hogy elbeszélte,
 Fölpattant rögtön Silvo:
 – Jobb lesz kocsit fogadni végre!
 Akad még dolgom, milliő.
 A csengetésre jött a szolgál,
 Csomagjait kivitte sorba.
 A kurta búcsúzás alatt
 Sok összevissza gondolat
 Motoszkált bennem nyughatatlan.
 Felindultságom egyre nőtt.
 Az átlukasztott fejedőt
 Esetlenül kezébe adtam.
 A bosszúvágy nem kis teher.
 A trojka futva vitte el.

II.

Eltelt hat év. Immár civilként
 Vezettem csöndes birtokom.
 Öreg falum fakó idilljét
 Alábecsülni nincs okom.
 Teázgatás, kevéske munka.
 De felcsigázott lelkem unta
 A hosszú téli esteket.
 Bénultság ülte testemet.
 Társalkodóm, a vén sztarosza
 Lomhán beszélt, humortalan,
 Vagy átüzent, hogy dolga van.
 Ősrégi könyveket lapozva
 Pálinkát ittam hajnalig.
 Éreztem, nem kis baj van itt.

Versztányi útra birtokomtól
 B. grófné kúriája állt.
 Csak intézője éldegélt, hol
 Már szó szerint madár se járt.
 Ily birtokon élne bárki,
 A grófné arra mégse járt ki.

Bírhatta erre bármi ok,
 Nagy történésnek számított
 Váratlan érkezése híre.
 Mint újra éledő hamu,
 Szikrát fogott a fél falu.
 Élénk lett lusta népe, íme!
 „Egy gazdag asszony s persze, szép!”
 Így suttogott a szóbeszéd.

Magam se voltam épp közömbös
 A szertekürtölt hír iránt.
 Már hozzám nőtt a háziköntös.
 Egy úri dáma tán kiránt
 Magányomból, mely egyre fojtóbb.
 Habár fogadni tán a gróf fog,
 A pár, ha hosszan itt marad,
 Akadhat egy-egy pillanat,
 Kettesben lenni majd a hölgygel.
 Tudok még régről bókokat,
 S ha szellemes a hódolat,
 A pamlagon nevetve dől el.
 Tán életembe visszacsál
 Egy dús kebelből jött kacaj.

Vasárnap három óra tájban
 Ott álltam ajtajukba' már.
 Egy tágas, rendezett szobában
 Vártam, hogy int a vén lakáj.
 Körös-körül szép, drága könyvek.
 Siklott a szem csak egyre följebb.
 Kecses szobor, bronzból való,
 Vázák és márványkandalló,
 Fölötte mindenféle képek.
 Nem láttam ennyi fényt soha.
 Kinyílt a dolgozószoba.
 Elém a gróf sietve lépett,
 Közvetlen, mint a gyermekek.
 Harminckét éve meglepett.

A társalgóban ültetett le,
 Izgalmam lassan csillapult.
 Kedélyes dolgokról csevegve
 Pár képben felfénylett a múlt.
 Ám hirtelen bejött a grófné,
 Szebb, mint a róla festett portré.
 Nyugalmam végleg elveszett.
 Éreztem, vérem felpezseg.
 Próbáltam fesztelen beszélni,
 De láthatták, hogy sápadok,
 Míg ők, a boldog házások:
 E drága nő s a büszke férfi
 Évődtek csak zavartalan.
 Sutának éreztem magam.

A jól berendezett szobában
 Elmém is elkalandozott.
 Bár láttam kincseket korábban,
 Egészen elképedtem ott.
 Szememnek támpontot keresvén
 Feltűnt egy régimódi festmény.
 Klisé, ítélje bárki meg.
 Felhők között egy svájci hegy.
 De mégis ott ragadt figyelmem,
 Hol égbe nyúl a kék orom,
 Két jól látszó lövésnyomon.
 A gróf is észrevette menten,
 Tekintetem, hogy merre jár:
 – Remek lövések, nemde bár?

– Az ám! – feleltem izgatottan,
 Hogy kedves témám volt soron.
 – Magam se hagytam tiszt koromban
 Rozsdásra válni pisztolyom.
 Kondícióm, habár ma gyatra,
 Harminc lépésről kártyalapra
 Lőhetnek most is, meglehet.
 Ha vannak töltve fegyverek...

A grófné felderült e szóra:
 – Drágám! Mesélted hajdanán...
 Szégyent te most se vallanál!
 Kurtán szabadkozott a grófja:
 – Habár a szenvedély örök,
 Tudod, hogy régen nem lövök.

Beszélgetésünk színesebb lett,
 Sok régi ügy került elő.
 Új fényt adott nem egy esetnek
 A közben ráterült idő.
 A múltban elmerülve hosszan
 Mint érdekesség, szóba hoztam,
 Nem emlegetve név szerint,
 Egy cimborám lövéseit.
 Vendéglátóm e pillanatban
 Egészen izgalomba jött:
 – Hogy hívták azt a nagy lövőt?
 S mikor nevét kimondta ajkam,
 Ültéből felszökött a gróf:
 – Ismertem én is Silviót!

Kezébe vett egy szürke könyvet,
 Matatva azzal fel-le járt:
 – Mesélte tán barátja önnek
 A félbehagyott párbaját?
 – Egy bál után sokat borozva
 Egy senkiházi felpozozta...
 Kezdtém nagy lelkesülten én,

S a gróf üres tekintetén
 Láthattam, nyelvem mit hibázik.
 Hogy minden érthető legyen,
 Szemembe nézett partnerem:
 – Itt látja most e senkiházit!
 Így szólt, nem épp marasztalón.
 Puffant a könyv az asztalon.

– A kép az Alpok-béli hegygel
 Egy rossz napunk emléke lett.
 Sebezni jött egy álnok ember,
 S a lélek vászna nem heged.
 A grófné közbeszólt remegve:
 – Ne mondd el újra! Szörnyű lenne!
 De férje eltökélte már:
 – Gyorsabb a gyógyulás, ha fáj.
 Majd érzeleghetünk esetleg.
 A vége bármilyen komisz,
 Vendégünk halljon arról is,
 A bosszú hogy, miként esett meg.
 Láthatta, roppant érdekelt.
 Leült, s ekképp beszélte el:

– Sok meghitt perc dereng utólag.
 Öt éve házassok vagyunk.
 Az esküvőnk utáni hónap
 Fényét emelte kis falunk.
 Itt telt megannyi boldog óra,
 De árny leselkedett a jóra.
 El kellett gyorsan múlnia.
 Baj fészke lett e kúria.
 Sietve hagytuk itt egy éjjel.
 Nem laktunk benne évekig.
 Ma szembenézünk végre itt
 A múlt gonosz kísértetével.
 Nyelvem ha lustán pergene,
 Segít a helynek szelleme.

Egy fülledt nyári alkonyatkor
 Nejem korán aludni ment.
 Bódultan csóktól és konyaktól
 Nem bírtam nyugton ülni bent.
 Töprengve jón és hálatalten
 Sétáltam kint a néma kertben.
 Rőt fényben csillogott az út.
 Kapunk elé hintó gurult.
 Egy árny a ház felé szaladt most.
 Nem láttam, ismerősöm-e.
 Indultam hát sietve be.
 Nem fűlt fogam sötét kalandhoz.
 Az úr, ki hirtelen bejött,
 Ott állt a kandalló előtt.

Vállát poros kabát takarta.
 Szakállá torzonborz ugyan,
 De ismerősen szólt a hangja:
 – Emlékszel még rám, gróf uram?
 Esküim hozott, nem holmi hóbort.
 A furcsa vendég Silvio volt.
 – Ne félj, szobád nem piszkolom,
 Csak elsütném a pisztolyom,
 Lezárva régi párbajunkat.
 A fegyvercső felém meredt.
 Az arc a gyilkos tárgy felett
 Mutatta, eltökélt, nem ugrat.
 Nem értem, hogy történt velem.
 Lebénított a félelem.

– Gróf úr, jogom van egy lövésre.
 Könnyed veszed ma is vajon?
 Egy mozdulat csupán... de mégse...
 Az orvlövés nem műfajom.
 Fogd pisztolyod! Párbajra jó lesz.
 Irányadónk az ősi kódex.
 Bajtárs vagyok, nem gyilkos én.
 Legfőbb az egyenlő esély.
 Forduljunk most is Fortunához!
 Sietve biztatott: – Gyerünk!
 Kalapba dobtuk névjegyünk,
 Lesvén a sors miként határoz.
 – Te sors-kegyenc! – ellenfelem
 Hetykén mutatta fel nevem.

Alakja összefolyt előttem.
 Hallottam, rémesen zihál.
 Kezem még reszketett, de lőttem.
 Golyót kapott a svájci táj.
 Ujjongva, szinte élvezettel
 Célzott felém a büszke ember.
 Halál ölébe itt esem,
 Ha nem szalad be hitvesem,
 S nem áll közénk nagyot sikoltva.
 Míg falfehéren átkarolt,
 Nyugtattam: – Ez csak tréfa volt!
 Afféle férfias sziporka.
 Golyó fejünkbe nem talált.
 Ő Silvio, egy jó barát!

Bolond mesém nem hitte Mása,
 Csak méregette Silviót.
 Kemény lett minden arcvonása:
 – Uram! Valóban tréfa volt?
 – Nos, asszonyom – felelt a férfi –,
 A férje tréfamester, érti?
 Egy szép pofon elvégre hecc,
 S a párbaj is, ha jót nevensz.
 Sapkába löni úri móka!
 Ekképpen szégyenítve meg
 Pisztollyal újra célba vett.
 Nevetve szólt: – Ütött az óra!
 A félsz haraggá változott.
 Őrjöngtem: – Lőj, te átkozott!

– Dehogyan lövök! Nem ölni jöttem.
 Most már elégedett vagyok.
 Láthatlak kínban, összetörten.
 Most köpj cipőm elé magot!
 Térded remeg, hiába rejted.
 Míg élsz, e percet nem felejtéd.
 Már indulok, ne mérgelődj!
 E szók után a képbe lőtt.
 Aztán bokáit összeütve
 A télikert felé kiment.
 Emlékét itt feledte bent.
 Árnyék borult mézeshetünkre.
 Becsapta kint a kertkaput.
 Ájult nejem karomba hullt.

Sötéten hallgatott a gróf most.
 A történetre pont került.
 Minden nüansz nekünk se fontos.
 Hagyjunk a képzeletnek űrt!
 Feltűnt-e még a tiszt? Feledtem.
 További sorsa ismeretlen.
 Csak néhány mendemonda jár,
 Hogy messze, délre ment talán,
 S meghalt egy kisebb ütközetben.
 Kész már a mű, tömör, velős.
 Ha eltűnök, akár e hős,
 Pár ív papír mesél helyettem.
 S hogy nyújt e zord regény vigaszt?
 Az olvasóra bízom azt.

FERDINANDY GYÖRGY (1935) Miami

FERDINANDY GYÖRGY

Véget ért hát száműzetésed

Lajos Józsefet mi, '56-os strasbourgi diákok egymás között csak úgy hívtuk: „a Lajos”. Vagy „a kis Japán”, mert Lajosról mindenki tudta, hogy japán szakra készült, amíg csak ki nem derült, hogy nem volt japán tanszék a strasbourgi bölcsészkaron. Hogy végül hová jelentkezett, nem tudom. Az első időkben különben is csak a franciát magoltuk, analfabéta ötvenhatosok.

Csendes, magának való fiúcska volt, mint mondtuk: nem sok vizet zavart. Tudomásul vettük, hogy itt él, a táborban, velünk. A negyven diákkal, akiknek a Szabad Európa Rádió ösztöndíjat adott, amikor Budapesten elbukott a forradalom.

Talán csak én barátkoztam össze vele. Magányos fiú voltam én is, Budapesten is, úgy, mint itt, francia szakos. Vele fel tudtam eleveníteni a régi dolgokat. Gyergyai bácsit és Füst Milánt, a tanárokat és a diákokat. Itt, Strasbourgban nem tanítottak hozzájuk fogható professzorok.

A többiek – úgy emlékszem – vidáman éltek. Egyikük például versben köszöntötte fel az ösztöndíjadó szervezetet. „Díjazzák az ösztönöm, köszönöm, köszönöm!” Így szólt a magvas költemény, amin napokig neveltünk.

Múlt az idő, munkát találtam. Könyveket furikáztam, tankönyveket. Amikor egy hétvégén – mondjuk így? – hazaértem, sápadtan, lógó orral fogadtak a többiek:

– A Lajos! – mondták. – Hát nem tudod?

A kis Japán öngyilkos lett: a teste egész nap ott hevert, egy lepedő alatt, az udvaron.

•

– De hát hogyan? – hebegtem. Húszévesen nehezen érti meg az ember, ha egy életnek csak úgy vége szakad.

– Este – mondták a fiúk – még elbúcsúzott. A cuccát kirakta az ablak peremére. Kis csomagokat csinált, és rájuk írta a neveket. Mindenkinek hagyott valamit: könyvet, tollat, füzetet.

Nekem a fényképezőgépe jutott. Egy barna bőrtok, és benne egy Zeiss Ikon. Sokáig megvolt, vele készítettem az első képeimet. Aztán – ez is csak most jut eszembe – egyszer, még az első időkben, ő is lefényképezett. Ülök a Vespán, az első kismotoromon, mögöttem pedig egy francia lány – mint akkor mondtuk: a menyasszonyom.

Ez a kis kép áll egyik könyvem borítóján, ami idehaza megjelent. Ha közelről, nagyítóval nézi az ember (persze az eredetit, a Magvető címlapján a fényképek oválisak), szóval górcső alatt látszik egy kék folt a járdaszegélyen. A Lajos árnyéka. A barátomat hátulról érte a fehér téli nap.

Ennyi maradt belőle, ez a folt. Mert a gépet később továbbadtam egy társamnak, Varga Balázsnak. Átkerültem az Újvilágba, a régiek árnyéka a Rajna partján, Strasbourgban maradt.

Feltörnek az emlékek, egyik a másik után. Egy nyáron együtt dolgoztunk az amerikaiaknál. A követség alagsorában csomagoltuk a propagandaanya-

got. Irodalomról beszélgettünk akkor is: Lajos szerint Füst Milánnak, és nem a *Doktor Zsivagónak* kellett volna ítélni a Nobel-díjat.

Vagy ez a másik. A könyv, amit tőle kaptam, és amibe kék tintával beleírta a nevét. Karinthy: *Számadás a talentumról*. Kínzó kérdés volt ez nekünk, újdonsült strasbourgiaknak is.

•

A temetésén ott ácsorogtunk mind a negyvenen. Egy Havas Laci nevű társunk beszélt a Misszió kövér küldöttje után. Ő még él, valahol Párizs környékén lakik. Tolmácsunk, Albrecht Dezső bácsi azt javasolta, hogy véssük a sírkőre: „Véget ért hát száműzetésed”. Aztán erre mégsem került sor: a franciák túl hosszúnak találták a számukra érthetetlen szöveget.

Én ezzel a mondattal kezdtem a Lajost búcsúztató versemet. Akkor, öt év után értettem meg, hogy nem vendéghallgató, hanem igen, én is száműzött vagyok.

Történt aztán ezen a temetésen valami rettenetes. Követeltük, hogy nyissák fel a koporsót. Még egyszer, utoljára látni akartuk Lajost. De a ládában nem ő volt. A koporsóban nem találtunk csak két véres, hófehér végtagot.

A tisztviselő azt mondta, hogy ha valaki hozzátartozók nélkül hal meg Galliában, az orvosi egyetemnek továbbítják a maradványokat. Ő pedig hozzátartozók nélkül ment el, szegény Lajos.

Ez minden, amit a kis Japánról tudok. A barátom volt! – ismételtetem. Egy idő óta álmodom vele. Halkan beszél, a művészet a sérülteké! – mondogatja. Hát igen: Füst Milán. A „Látomás és indulat”. A diáktotthon ablakában még ott van a sok apró, névre szóló csomag.

Véget ért hát száműzetésed. Dezső bácsi tudta, hogy '56, ez a mi nagy kalandunk nem ér véget, csak a sírban. Ma, hatvan év után már én is tudom.

•

Ennek a szomorú sztorinak azonban más oka van. Túlélővé léptem elő, a forradalom hatvanadik évfordulóján felfedeztek a fiatalok. A minap pedig, amikor befejeztem a mesét, és kiürült a terem, odalépett hozzám egy ezüsthajú nő:

– Ne haragudjon! – szólított meg. És hogy nem ismertem-e véletlenül Lajos Józsefet.

– A barátom volt! – feleltem.

– Mit tud róla? – kérdezte halkan ez a szép, tisztaszemű asszony.

Elmondta, hogy sokáig várt rá. A Józsira. Szomszédok voltak, ismerték egymást gyerekkoruk óta.

– Tudja – tette hozzá –, lassan felnőnek az unokáim is. De én néha még ma is róla álmodom.

– Mi a foglalkozása? – kérdeztem, csak hogy mondjak valamit.

Elpirult, és azt válaszolta:

– Igazságügyi szakértő vagyok.

Elküldöm azt a verset – gondoltam. Nem jutott más az eszembe hirtelen. „Ton exil est terminé!” – Francia címe van.

– Tudok franciául – felelte. – Megtanultam.

„Értelmét veszítette a játék” – ez volt a versem utolsó sora.

– Köszönöm! – bólintott. Megadta a címét, elbúcsúzott.

Nyílegyenesen lépkedett. Nem volt egyedül: várta valaki kint a kapuban. Otthon kikerestem a könyvet, amibe beleírta a nevét a Lajos.

TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

TANDORI DEZSŐ

Elválasztás és összetartozás

A nyelv

①

A nyelv nyitja:
mi?
A nyelv zítja:
mit?
-|| -||-

A tárgyazonosság szó.
A tárgyazonosság keri.
A tárgytülbontás szó.
A tárgytülbontás keri.
-|| -||-

Képlet

②

nem azért hogy
nem hogy azért
azért hogy nem
azért nem hogy
hogy nem azért
hogy azért nem.
-|| -||-

Nem csak a totál semmi
van nem azért,
semmi van totál

Vele

③

En már mindent
be-veleztem.
Vés fel-velezni?
-|| -||-

Levélről

Ez hoz levélről tudtam.
Már csak levélről értem
Már csak levélről értem

-|| -||-

Let

④

Megragad. Ez lett.
Bármi töltettel
már csak keresztbe
-|| -||-

Ájtó-tár

Ájtó-ablak tárva.
Ájtó tárva: ablak.
Ablak tárva: ájtó.
Itt ez beszárva. Várva.

En Judos kalala (5)

Mi minden volt
a fejében s ez
a gasztagosj vele halt.
(Nyomolat nem vésünk.)

Kozam

Kozam mindent
a kúliakban kordok.
(Bessőne nem nésem.)
/elen mi minden mélik el?

Aranynar (6)

Hünya* Gal álomlesz.
Csingya halálom lesz.

* réjies; hünyt

-||* -||-

Éter-kalok

-|| ~ -||-

-|| ~ -||-

Kiveretes Kör (7)

Alvás

Belső
elérintés;
madár I.

Ébredés

Alsó és
felső
elérintés;
madár II.

Elváltakodás (8)

és

Összetartás

KIRÁLY FARKAS (1971) Budapest

KIRÁLY FARKAS

Dögök

– Üfé – mondta biztatóan Gruber a féltucatnyi fényes téglalap felé mutatva, majd barátián beleboksolt a nagyokat csukló Tücsök vállába.

•

Sokáig tartott az út az Anyós Szájától a faluba. Napsütésben másfél óra alatt tették meg az utat felfelé, ám a visszaúton Gruberén és társán kifogott a frissen hullott kétarasznyi hó. Az átfúvások miatt nem találták a nyomaikat, a szélhordta hó feltöltötte a kisebb dolinákat, a fennsík egyetlen sima és lapos felületnek tűnt, ahol látszólag minden irányba ugyanúgy lehetett haladni – ám Gruberék valójában húslépésenként kellett irányt váltсанak, mert ilyen gyakorisággal süllyedt valamelyikük egyre mélyebbre valamely hóval töltött töbrben. Hogy bokaficam nélkül megúszták, az inkább a szerencsén múlt. Már az is kétórányi küzdelmükbe került, hogy elérjék az erdőt, amely a völgyet jelezte. Olyan volt ez a hely, mintha Isten a teremtés idején itt végezte volna a korai felszínformáló kísérleteit. Szurdoknak nem volt elég meredek a hegyoldal, ezért sok helyen megragadt némi talaj a leggyengébb fantáziájukat is torz összárkányokra emlékeztető mészkősziklák között, s e talajfoltokban abszurd módon megkapaszkodott mindenféle, bizarr formákká növekedő fa. E fák és sziklák között kígyózott lefelé az ösvény, ezúttal rétegesen befedve a téli égi áldás változataival: alul egy réteg tömör hó lapult, azon egy réteg jég, majd ismét hó következett. Különösen elővigyázatosan lépkedtek, bottal ellenőrizve minden következő talpalatnyi hely síkosságát, s időnként össze is kötötték magukat egy-egy rövidebb szakasz erejéig – folyamatosan nyilván nem lehet összefűzve járkalni a fák között. Gruber különösen érezte magát: aggódott maguk miatt, ami, mivel szinte soha nem aggódott semmiért, újabb aggályokat vetett fel benne. Csak akkor nyugodott meg, amikor elérték a ködszintet. A derékig érő ködbe merülni biztonságos, szinte melegenítő érzés volt: azt jelentette, nincs lejjebb. Azaz bele lehet esni a sebes sodrású folyó jeges vizébe a nem túl széles pallórol, és később is behuppanhatnak az utat szegélyező árokba, ám ekkora balfasztságot nem tudott elképzelni magukról.

•

Kopogás nélkül toltá be az ajtót. – Jó szerencsét! – mondta jó hangosan, és egyenesen a pulthoz ment, maga mellett-előtt tolva Tücsköt.

– Maguk úgy néznek ki, mint akiknek túl sok jutott ma – mondta üdvözlés nélkül Aglaja, a kocsma nagyasszonya Grubernek, s egyúttal intett a sarokban, a söröshordó mellett üldögélő Csungunak, a sorvadtt karú öregnek, hogy ép kezével hozza működésbe a hordóra csatlakoztatott biciklipumpát, s idézzen elő némi nyomást az alumíniumhengerben, hogy a két vendégnek ki lehessen mérni egy-egy adag sört. Maga pedig azalatt mustáros poharakba kiporciózott egy-egy deci monopolt, és az érkezettek elé helyezte a pultra. Gruber a magáét egy szuszra felhajtotta, még egyet kért, majd tekintetével

körbepásztázta a helyiséget. Kevesen ültek az asztalok mellett, s jól láthatóan egyikük sem volt a nemes bányász mesterség folytatója.

– Már azt hittem, hogy rossz a pálinka, azért vannak ilyen kevesen. Pedig jó, mint mindig – mondta a kocsmárosnőnek.

– Megint bezártak egy fejtést, erre a bolondok megint elmentek a városba – nézett rá sokatmondóan Aglaja. Gruber felvonta a szemöldökét: – Harmadszor?

– Negyedszer – kapta az egyszavas választ. A férfi továbbfűzni készült a társalgást, de a nő gyorsan odakiabált valamit valakinek, s elkacsázott a pulttól, jelezve, hogy mindent elmondott, amit kellett.

– Gyere – rángatta meg Tücsköt. Asztalhoz ültek egyik sarokban. Aglaja már ide vitte ki a literes tejesüvegekbe kimért sört. – Langyos – közölte –, de az ilyenkor épp jól jön – s ezzel visszaringott a pult mögé. A két férfi végre pihent. Mi több, Tücsök csuklása is abbamaradt.

•

– Nem lett nagyobb a patak – állapította meg Gruber alig húszméternyire a barlang bejáratától, amely ezúttal kijárat volt. – Pedig olvadt rendszeren a hó, azt hittem, mostanra megdagad a patakocska.

– Nem baj az – szólt hátra Tücsök –, így is becsorgott a víz éppen elég mindenembe.

– Legalább kimossa a gennyet a overalodból – hallotta a háta mögül –, magadtól úgysem mosnád.

– Persze, hogy nem. Sajnálom is, hogy most kiázik belőle az agyag. Menyit dolgoztam azon, hogy megálljon magától, és csak úgy bele tudjak ugrani – nyögdécselt Tücsök.

– El vagy te kényelmesedve, csicsem. Mindig csak a cseppkövek, a szépség, a bámészkodás. Egy kis víztől meg már beszarsz – pöfögte Gruber, miközben nagy fújításokkal lökdöste maga előtt a hermetikus pléhdobozokba pakolt fotócuccokat. Fárasztó meló a barlangi fotózás, főleg az olyan vizespárás helyeken, mint amilyen az Anyós Szája is. Minden képhez ki kell csomagolni az fényképezőt, a vakut, a generátort – elemmel, akkumulátorral nem is érdemes próbálkozni, a levegő tökéletes elektrolit, tíz perc alatt lemerülne mind –, beállítani a két fotógépen az élességet, a blendét, az expozíciós időt, kiköbölni, hogy hányat és honnan kell villantani ahhoz, hogy az árnyékok lehetőleg jól mutassanak a képen, hogy a háttér ne legyen túl sötét, hogy a téma ne legyen túl fényes, aztán minden vakuzáshoz feltölteni a kondenzátorokat a tekerős generátorral, villantani a megfelelő helyről, s közben ügyelni arra, hogy villantáskor az objektíven ne legyen sapka, hogy ne vesszen kárba a munka, de amúgy meg mindig le legyen fedve, hogy a vakuval mászkáló fickó karbidlámpájának lángja ne rajzoljon fénykötelet a celluloidra.

– Hát be éppen nem szarok – nyögte Tücsök –, de behugyozás szóba jöhet, ha nem kerülünk hamarosan ki innét – állapította meg Tücsök, s körben ki-kihuzigálta a kuszodából a dobozokat. Utoljára a háromlábú állvány jött, majd felbukkant Gruber ósdi motorossisakba bújtatott, csapzott feje.

– Mehetsz tovább, Tücsök, ez az utolsó szükkület.

– Fura, hogy nem szűrődik be a fény. Hány óra lehet?

– Úgy négy. Vagy inkább öt.

– De ötkor februárban még világosság van, úgyhogy később kell legyen. Menjünk kifelé.

Tücsök a lyukba tolta felsőtestét. Derékig eltűnt, majd éktelen szentségtelenség közepette visszarángatta magát.

– Mi van, te? – vigyorgott Gruber.

- Hát menj, és nézd meg, baszki.
- Mit láttál?
- Mondom: menj, és nézd meg.
- Gruber ugyanazt tette, mint Tücsök: bebújt, majd gyorsan visszaereszkedett.
- A kurva életbe.
- Igen. Mi a fenét keresünk mi itt?
- Karadzsa pénzét, azt.

•

A Gruberék érkezése után néhány perccel benyitó három rendőr közül csak az idősebb köszönt, igaz, ő legalább hangosan: – Jó estét!

A poharazgatók mindenfelől visszamorogtak valamit, Aglaja pedig semmit, hanem csak visszakérdezett: – Mi járatban a biztos urak?

– Ó, semmi különös, csakis a szokásos. Ilyen hideg, havas időben bárki segítségre szorulhat – mondta álszent hangsúllyal, s tekintete megakadt a sarokasztalnál ücsörgő Gruberén és Tücskön. Két segédjének jelzett, hogy maradjanak a bejáratnál, maga pedig a két barlangász asztalához lépett:

– Leülhettek – mondta, és cseppet sem sietve letelepedett egyik székre. – Volt már alkalmunk találkozni?

– Nem, eddig nem – válaszolt Gruber.

– És magával? – nézett az asztal lapjára meredő másik férfira.

Tücsök fellendítette fejét, ránézett, és vigyorogva azt közölte: – Hőőőhőőő.

A rendőr a fejét nem, csak a szeméit fordította Gruber felé.

– Ne foglalkozzon vele, főhadnagy úr. Nagyon szar napja volt a kölyöknek. Nekem is, de neki különösen.

– A kölyöknek? – kérdezett ismét a rendőr. – Talán a fia?

Gruber pillanatig eljátszott a gondolattal, hogy milyen lenne, ha Tücsök a fia volna, de elhessegette a gondolatot:

– Nem, az enyém, még ha elsőre sikerült volna, akkor is vagy nyolc évvel fiatalabb lenne nála. Csak egy kolléga a klubból.

– Értem – bólintott a rendőr. – Karvaly főhadnagy vagyok. Megtudhatom a nevüket?

Gruber bemutatkozott, le is kezelt a főhadnaggal. Majd az óbégató Tücsök helyett is válaszolt.

– Ugye, a személyijükben is ezek a nevek szerepelnek? – váltott hangot a rendőr. Gruber bólintott, mire a másik megkérdezte:

– És mi járatban vannak önök a mi szép völgyünkben?

– Barlangászni jöttünk, barlangban fényképeztünk.

– Á, értem már. Ezek szerint az odakint lógó overallok a magukéi.

– Igen.

– Akkor magyarázza el nekem: miért véres mindkettő?

•

– És akkor én mentem volna kifelé, a birka meg csúszott befelé – melegedik bele egyre jobban Gruber a magyarázásba. – Azonnal rájöttem, hogy egy dög. Valaki bedobta a nyelőbe, amíg mi odalent voltunk. Szerencsére nem találta teli a barlangbejáratot. Ha beszorul a lyukba, s mögé gyűl pár köbméter hó, ott döglünk meg mi is. A fényképezőállvánnyal kezdtem kifelé lökdösni. Nem volt egyszerű, mert a dög mégiscsak kisebb gátként működött, és ahányszor egy arasznyival arrébb löktem, annyiszor ömlött be egy nagyobb adag víz.

A rendőr türelemmel figyel, ezért Gruber megkérdi: – Rágyújthatunk? – A kérdezett nem válaszol, ezért ő kivesz két Assost a dobozból, meggyújtja,

egyiket Tücsök szájába dugja, a másiból nagyot slukkol, ereget néhány kariát, majd folytatja:

– Na, valahogy félrelöktem a birkát annyira, hogy elférjek mellette. Kiküzdöttem magam, és nekiláttam elrángatni a puffadt állatot a bejárat mellől, hogy rendesen ki tudjuk hozni a felszerelést.

– Milyen felszerelést hoztak ki?

– Azt, amit bevittünk, főthagy úr, a fotós felszerelést. Nem mondtam? Talán nem mondtam. Karadzsa igazgató úr bízott meg.

A főhadnagy az őrmesterre nézett, és oldalra billentette fejét. Az nyomban feltette a sapkáját, és kiment a kocsmából.

– Folytassa – mondta Grubernek.

– Szóval elkezdtem húzni a dögöt, de az már eléggé, hogy is mondjam, inkonzisztens volt, a kövek pedig élesek, ezért kihaladt. A birka tartalma pedig befolyt a meglehetősen szűk bejáratba, ahol a kolléga várakozott, hogy kiadogassa a dolgaikat.

Tücsök ekkor felemelte addig lógatott fejét, ránézett a rendőrrre, és öklendett egyet, szerencsére szárazon – a gyomra tartalmát mind kidobta az Anyós Szájánál meg a lefelé vezető úton, a két pohár pálinka meg a sör pedig oly gyorsan szívódott fel a bensőjében, mintha szivacsra öntötték volna.

– Telibe kapta a fiú, arcba – magyarázta Gruber –, ne haragudjon rá.

A rendőr az asztalra könyökölt, egyik keze ujjait a másikéba fonta, és leeresztett hüvelykujjaiba helyezte állát. Így nézte Grubert egy ideig. Aztán megkérdezte:

– Szóval ezért véresek a cuccaitok? – váltott tegezésre az egyenruhás.

– Igen. Nem értünk rá kimosni a pataokban, mert már esteledett.

– Esteledett.

– Igen. Így is rövidítenünk kellett, a ciszterna feletti ösvényen jöttünk.

– Ne mondd, az ilyenkor csupa jég, képtelenség ott leereszkedni.

– Mi lejöttünk – vonta fel egyszerre vállát és szemöldökét Gruber. Látván a rendőr szemében a kételkedést, hozzátette: – Vissza lehet követni a hányásfoltok alapján – és Tücsökre mutatott, aki olyan alakzatban támasztotta ki magát az asztal, a szék és a fal között, amilyent csak a jobb cirkuszok artistái tudnak produkálni.

– Érdekes – állapította meg a főhadnagy. – Csakhogy reggelre elfedi a friss hó.

– De hát már nem is havazik – ellenkezett halkán Gruber.

– Majd fog – kapta a választ.

Gruber elszánta magát az ellenlépésre:

– De hát maga nem hisz nekem.

– A kételkedés a munkám fontos része – felelt a rendőr.

– Miért nem kérdezik meg Karadzsaát?

– Ó, megkérdezzük. Körülbelül tíz másodperc múlva.

Gruber ösztönösen számolni kezdett: egy, kettő...

Tízre kinyílt az ajtó, és az őrmester társaságában belépett az Üfébe a meglepett Karadzsa.

– Igazgató úr, isten hozta! – kedveskedett a főhadnagy. – Kérem, foglaljon helyet.

– Miféle katasztrófa történt, hogy iderángat ilyenkor, Karvaly?

– Á, mindjárt kiderül. Nagyon szépen kérem, foglaljon helyet – erősködött a rendőr, és újabb széket húzott az asztalhoz.

Az igazgató jobbnak látta leülni.

– Karadzsa úr, ismeri ön ezt a két személyt?

– Aglaja, hozzon nekem egy szokásosat! – fordult a pult felé a megszólított, majd javított: – Nem is, inkább hozzon ötöt: kettőt nekem, egyet-egyet pe-

dig az egyenruhás uraknak! – s csak ezután nézett nem titkolt megvetéssel Karvalyra: – Tehát mit is kérdezett?

A főhadnagy a sokat látott rendőr bölcsességével ismételte meg a kérdést:

– Igazgató úr, találkozott ön valaha ezzel a két személlyel?

Igazgató úr megnézte magának Grubert és Tücsököt, majd fellengzősen annyit mondott:

– Talán igen.

Tücsök Karadzsára nézett, és úgy tett, mintha lehányná, amire a tanár fel pattant volna a székről, de vállát a rendőr tenyere visszatartotta. *Milyen profi a zsernyák*, gondolta Gruber.

– Tanár úr – nézett rá Karvaly a nevéhez méltó tekintettel, mire Gruber megállapította: *hoppá, lefokozta az igazgatót* –, nem azt kérdeztem, hogy karácsonykor miért a maga udvarára pakolták le azt a három köbméter fát, amit az iskola kapott adományba.

A tanár arca elvörösödött, és oda is mondott volna, ha Aglaja nem kezdte volna eléjük rakni az albaluxos poharakat. Ám így meggondolta magát: az egyik pohárból egyből felhajtotta a málnaszörppel kevert deci vodkát, kérés nélkül vett egy szálát Gruber Assosából, majd, már a füstöt fújva, felelte:

– Igen, találkoztam már velük. Megbízta őket azzal, hogy készítsenek fényképeket fent, az Anyós Szája környékén. A barlangban meg az oda vezető szurdokban.

– Értem – nyugtázta Karvaly. – És mikor történt ez?

Karadzsza beleivott a második pohárba, majd mint aki örül, hogy csak ennyi baj van, félig-meddig kedélyesen mesélni kezdett:

– Ma reggel történt. Álltak a mínusz tizenötben a megállóban. Megkérdeztem, mi járatban vannak. Mikor mondták, hogy barlangban akarnak fényképezni, valahol fent, a Csömör környékén, meghívtam őket az iskolába egy kis pálinkára. Elmondtam nekik, hogy oda nem tudnak most felmenni, de hogy ne jöttek volna hiába, fényképezzék le az Anyós Szája környékét, meg odabent is azt, amit tudnak.

– Értem. Miért is? – firtatta Karvaly.

– Hogy kitegyem az iskolában a faluújságba, azért.

Karvaly fájdalmasan simított végig a haján. *Szar van itt valamilyen palacsintában*, nevetett befelé Gruber. Nem tévedett.

– Maga és az örökös vízszennyezése, ugye? Ez is ennek a része?

– Az bizony. Kapóra jött ez a két fiatalember. Fényképekkel nagyon szépen be tudnám mutatni, hogy döggökkel és szeméttel szennyezett vizet akar itt valaki az emberek házába vezetni.

Karvaly Gruberhez fordult:

– Gondolom, sikerrel jártak.

– Nem igazán. A felszínen semmit nem fotóztunk, úgy számoltuk, hogy majd visszafele jövet, amikor jobbak a fényviszonyok. De hát azt az időt elbirkáztuk ugyebár. Bent viszont egy féltekericsnyi képet sikerült összehozni – hangzott az összegzés.

– Kérem azt a filmet – rendelkezett a főhadnagy. – Elkobozhatom a gépet is, tudja? – tette hozzá sürgetésképpen. Majd Karadzsának magyarázott, miközben Gruber előkotorta a filmet az ölébe tett gépből, majd széles mozdulatokkal, mint a filmekben a lebukott kémektől elkobzott kazettákból, kihúzta a fémdobozból a celluloidszalagot, így téve hiábavalóvá a szenvedésüket. Tücsök bőgő szarvas hangját hallatta egy ideig, de senki nem törődött vele.

•

Karvaly elvette az irataikat, és utasította őket, hogy Karadzsával együtt másnapig maradjanak az iskolában, a tanári szobában. Gruber és Tücsök nem is nagyon bánta, hiszen másképpen a reggeli zónázót a vasúti megálló várótermében kellett volna megvárniuk, ahol a kályha csupán díszlet: befűteni nem szabad, mert a kéménynek semmi húzása – aki odabent tüzet rak, az biztosan kint fog várakozni. A földrajztanár igazgatónak viszont jelentős pálinkagyűjteménye volt. A pálinka márpedig fecsegős teremtés, hosszasan beszélt mindenféléről, s nem keveset arról, hogy mikor a bányászok a városba utaznak kiabálni, a kóberes teherautókban nem mindenkit hoznak vissza ülve, s hogy olyankor az egyik kocsi meg sem áll a bányászok barakkjainál, hanem tovább megy, ki tudja, mely járhatatlan szurdok szájáig.

Hajnal és reggel között, még mielőtt eloszlott volna a völgyből a deréki éró köd, Karvaly főhadnagy kopogott a tanári ablakán. Gruber a tollúkabátjába bújt, és elbotorkált a bejárati ajtóhoz.

– Dovlják őrmester megtalálta a hóban a sáncot, ami attól lett, hogy valaki végigvonszolt valamit az Anyós Szájához. Visszakövette a nyomokat Öreg Sánta Paszkál házáig. Aki bevallotta, hogy ő rángatta el a döglött birkát a víznyelőhöz. Tehát igazolva van a maguk története, mehetnek isten hírével – nyújtotta át a két személyit.

Gruber eltette az igazolványokat, és mivel megköszönni éppen nem akarta a kéretlen kalandot, lazán szalutált Karvalynak. Indult volna Tücsköt felébrszteni, mikor a rendőr ismét megszólalt:

– Még egy kérdés. Tudja, hol a Nyestek vize?

– Régebb jártam arra is.

– Esetleg ismeri az ottani szénégetőt?

– Úgy tudom, nincsenek ott szénégetők úgy öt éve. Legalábbis azóta nem láttam egyet sem.

Karvaly úgy nézett rá, mint aki nem tudja, hogy meg akar-e osztani vele valamit. Aztán csak elindult arra, amerre az utat tudják a tapasztalt ködbenjárók.

•

Gruber tíz lépés után megfordult. A tanár még az ajtó előtt állt, és valamit matattott. Rákiáltott: – Hahó! Fogja ki! – és odadobott két fekete, hengeres műanyag dobozt.

– Mi van? – nézett Tücsökre. – Elvégre kifizette.

HÖRCHER FERENC

Újabb párizsi útinapló (részletek)

HARMADIK NAP

Emlékek nyomában, ma a Luxembourg kert felé kerülünk. De hol van már a vers, amelyben ott (tehát itt) ültem legutóbb? Csak egy szobor emléke maradt meg belőle bennem, most ezt keressük hát, a napfényes parkban, egy francia író nyomában.

George Sand karcsú alakjára fátyolt vet a lombok árnyjátéka, mellette az igazság szobra áll, de harmadszorra rálelünk Stendhal emlékművére – szeretném hinni, hogy ő az, de az emlékezet bizonyosságát nem adja meg a túltengő öntudat.

A következő keresnivaló a bölcseleti könyvesbolt, mely emlékeim szerint a Sorbonne klasszicista épülete előtt fekvő aprócska téren található, s a kultúrát uraló nemzetnek a filozófia iránti elfogultságát igazolja. Elsőre elhibázom,

de másodszorra megvan, s most is ugyanolyan gazdag, mint foszló emlékeimben. Nincs meg viszont a vérző fájdalom, korlátlan csodálat, vad vágy és büntudat, amit akkor éreztem itt. Most csönd van, légüres tér ölel.

A francia kertben sem csupán egymás emlékeivel küzdünk már, lassan épülő beszélgetéseinknek a gyerekek a hősei, nem saját árnyainkkal, az övékkel birkózunk reménytelenül, de újból és újból nekigyürkőzünk, egymást erősítjük általa.

A kávé a Notre-Dame lábánál fekvő kávézóban isszuk meg. Nézem az oldalhajó gót ablakainak osztásait, amikor fizetünk, lefotózom mindegyiket, fontos lesz majd a ciklus kísérőjeként e motívum. Hét nap, hét rajz, a hetediket Istennek szentelem.

A légüres teret szomorú angyalok és megszápült ördögök lakják be. A katedrális vízköpő szörnyci ontják a múlt időt, a turisták mit sem tudnak róla, hogy mi történik velünk az utcán, amíg a Latin negyedet magunknak feltérképezzük.

Az emlékezet utcáit rajzoljuk újra a bennünk élő város térképén. Az idővel beálló változásokat át kell vezetnünk. A belső táj lesz irányadó, a látható város mindig azt követi. Hűségeselek leképezi azt, ami benne láthatja meg magát.

A délután a Királyi Obszervatórium kiállításán ér minket. A klasszicista épület, mint az Egyetemé: szigorú rendet épít. Csillagok fegyelmezett törvényeit fürkésző tudósok lakták be egykor, most a bennünk újra épülő rend a tét.

Csillagok rendje, házak homlokzatái, városrészeké.
Végül a felszín alatt a mélyvilági rend, személyközi
terek, emlékezet és vágyak időzített illeszkedése,
váratlan békekötés saját tévedéseink háborújában.

NEGYEDIK NAP

A Champs-Élysées már a nemzeti ünnepre készül.
Kordonok mindenfelé, a turistákkal kerülgetjük az
akadályokat. Az óriáskereket áthelyezték a Louvre
mellé, mire az Amerikai Követséghez érünk (emlékszel
a régi versre?), elégünk van porból, zajból, forgalomból.

Délelőtt a színházakat járjuk. A Comédie-Française-be
kapunk jegyet, Garnier operájáig hiába gyaloglunk,
ott a két hátralevő nap már előadás nem lesz. De
estig még el kell csapnunk az időt, hiábavaló kísérletet
teszünk, hogy megismerkedjünk a Louvre aranykorával.

Levegőtlen sötét terek, meleg, tömeg, süketítő lárma,
szűk folyosókon kell sorba állni biztonsági vizsgálathoz,
mellékhelyiséghez. Menekülőre fogjuk a dolgot, nem
vonz annyira a benti világ, amennyire riaszt a határ-
átlépés. Hatalmas áruházak nyelnek el bennünket.

Ebéd egy mellékutca apró éttermében. Odakint fényben
ázó, homogén sárgás tűzfal, előtte kiálló szögletesen két
fiatal guggol. Odébb fel-alá sétálva telefonál egy sötét
ruhás fiú, pedig már idebent ül műszőke barátnője.
Mintha egy hiperrealista festménybe lennénk bezárva.

Este a *Phaedrát* látjuk, Racine utolsó nagy tragédiáját,
a bemutató után a drámaíró támadások keresztüzében
visszavonult volt tanárai, a Port Royal janzenistái közé.
(Amikor ezt írom, szombat este van, utolsó esténk itt kint,
esik az eső, be vagyunk falazva fülledt hotelszobánkba.)

A szerelmi dráma hidegen hagy minket – a kortárs
előadás modoros, Csehov-szomorújátékká alakítja
a véres görög mítosz klasszikus szerelmi konfliktusát,
tengerre néző palota a helyszín, a játék túlstylizált,
nincs benne más erotika, mint a francia nyelv zsongása.

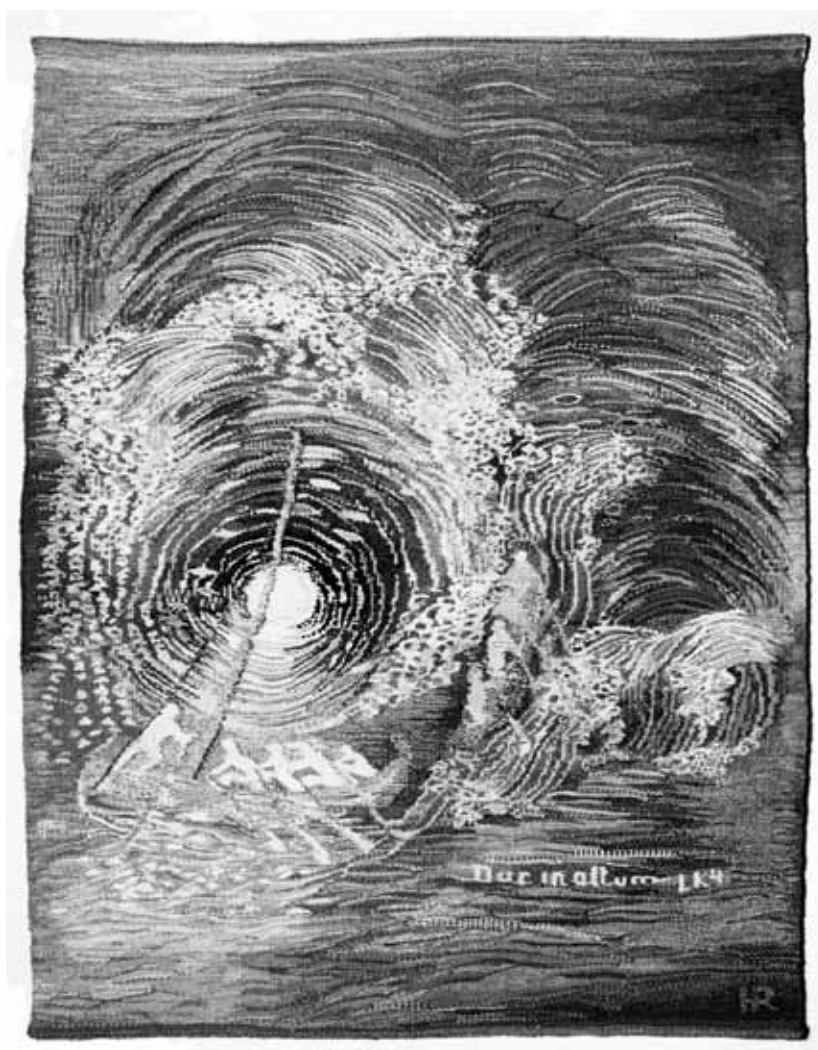
Hát marad bennünk néhány kérdés megválaszolatlan.
Mért pont ez a dráma került színpadra akkor, ott,
nekünk? Hogy kerültünk erre a nézőtérre, az érett
nő tragikus szerelmének történetét tanúsítani? Mi
köti kettőnk kalandját a több ezer éves katarzishoz?

Nyitott kérdéseinkkel hazafelé küzdünk. A Szajján
át, szűk utcákon, Batsányi János emléktáblája
alatt, a háromszáz éves étteremben már nem
fogadnak minket, beülünk egy sarki caféhoz, egy
pohár francia bor mellett békésen beszélgetünk.

FÉLBESZAKADT ÚTINAPLÓ

Tagadások

Nem azért szakadt itt félbe a történet, mintha összevesztünk volna. Nem vesztünk össze, pedig be kell vallanom, a régi Párizs emléke bizony fáj – még most is fáj. Az írás lendülete fogyott el talán, vagy a látnivalók ragadtak magukkal, esetleg az utolsó napok egyikén kitört pánik – esős nap volt, nem mozdultunk ki a szobából, egyszer csak úgy érezted, nem kapsz levegőt, a mellkasodban valami prés lépett működésbe –, tehát ez a hirtelen támadt aggodalom akadályozta meg a folytatást? Nem tudom. Végül is egy hét volt az egész, úgy lett volna szép, ha minden napra jut egy bejegyzés. Nem így lett. Pedig a Notre-Dame északi hajójának ablakairól is hét képet fotóztam, a számmisztikának engedve. Minden napra egy kép jutott volna, ahogy a lelki gyakorlat is a kitartó ismétlésre épül. Úgy, mint az esti imádkozás gyermekkoromban, kihagyhatatlan. Ezt meg most kihagytam. Mint tegnap a köszöntést születésnapodon, amitől elromlott a kedvem, pedig egyáltalán nem haragudtál meg érte. Néha az fáj legjobban, amit az ember visszavonhatatlanul nem tesz meg. S az a vers él leginkább, amelyik meg sem született.

HAGER RITTA, Evez a mélyre, 2015

GYUKICS GÁBOR

szidolfolt a ködkürtön

halott angyal szárnyai alatt
 szeretkezik a nap a holddal
 testük lenyomata ott van
 minden folyómederben
 hegyvonulaton
 a földúton
 talpad lenyomata mellett
 az árokban
 a diófánál
 találsz
 egy holddarabkát
 és tőle nem messze
 a szilvafa alatt
 a nap egy darabja világít

hősök nélkül

az érett körte utat tör magának
 a fa ágain
 levelein át

földet ér
 szétploccsan
 kíváncsi
 ujjaid között

friss esővízzel mosod le
 a ragacsot

a csapadék minden rést megtalál
 nulla pontból nulla pontba zuhanva
 áttöri magát a földi középpontokon

nyugalomba tér
 a kanális partján
 elcsendesülnek a békák
 a tücskök
 hegedűiket visszahelyezik a tokba

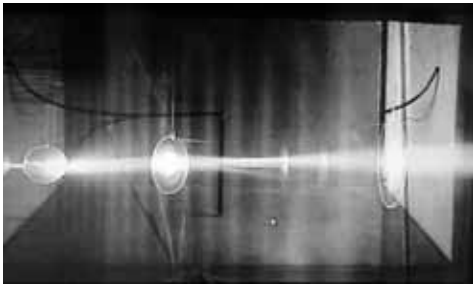
tenyerem a földre teszem
 érzem anyám szíve dobbanását

a csukázó kosarat
 kampóra akasztom
 száradni a fészker
 gerendáján

GYUKICS GÁBOR (1958) Budapest

nem tervezett utak

és amikor önkéntelen
 benyúlsz
 agyad szemétkosarába
 olyan
 emlékezetfoszlányokra találsz
 amelyek
 visszatérnek tükör nélküli világodba
 együtt lélegezni
 veled

KOBLENCZ ZSUZSANNA

Ottó a szélben

KOBLENCZ ZSUZSANNA (1948) Gomba

„Húsz ember esett foglyul egy turisztikai ballonon,
amit az erős szél cibált húsz percig Berlinben.”

Hát jól van, Ottó, idáig eljutottunk, már bent vagyunk a kosárban, édes istenem, idáig elvergődni, a franc se gondolta volna, hogy sikerül.

És pont nekem, aki a csalánpusztai kertben éreztem magamat mindig a legnagyobb biztonságban, és nem is vágytam el onnét soha. Megvolt nekem ott mindenem. Vadvirágok, eső után szivárvány, a Samu puha szőre a tarkójánál, az orra forrósága, amit mindig belefújt a tenyerembe estefelé, ha azt akarta, hogy járjuk végig még egyszer a kertet. Micsoda kukoricák voltak abban a kertben, Ottó, emlékszel? El lehetett veszni abban a rengetegekben. Egyszer meg a tök is úgy befolyta a léckerítést, hogy az utcára is kikapaszzkodott volna a rengeteg indájával, ha le nem vagdosom.

Hát énnekem Berlin aztán egyáltalán nem hiányzott, most meg itt ülök egy kosárban, vagy száz méterrel fölötte, de le se merek nézni. Látod, Ottó, mit meg nem teszek érted vénségemre, megpróbálom legyőzni még a tériszonyomat is, ami pedig akkora, hogy a sámlira állva is elfog a hányinger a magasságtól. És te ezt tudod, Ottó, mert hát amit mi ennyi év házasság után nem tudunk egymásról, az nincs is.

De tenedek bele kellett szeretned Rejtő Jenőbe, Ottó. Ezért volt nekem muszáj most busszal elvergődni Berlinig. Még jó, hogy nagy nehezen rábukantam erre a turistaútra, különben szerencsétlenkedhettem volna egyedül, közben meg annyit se tudok németül, mint egy döglött hangya.

Na jó, annál azért többet, köszönni például, hogy jó napot, megmondani a nevemet, ilyesmi. De Csalánpusztán nem kell nyelveket tudni, ki akar Csalánpusztán németül társalogni? Vagy franciául. Vagy olaszul. Van az a pár holland, aki nemrég a tanyákra költözött, de ők meg kezdenek már egész jól beszélni magyarul. A múltkor az Icánál a boltban az egyikük valósággal áradozott, hogy kinéz reggel az ablakon, és jönnek befele az udvarába az őzek, ott legelésznek. Hogy ez milyen hihetetlen és gyönyörűség.

Nem mondom, tényleg szép a táj mifelénk, a japánok is egész nyáron ott járkálnak az ekhós szekerekkel. A Kaszás Jani milyen jól kitalálta, hogy megcsinálta ezeket, és bérbe adja a külföldieknek, akik reggeltől estig kóborolnak, és ájuldoznak, hogy itt minden milyen lapos. Nincs egy vakondtúrás se jóformán, ami kiemelkedne a földből, olyan sík itt minden. Hát persze, ha egyszer ez itt a síkság.

A Kortárs folyóirat novellapályázatának nyertes írásait januári számunkban közzeltük. Most három további díjat nem nyert, de közlésre érdemes pályamunkát ajánlunk olvasóink figyelmébe.

Na, mi a franc ez a rázkódás, indulunk már? Indulhatnánk, ez a sok norvég gyerek itt már alig bír magával, ezek hőlégballonozni jöttek, nem ücsörögni.

Én nem akartam volna hőlégballonozni soha ebben az életben, ha te, Ottó, nem szeretsz bele Rejtő Jenőbe. Egész passzusokat olvastál föl nekem a könyveiből, én meg nevettem, mert humora, az aztán tényleg volt neki. Csak ne ment volna Berlinbe 1927-ben, de ha már menni kellett neki, ne írta volna meg, hogy a Westen ragyogása, a Centrum nagyméretű üzleti élete, a Norden mintaszerűen szervezett bűnöző élete, a fenn és lenn egyaránt nagystílusú, bűnös, ragyogó éjszakai világa és főként a fények sokfélesége, hogy ez mind vonzza a próbálkozókat, mint arzénos mézpapír a legyet.

Nézd már, Ottó, hát majdnem szó szerint idéztem! Nemhiába olvastad föl annyiszor. Ugyan szegény Rejtőnek nem sok öröme telt Berlinben, de megírni úgy megírta, hogy te elkezdted oda vágyni, de olyan erővel, hogy az még engem is magával húzott, látod.

És most itt vagyunk, habár te, Ottó, szegénykém, már csak ebben a nejlonzacskóban a táskám alján.

Urnástul mégsem hozhattalak el, így is baromi nehéz lesz megmagyaráznom, mit szórok kifelé a kosár oldalán. Jó, ha majd rám nem fogják, hogy biztos meg akarom mérgezni a berlinieket, akik itt, alattunk mászkálnak, valami porral.

Szerencsére elég sokan vagyunk a kosárban, tán húszan is, ha nem többen. Hátha meg tudom oldani, hogy ne vegyék észre, ahogy imádott Berlinedre és Rejtő Jenőd itt hagyott lépteinek nyomába szórom a hamvaikat.

Nem hagyhattalak otthon, nem tudnék meghalni se nyugodtan, ha ezt nem bírtam volna összehozni. Ha már életedben, hiába kuppogattunk rá, mégse jutottál el ide, legalább holtodban legyen rá módod. Ez jár neked.

Jézusom, mi ez? Ó, te szent szar, hát veled megyek én is, Ottó? Mit üvöltenek itt, hogy hasaljunk a kosár aljába, hát odavágtok az a marha nagy rángatás az előbb, föl se bírnék tápázkodni A kövér nő a lábamon ül, a mozdony bír ilyen hangot kiadni, úgy visít. Az a kis vörös gyerek meg lehányta a cipőmet.

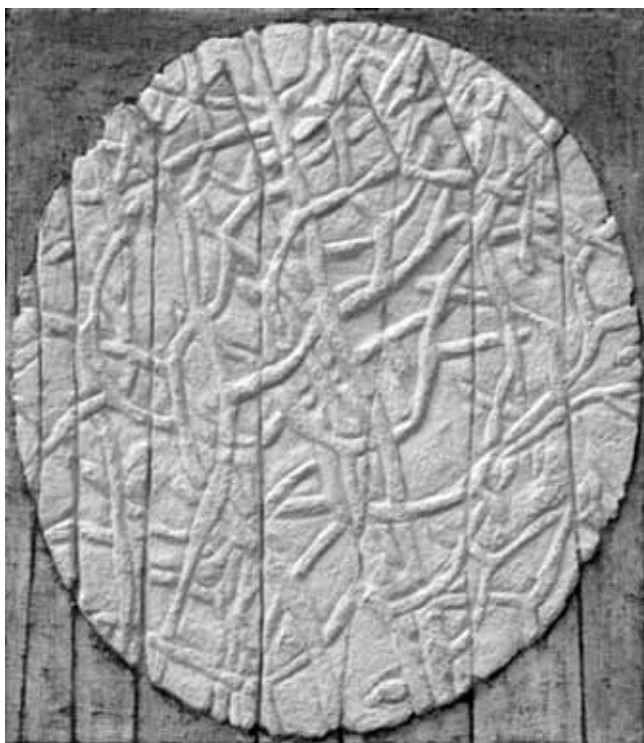
Rángat ez a rohadék kosár, mint a veszett fene, orkán van, vagy mi? Úgy tépi kinn az orkán, mint az önvád itt belül... Hogy a bűdös életbe jut ilyenkor eszembe a *Bánk bán* nagyáriája?! Te vagy az, Ottó? Vagy a Rejtő Jenő?

Nem baj, mi nem félünk. Itt vagy a kezemben, Ottó, a zacskóban, amit én most szépen kilódítok a kosárból, mert itt mindenki az életével van elfoglalva, ki törődne bármilyen porral, még ha az a te hamvad is, Ottó?

És ha ezt te intézted így, hát jól tetted, de arra kérlek, fordítsd el innen most már a szelet, hadd menjek haza Csalánpusztára, hadd éljek még egy keveset azon a lapos síkságon, amit a japánok is annyira szeretnek.

Nélküled már sose lesz olyan, amilyen volt, de most legalább megnyugodtam, mert most igazán örömet tudtam szerezni neked, és köszönöm, hogy segítettél nekem ebben. De te mindig is ilyen nagylelkű voltál.

Hát akkor isten veled, Ottó.

KRIPPL GRÉTA

Fejünk felett az ég

KRIPPL GRÉTA (1991) Budapest

Az ördög kattogó szeme vizslathatja így a pokolba zuhanó embereket, ahogy az a hólégballon meredt ránk magányos szemgolyóként napokon át. Megesküdnék, hogy az öreg Cirbőj a falu végén ki se' tette a lábát a konyhából, mióta az a néhány turista a fejünk felett köröz, a'szisz, hogy a lopott kerti szerszámkészletét akarják kikélni. Nem akarnak ezek semmit se, csak fődét érni.

Egyre sűrűbben hordja ide a szél a nyikorgó visításukat, mintha be nem állana a szájuk egy pillanatra se. A harmadik naptól hallani véltem a fákat is, zsörtölődnek a szüntelenül hozzájuk csapódó szerkezettel. Pont úgy, ahogy a szempillák hajlongva viaskodnak, hogy a szem ne essen ki a gödréből. Ha rajtam múltana, kipottyanna, mer' az ember nem az égbe' való. Estéknént, hogyazistenbe', de a ballon vizatükrözi a csillagokat, rá se' lehet nézni. Eszembe is jutott, hogy ez valami úrből' hullott fene, de ha nappal nézegetem, nincs kívánalmam emberfeletti gondolatokhoz. Ez csak egy, a városból' elszabadút turisztikai jármű.

Van egy kis talponálló a Cudarék mellett, ott má' negyedik napja folyik a vita ifjak és vének között a nagy, üvöltő szemgolyóról.

– Én aztat nem tudom, mér, de az Úr kütte, figyelmeztetésbű!

– A francokat, kisodorta a szélvihar a ballont a városból. Várják, hogy megmensték őket.

– A megváltást!!

– Ááh, melyik ember bírja ki majdnem öt napig víz nélkül, he?

– Ki tudja, ezek városiak.

– Én sajnálom azokat a' együgyű kirándulókat abba' a ballonba'. Csak kiabálni tudnak. Bele fogunk bolondulni a sivalkodásukba.

– Az állatok se bírják, no. A Berkenyin macskái két napja haza se mennek, a tehének nem emésztenek, a tikokró' ne is beszéljünk.

– Egyébként izs, ilyenko', sötétedés után má' nem illik a csillagok közül' lesikítozni a csöndös településre, aluggyanak.

Teját főzök, a forraló éppe' olyan kétségbeesve sípol, mint a fejem két oldala. Pipó, a Nyestéék legkisebbje bekopogtat hozzám, és sírva könnyörög, hogy vigyem a puskám.

– Idősanyám má' a'szisz, a másik világon van, alattunk, oszt csak kántálja, hogy fiatalon nem kakaskukorékolázsko' kellett vóna hazarohangásznia.

– Miért?

– Hát, hogy a sikítás a sátán á'tali marcangolásból' eredezik.

– Én nem lövök le senkit és semmit. Készültem kidobni a puskát. Az a pár madárka gyerekkori botlás vót. Ne vessed a szememre többé.

Hat napja hallom őket, ez az ördög művészete. Remeg a kezem, még a beleim is berzengenek, a körömyomaim a falon. Lassan rágyüvök, hogy a masina szabályos köröket tesz a házak fölött, mint valami örvénybe', olyan, mintha a koponyámba karcolódnának a karikák, má' látom, 'hogy szédülnek a faluba'

az emberek, ha lenne telefonvonal, hívnám a várost, de nincsenek vezetékek, nincsenek vezetékek a fák között, csak az emberi vijjogás szeli ketté az állott levegőt a háztetők fölött. Csak egy pukkanás, az vóna a feloldozás, minden le-hullana, még a csillagok is, má' nincs mivee' kaparásznom a falat, túrom a konténert, nem tudom, mióta, holvanmá', kiszúrom a szemét, nem is hullani, ömölni fog a retina, a szembogár, elmossa a pillákat az akarat, holazistenbe', holazördögbe', Pipó anyja is visszagyühet ide, hozzánk, a faluba, hét átkozott napja sípol a világ, megvan, itte' van, gyühetek vissza macskák, kilövöm a szemét, a kereszt alatt, a kereszt alá állok, már rég éhen vesztek, szomjan vesztek, minek visítotok, síkíthattok eleget a túlvilágon, itt, a kereszt alatt, a térgyemen, itt, a puszka elsült.

LÁSZLÓ ERZSÉBET

A világ táncol a szélben

LÁSZLÓ ERZSÉBET (1979) Tordas

Ez egy iszonyú zsúfolt nap volt. Menjünk visszafelé. Először is mindjárt itt lesz ez a néni, aki fekszik az úttesten, mozdulatlan. Körülötte gyülekeznek az emberek, dudálnak az autók. A Checkpoint Charlie egyik kávézója előtt állok, nagyon figyelek, hogy el ne szalasszak semmit.

Ez életem legboldogabb napja.

De kezdjük akkor. Amit én tudok, előre szólok, azt nem fogod elhinni, mert nem tudja senki. Lehet, hogy azt gondolod, itt áll ez a srác az utcán, átlagos, kicsit talán furcsa is, hogy nem néz egyenesen rád, csak lefelé vagy az ég felé.

Igen, ez vagyok én, és teljesen jól tájékozodom így is, nem értem, miért kellene máshogy csinálni. A cipőm orra és a térdem magassága közötti 45,3 centiméteres sávban elhelyezkedő tárgyak alapján mindenhová eltalálok. Illetve sokkal jobb lenne, ha csak a háztetőket nézhetném, mert azok nem változnak, mindig ugyanott vannak, míg egy postaláda tartóoszlopát áthelyezhetik, vagy a szemégyűjtők is máshová kerülnek néha, arról az eldobott euróról nem is beszélve, ami egy teljes héten át feküdt egy fa alatt a sárba taposva. Titkos gyönyörűséggel figyeltem, amíg valaki fel nem szedte. Ez a Wilhelm Peck Strassén történt, azóta nem is járok arra.

A tudományom a következő, nem ez, amit itt elmondtam: például itt van ez a néni, alig néztem rá, de máris tudtam, hogy meg fog halni.

Állok a Checkpoint Charlie-n, ahogy minden nap hétfőtől péntekig 13.15-től 14.00-ig. Ilyenkor mennek az emberek ebédelni, amit az étkezdék és éttermek ajtaján kiáramló szag alapján állapítok meg, mivel benézni nem szoktam. Nálam szendvics van. Ugyanazt szeretem enni hétfőtől péntekig, rántott húsos szendvicset salátával, majonézzel, ahogy a magyar mami csinálta mindig, amíg élt.

Csodálatosak az épületek itt is, az ereszek elegánsan, formailag kifogástalanul rajzolják körbe a háztetőket. Az ujjammal körbe is szoktam futni a látványon, annyira szép. Felfelé nézek, mivel ott van az útkereszteződés kiteljesedése, a kereszt, mely kis térré szélesedik, és odafent kitérül.

Tudom, hogy mikor váltanak át a lámpák, milyen ritmusban kap zöldet a Friedrichstrasse például. Arra emlékeztet, amikor a magyar mamival Mozartot hallgattunk. Tadamm, tadam-tadam-tadam, piros, sár-ga!

És akkor ma, ami tényleg egy zsúfolt nap volt, jött ez a néni, nem láttam, hanem hallottam a másik oldalról, ugyanis mobiltelefonon beszélt, és nagyon hangos volt, németül karattyolt valamit. Nem értettem, nem akarom érteni. Nem beszélek németül. Magyarul is csak akkor, ha százszor meg-gondolom.

Befordult a sarkon egy taxi. Rendszáma: BMR 2018. A volánnál egy 184 cm magas barna hajú, kissé kopaszodó férfi görnyedt, és a rádióadók között válogatott. Hírek, közúti balesetek, nyolcvanas évek slágerei, komolyzene, egy Police-számot felismert, de ahhoz nem volt hangulata. Tovább: Mariah Carey énekelt, ebbe kicsit belehallgatott, mivel ez volt a felesége kedvenc dala. Körülbelül fél éve zárult a válási procedúra. Az asszonyé lett a lakás, a gyerek, neki maradt a taxi és egy addig bérbe adott garzon. Keserűen elmosolyodott. Pedig jó asszony volt.

Nem volt utasa, de aznapra már meg is volt a fuvarral, talán még egyet megcsíphet a központtól, aztán vége. Nem sietett, és nem is koncentrált úgy a forgalomra, ahogy máskor, ezért vette észre azt, amit lehet, hogy máskülönben nem, és akkor az én délutánom és az életem is máshogy alakul. Éreztem, hogy a veríték lassan ellepi a homlokát, mert nem szerette a légkondicionálót, sokszor fejfájást okozott neki. Ezért ha üresben volt, nem járatta.

Honnan tudtam én mindezt, kérdezheted. Hát ez az! Úgy tapasztaltam, hogy képes vagyok dolgokat előre látni, de nem mint valami szélhámos mondom én ezt, hanem tényleg. Ebbéli képességem körülbelül úgy írható le, mint ha azáltal, hogy kivonom magam az emberek hétköznapi tevékenységei közül, és figyelmemet fűszálakra, oszlopokra és eltaposott eurókra korlátozom, képessé válnék a körülöttem lévő emberek bőrébe bújni. Látom kívülről a szándékaikat és belülről a vágyaikat. Igen, talán ezzel tudnám ezt az egészet a legigazabban leírni. De csak akkor működik, ha akarom.

Mivel a szokásos program alapján 13.15-kor már ott álltam a kávézó előtt, kezemben a rántott húsos szendviccsel, szememet lesütve, amikor harraptam egyet, és hirtelen felkapva az ég felé rágás közben, kiválóan érzékeltem mindazt, amit a sarkon beforduló sofőr érzett és gondolt.

Ő is felfelé nézett. Sőt, a másik oldalon hangosan karattyoló néni is felfelé kezdett bámulni, miközben egyre csak darálta: ja-ja, ja-ja. Pont, mint a magyar mami, amikor elesett, és csak nézett rám: jajajaj. Én akkor leültem mellé, és a kezét néztem. Akkor is előre tudtam, mi fog történni, de az egy másik eset. Hagyjuk ezt.

Szóval mindenki egy irányba nézett, és azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy csodálatos valamit láttunk. De mielőtt elmesélném, pontosan mi történt, hadd mondjam el, miért is állok én minden héten hétfőtől péntekig 13.15-től 14.00-ig a kávézó előtt. Értsd meg, akkor világos lesz minden, mert összeérnek a szálak.

Az van ugyanis, hogy délelőttöként Friederikával tornázom 9.00-tól 10.00-ig. Aztán átsétálok a napközibe, ahol egy ezerdarabos puzzle kirakásával foglalatokodom. Nem tudom, mit fog ábrázolni, de az összeillő részek megtalálása nagyon jó móka, és az összeillesztés mindig elégedettséggel tölt el. Mikor végzek, sosem nézem meg a kirakott képet, hanem udvariasan a mellettem némán figyelő Gregorra nézek, aki erre felugrik, és összerontja, amit kiraktam. Így másnap újra megismételhetem a bravúrt, nem kell mindig új kirakót venni, ezt még a magyar mamival... mindegy, sosem érek a végére.

Az egész évre kivetítve kétféle útvonalam van, melyen nagy kerülőt téve megyek haza. Az egyiket hagyjuk, mert az az őszi-téli, most nyár van. Szóval ilyenkor minden áldott nap a Checkpoint Charlie felé teszem meg szokásos sétamát, és a kávézó előtt eszem meg az ebédet is. Ilyenkor kevesebb a turista errefelé, mindenki eszik valahol, így még könnyebben lehet zavartalanul egy helyben állva figyelni az ég felé. Oda, ahol reggeltől estig egy földgömb mintára festett, DIE WELT (a világ) feliratú hőlégballon lebeg békésen a magasban.

A világot jelképező ballon tizenöt percig lebegtet körülbelül nyolcvan méter magasságban huszonöt pénzes turistát. A kilátás mesés, és a ballon belsőjét melegítő gázláng ki-be kapcsolgatásának felzúgó hangja extra izgalommal szolgál a léggömb utasainak. Dél tájban kisebb a sor, de ilyenkor is mindig vannak vállalkozó lelkek. Nekem ez a tökéletes látnivaló az ebéd mellé. Hipnotizál szinte a gömbforma, a kötelek szabályos fonódása a kosáron, a gépezet fűjtatása, a léggömb lassú felemelkedése. Ismerem mindhárom vezetőjét is: van a hórihorgas Max, a köpcös Odo és a szemüveges Walter. Ha Max van a kosárban, akkor a csinos lányok hangosan vihognak, mert csak úgy ontja a vicceket. Odo sokat magyaráz, mutogat, Walter pedig mindig kicsit magasabbra meg úgy tíz perc után, hogy az utasokban felmenjen az adrenalin.

Csak az időjárás befolyásolhatja az utasok és a felszállások számát. Legjobb a szelíden napos, szélcsendes idő, de itt, Berlinben gyakori a szél is. Van, akit a szeles idő visszatart a léggömbözéstől, de sokaknak csak egy kis pluszt ad a szórakozáshoz. A kosárból visongást hoz felém olyankor a szél.

Tehát állok és nézem a ballont, lassan majszolva, közeledik a taxi, a néni is felfelé néz, a szél pedig egyre erősebben fúj. Kezd összeállni a kép, mint a kirakós, nem? Ha jobban belegondolsz, a jövőbe látás képessége valójában az idő fogalmának kissé egyéni, mondhatni, eredeti megközelítéséből fakad. Az idő olyan számomra, mint a fólia, amelybe a rántott húsos szendvicsemet csomagolták. Ha megettem a szendvicset, lassan gombócot csinállok belőle, és élvezettel elhajítom. Az idő is ily módon gyűrhető és kisimítható, tehát olyan felület, amely a gyűrődés hatására önmagával több ponton érintkezik.

Vegyük például a mai zsúfolt napot még egyszer, ígérem, utoljára jövők ezzel. Itt állok az idő-fólia közepén, mint a szendvicsem, még elfogyasztása előtt. Az idő beburkol, ha kinyújtom a kezem, érzem a délelőtöt, itt éppen lelkesen tornázok Friederikánál, a puzzle-t rakosgatom, aztán lerobban egy busz, várni kell, majd gyalogni, útlezárások, emitt egy tüntetés, sietnem kell, nyugtalan vagyok, félek, hogy elszalasztom a déli nyugalmat, a lebegő ballon látványát. Aztán kicsit jobban kinyújtom a kezem, akkor a reggelit eszem az idő-fólia azon részén, megiszom a kávé, és gondosan elengedem a fülem mellett a német mama egyhangú monológját. Valójában nem mondtam igazat, értem ám, amit ezek németül karattyolnak, csak nem szoktam rá figyelni. Vagyis betéve tudom, hogy a német mama engem egy átoknak tekint, és türelmetlenül várja a napot, amikor üresedés lesz egy szociális otthonban, és megszabadulhat tőlem. Cöcöcö, nyugodtan hallgatom, tudom, hogy nincs igaz. Én sosem izgulok semmi miatt, tudom, hogy mikor jön el az én napom. Német mama – vagy Oma, ahogy ő szereti szólítani magát – nem is sejt semmit, amit én a fólia-idő ismerete révén tudok. Azt hiszi, hogy hülye vagyok. Nem is tévedhetne nagyobb.

Mindennek kulcsa, a mai nap alakulásában főszerepet játszó időjárás egyre rosszabbra fordult a reggeli csalóka szélcsend után. Már csak ezért is izgatottan vártam, hogy odaérjek a térre, hiszen a ballon rossz időben még érdekesebb látványt nyújt, a belepakolt extra nehezekek és a kissé alacsonyabb maximális magasság dacára imbolyogni szokott.

Mikor ideértem, már tudtam, hogy ma valami különlegeset fogok látni. Éreztem, hogy a halál megérkezett a Checkpoint Charlie-ra. Felnéztem, és ak-

kor már egyre jobban fúj a szél, hajlítgatva annak a néhány fának az ágait, mely az út szélén betonnal körbevett négyszögekben vegetált. Gondoltam, talán ma is megbillen kicsit a hőlégballon kosara. Láttam még gyerekefejeket kukcskálni a peremén, ahogy a ballon egyre magasabbra szállt.

Aztán valami történt. Valószínűleg a kiegyensúlyozás nem volt tökéletes, és a kötelek közül is kioldódott kettő ugyanazon az oldalon. A kosár tényleg megbillent, de egyből látszott, hogy nem a szokásos módon himbálózik. Egyre nagyobb kilengéssel csapkodta a szél jobbra-balra. Szakadozottan hordta felém a gyerekek sikoltozását. Egyre többen álltak meg, mindenki a haját tűrögette a szeméből, mivel a szél már gonoszul süvöltött. A ballon köteleinek végénél kétségbeesett kapkodást lehetett látni, mindenki próbálta a szerkezetet stabilizálni.

A néni is felnézett, ahogy mindenki. A taxisofőr is. Így már fékezni se tudott, amikor a néni lelépett a kocsi elé. Elütötte, és elrántotta a kormányt is. A levegőt betöltötte a fék csikorgása, a gumi szaga és újabb sikoltások. Ahogy a taxi irányt változtatott, könnyedén leléptem én is a járdáról, mindegyre felfelé bámulva a hőlégballon varázslatos táncát figyelve. Így akartam mindig, készen álltam rá, hogy a fejem felett vitustáncot járó világ látványával lépjek át a következő szintre.

A néni, akit elütöttek, Oma volt. Tudtam, hogy előttem fog meghalni, még ha csak egy perccel is. A taxi siklása lelassult ugyan, de az ütközés ereje még képes volt engem felemelni, hogy egy kicsit közelebb repüljek az égen elszabadult gyönyörű gömbhöz. Már tudom, milyen érzés szabadnak lenni, és drukkolok, hogy a ballon összes kötele elszakadjon.

Ha az idő-fólia hasonlatnál maradunk, akkor könnyen megértheted, hogyan is következhetett be a halálom. A fólia ugyanis nem végtelen. Ahol behajtod az elejét, oda hajtod a végét is. Így csomagoltam be magam is ebbe a mai napba, amely a halálommal ért véget. Boldog vagyok. Oma elhalványul a látómezőm sarkán, a ballon pedig csak táncol, egyre csak táncol. Látványát szomjasan bámulom, csodálatos. Várom, hogy végképp elszabaduljon, és akkor talán az utasok is megnyugszanak, felszállnak a mennyekbe, ahogy én is. Becsukom a szemem. Én is lebegek.

Tordas, 2016. augusztus 19.

NOVOTNY TIHAMÉR

Ars Sacra 2016

Két tavalyi kiállításról

I. A budapesti Vízivárosi Galériában immár ötödik alkalommal megrendezésre került *Fényt hozzon... V!*¹ és a budaörsi Zichy majorban másodjára rendhagyóvá tett „*Közeledjetek...*”² című, a tavalyi *Ars Sacra Fesztivál* keretei között bemutatott tárlatok anyagát felidézve, eszembe jutottak Nobilis Márió atyának, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola adjunktusának 2015-ben, a budaörsi Zichy major kiállítóterében elmondott bevezető gondolatai. Akkor a hasonló tematikájú „*Közeledjetek...*”³ hívószavú kiállításon a következőképpen kezdte lényegre tapintó okfejtését: „Ars sacra – szent művészet. A kifejezés, amelynek kapcsán ez a kiállítás megszületett, mindjárt több dolgot is jelenthet. Jelentheti (leghétköznapibb és leggyakoribb értelemben) azt a művészetet, mely eszközként – az egyik legnemesebb eszközként – a »sacrum«, a »szent« szolgálatában áll: a liturgia, az istentisztelet és az evangelizáció szolgálatában. (Gondolhatunk itt Giotto »*Szent Ferenc-képregényére*« az assisi bazilikában, és vele együtt a templomi művészet sokezernyi más alkotására.) Jelentheti aztán azt a művészetet, mely a vallási kereteken kívül, túl vagy attól elkanyarodva is a maga erejével tanúskodni akar arról a Többről, a transzcendensről, amit – ha igazi művészet – saját genezisében is (mindig és szükségszerűen) ott talál, hordozza és birkózik vele. És végül jelentheti azt a meggyőződést is, hogy a művészet – épp ebben a birkózásában, ennél az inspiráló és szüntelen küzdelemnél fogva – maga is »szent«: tiszteletet érdemel és befogadó elnémulást vált ki. Ahogyan egyaránt elcsendesülünk a templomban és a kiállító- vagy hangversenyteremben, hogy a Több előtti megnyílásunknak nehogy mi magunk legyünk akadályává.”⁴

A szent művészet fogalmának tehát létezik egy szűkítettebb és egy tágabb értelemben használt, általánosító megközelítése. Ez a szűkítés vonatkozhat a saját kultúrkörünkből eredeztethető keresztény művészetre, és tágítva, úgy általában véve minden más ilyen típusú isten- és transzcendenciakereső törekvésre.

A keresztényivel kapcsolatban többek között azt írja Titus Burckhardt, olasz származású művészettörténész és orientalista, a szellem lakhelyeinek kutatója, az iszlám tradíciónak is kiváló ismerője *A szakrális művészet lényegéről a világvallások tükrében* című könyvében, hogy „a keresztény világ valamennyi korszakában a szakrális művészet mellett létezett egy tárgy szerint egyházi, formája szerint azonban többé-kevésbé világi művészet. Alapjában véve csak az a művészet keresztény, amely elsődleges mintájául Krisztusnak és a Szent Szűznek valódi, hagyomány által hitelesített ábrázolását tekinti. E tisztán figurális művészet keretét az olyan kézműves hagyományok képezik, mint az építészet és az aranyművesség, melyek eredetük szerint kereszténység előtti, lényegük azonban mégis szakrális természetű, mivel művelési módjuk és szokásaik olyan ősrégi bölcsességet rejtenek magukban, melynek tartalma mintegy önmagától alkalmazkodott a kereszténység isteni Igazságaihoz. Egyedül e két hagyományt, a legtisztább módon az ikonfestészetben megnyilatkozó képi művészetnek és a beavatáson alapuló kézművességnek a hagyományát lehet joggal »szakrális művészetnek« nevezni. A szakrális kép, a *vera icon* hagyománya kettős alapon nyugszik: egyfelől teológiai alapjai vannak [...], másfelől eredete a kereszténység jellegének megfelelően egyszerre történeti és csodás természetű.”⁵

„Krisztus »nem emberi kéz alkotta« (*acheiropoietos*) képe a *Mandilionon* a keresztény művészet által áthagyományozott legfontosabb mintaképek egyike: úgy tartják, hogy az Üdvözítő csodás módon egy vászondarabon jelenítette meg saját képmását, melyet átadott az edessai Abgar király követeknek, akik a király megbízásából kérték a képet. A *Mandiliont* Konstantinápolyban őrizték egészen addig, míg a várost ki nem fosztották a latin keresztények.”⁶

Nem véletlen, hogy: „a keleti keresztény képalkotás magyarázatának gyökere rejlik a »nem emberi kézzel alkotott« Krisztus-arc ikonjában”, mert a valódi kép, az igaz képmás, tehát „a képalkotás és képtisztelet nem emberi elhatározás kérdése, nem filozófiai spekuláció, teológiai fejtegetés vagy művészi akarat következménye, de nem is vallásos tömegek igényének kielégítése, hanem isteni példa követése. Ha nem lett volna Megtestesülés és Feltámadás, lehetetlen lenne a szakrális képalkotás. A nem

emberi kézzel emelt templomról szóló szavak összecsengenek a nem emberi kézzel alkotott képpel” – írja Nagymihályi Géza görög katolikus lelkész és művészettörténész, a keresztény antik és bizánci művészettörténet kiváló ismerője *A misztika térben, szóban, képben* című könyvében, majd egy *Biblia*-szakasszal támasztja alá mondandóját Szent Márkot és Jánost idézve: „Lerontom ezt a kézzel épített templomot, és három nap alatt másikat építék, amely nem emberi kéz műve.» (Mk 14,58 és Jn 2,21).”⁷

Ugyanakkor általánosságban véve, az előbbi állításokat megerősítve s megint csak Burckhardot citálva kijelenthető, hogy „nem hozható létre szakrális építőművészet azoknak a kozmikus törvényeknek bizonyos ismerete nélkül, melyek a szellem örökkön változatlan törvényeire adnak feleletet. Szakrális képeket sem lehet »kitalálni« szellemi szemlélet nélkül, sem szakrális zeneművészetet »kiötlölni« az általános erők működésének ismerete nélkül.”⁸

Mindezeknek fényében jómagam úgy tartom, hogy az *Ars Sacra Fesztiválok*on részt vevő művészek – cselekvő vallásosságukon innen és túl – meggyőződéses emberek, olyan alkotók, akik hisznek abban, hogy a művészet valamiképpen mégiscsak szent dolog, tiszteletet ébresztő és érdemlő tevékenység, s hogy az egyén a kanonizált és liturgikus vallási kereteken kívül is képes a maga erejéből tanúságot tenni a lélekről, a szellemről, transzcendensről, a világot mozgató erőkről, misztikáról és Istenről. Hisznek abban, hogy „egyedül a mintákat továbbadó és a megformálás szabályait előíró hagyomány az, amely a formák szellemi hitelességét garantálja. Benne rejlik az a titokzatos erő, mely képes egy egész kultúrát áthatni”,⁹ világképnek tekinteni. S minden személyességük, alanyiségük ellenére tudják, hogy „semmi sem pusztítja az alkotói örömet huzamosan oly mértékben, mint az individualizmus, mely egy istentelen társadalom lelki beltenyészete”.¹⁰ Egy, a szakrális hagyományokba ágyazódó táji, népi, nemzeti, nyelvi, vallási és történelmi azonosságtudattal élő kortársi alkotó tehát – aki adott esetben nem fordul, nem zárkózik el a formai, technikai, anyagi, műfaji és adatátviteli újításoktól sem – az istentelen (az öncélú, önmagáért való, léha, haszontalan, destruktív, romboló és létrontó) művészetet kizárja világnézetéből.

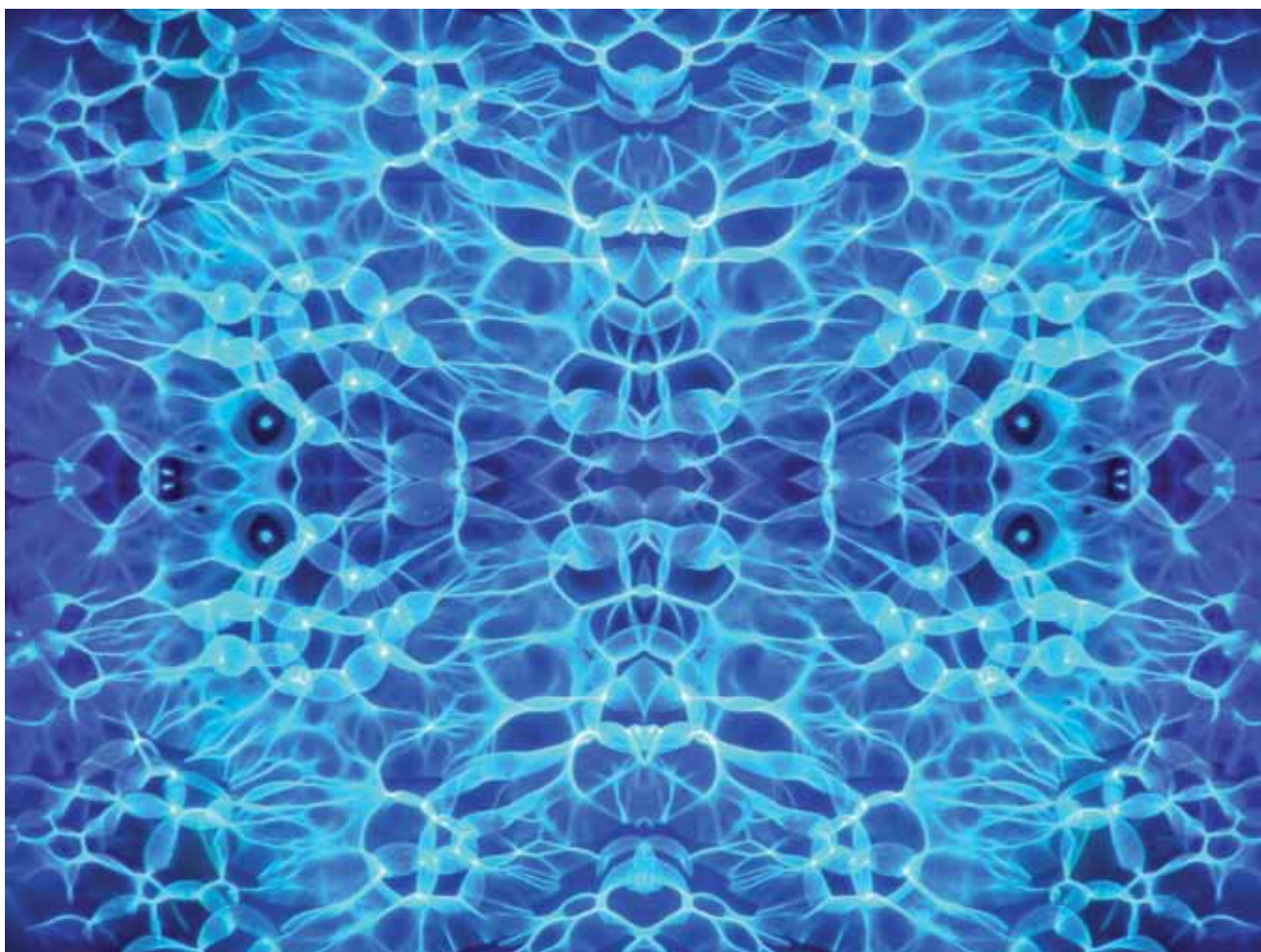
II. Emlékezetünkben végigjárva a Vízivárosi Galéria 2016-os *Ars Sacra* tárlatát, megállapíthatjuk, hogy a keresztény gyökerű vagy legalábbis a keresztény kultúrkörbe ágyazódó kiállító művészek közül leginkább Gvárdián Ferenc felfogása állt legközelebb a fentebb emlegetett ikonikus szemlélethez. Majd ezután – anélkül, hogy ezzel valamiféle értékangsort állítanánk fel – következtek azok az alkotók, akik ennek a keresztény alapokon nyugvó, de általánosabb értelmű szakrális művészetnek a centrumtól számított más és más témagyűrűin, más és más eszközhullámain, illetve absztrakciós szintjein helyezkedtek el.

Gvárdián Ferenc ószövetségi jelenetet idéző terrakotta szoboregyüttese (*Szenháromság*, 2014) Andrej Rubljov síkban megfogalmazott festett *Szenháromság-ikonját* térbeli ikonná alakította át. Az ő esetében nem is a látnoki képességre, a formai leleményre, hanem az ikonikusság megtartására helyeződött a hangsúly. Az ikonoknak az ortodoxiában hasonló szerepük van, mint a *Szentírás*nak: tanúsítják Isten jelenlétét a világban. Az ikon tehát kinyilatkoztatás, amely távlatot nyit a mögöttes világba, ám a kinyilatkoztatás számára nem lehet közömbös az alkotó életszentsége sem. A művész meggyőző azonosulási kísérlete majdhogynem minden tekintetben megfelelt a felsorolt kitételeknek. **Gajzágó Sándor** a Képzőművészeti Gimnázium után elvégezte a Katolikus Hittudományi Akadémiát is, így meggyőződése és ars poeticája szerint mindig a katolikus egyház szemével, annak hitéletéreményeivel kívánja látni és láttatni a világot. Ezen a tárlaton újszövetségi jeleneteket ábrázolt olaj-vásznas festményein a maga egészen egyéni szenvedélyű, erősen átszemélyesített, a láthatatlant láthatóvá tenni akaró, a képet a mennyország ablakának tekintő, átszemélyesített expresszív stílusában (*Mennybemenetel*, 2011; *Jézus megkísértése*, 2011; *Sorsvetés a varratlan köntösre*, 2011). **Háger Ritta** *Duc in altum* (2015) feliratú gobelinje is az *Újszövetség* egyik jelenetét szötte nagy erejű, napfelkeléses, örvénylő látomássá, amelynek írott forrását Lukács evangéliumában találhatjuk meg, mely szerint Jézus, „amikor befejezte a tanítást, így szólt Simonhoz: »Evez a mélyre [!], és vessétek ki a hálótokat halfogásra.«”¹¹ A jövődőlátó felszólítás természetesen nemcsak a csodálatos halfogásra, de Simon Péter majdani „emberhalászatára” is vonatkozott. **Asztalos Zsolt** integrált – más kifejezéssel élve – nyomtatott áramkörökbe rajzolt, avagy inkább abba azonos „vonalstílussal” integrált (azaz csatornázott) Isten Báránya képe (*Bárány glóriával*, 2007), illetve a hasonló módon megoldott vigasztalásra szoruló, szomorúságba temetkező, bánatos fiatal férfi és nő „falvédő” stílusú figurái (*Vigasztalás I-II.*, 2008; *Vigasz áramkör*, 2008) a keresztényi művészet egészen új, mármár valóban misztikus (egyúttal allegorikus, szimbolikus, mikro- és makrokozmosz s édeskésen

MACZKÓ ERZSÉBET, Égi fény IV., 2012

CSÁJI ATTILA, Borgesi geometria (Visszatérnek a sejt-kristályok), 2009

PÉTER ÁGNES, Felajánlás I., 2015

PÉTER ÁGNES, Felajánlás II., 2015

ironikus) értelmezési távlatait nyitották meg számunkra. **Horkay István** rövid, ámde végtelenítve lejátszott video-költeménye az *Utolsó vacsora* egy bizonyos jelenetének s egyben kulminációs pontjának, az átvitt értelmű „kenyértörésnek”, azaz Júdás árulásának problematikáját dolgozta fel igen nagy leleménnyel és szemléltetőerővel. A vetített kollázsolt-montázsolt állóképekkel, tükrökkel, lencsékkel, fényvisszaverődésekkel, fényutakkal, füstlobbanással tarkított, varázslatosan lebilincselő teátrum szakrum jelenetnek lenyűgözően szép és titokzatos volt a világa (*A kenyértörés*, 2015). **Enyedi Zsuzsa** két elektrografikája (C-printje) szintén az *Utolsó vacsora* klasszikus jelenetéhez nyúlt. Az egyik képen a centrális enyészpontú, rideg ipari csarnokba helyezett, tárgyaitól, kellékeitől és szereplőitől tökéletesen „megtisztított”, kiüresített Úrasztala mögé egy áttetsző vásznat, „festmény-akváriumot” illesztett az alkotó, amelyben csupán halak, azaz a kereszténységre, Krisztusra utaló lények úszkáltak árván, tanácstalanul, elidegenítetten. A másik hasonló nyomaton a halak helyett a leonardói kultuszkép apró töredékei, úszó-lebegő részletei jelentek meg ugyanabban az elidegenített közegben (*Vacsora után I-II.*, 2012).

Fülek Adrienn két vegyes technikás művének tautologikus címe (*Ünnepkörök I-II.*, 2015) inkább csak szimbolikusan (a népi díszítőművészetet megidéző személyes kozmológiát mímelve, csillagokat, napot, holdat, Isten-szemet alkotva) utalt a pogány világot is magába szippantó keresztényi kultúrkörre, esetleg az ószövetségi *Teremtés könyvére*. **Szöllőssy Enikő** *L-átható fény I-IV.* (2015) című, négy digitális nyomatból álló félabstrakt „ikonosztáza” (megállított video-képe?) a bibliai fényértelmezések, fényjelenségek lehetséges aspektusait jelenítette meg igen nagy szuggesztíóval. **Maczkó Erzsébet** Rorschach-teszt-szerű *Égi fény 4.* (2012) jelölésű fotógrafikája (felhőképe, felhőteste, felhőmaszkja, felhőtest-metszete), **Péter Ágnes** *Felajánlás I-II.* (2015) megnevezésű valóságos és illuzórikus térben a tér leleményeket keltő, a világot (a távolságot) ovális tértestben („üveggolyóban”) összegyűjtő, tömörítő Velence-tavi jelenete (C-printje), valamint **Csáji Attila** geometrikus-organikus mintává, sejt-kristályvá épülő-szaporodó lézer szuperpozíciós munkái, fraktálszerűen végtelenített élet-struktúrái (*Borges geometria [Visszatérnek a sejt-kristályok] I-II.*, 2009) a szimmetrikus tükröztetés és tükröződés világmodellézéssel alkalmazták áldásosan invenciózus és misztikus műveikben.

III. A budaörsi Ars Sacra Fesztivál – 2016 „Közeledjetek...” II. című tárlatának hat alkotója a szakralitás igen szélesen értelmezhető skáláján mozgott: a keresztényi világréptől a személyes hitig; az írott Bibliától a népi hagyomány, az emberi szenvedés, a történelmi sors, a mitologikus gondolkodás szubjektíven közvetített megszentelődéséig; a teremtés misztériumának utánzásától a szimbolikus anyaghasználatig és a jelképötöző szinkretizmusig. A meglehetősen szegényes és puritán beltérű, ám a méreteinél fogva igencsak impozáns egykori magtárépület jelentős műtárgygyűjtemények és méretek befogadására képes, minél fogva ez a kiállítás – már csak a minősége okán is – jóval nagyobb figyelmet érdemelt volna, mint amennyiben részesült.¹²

Aknay János öt kisebb és nagyobb méretű festménnyel vett részt ezen a meghitt eseményen. Közülük csak két képet emelnék ki a jól ismert alkotó anyagából, a *Festőangyal* (2011) és a *Kapcsolat (Dip-tichon)* (2015) címűeket, amelyek kiválóan reprezentálják a művész gondolkodásának már szinte a kezdet kezdetétől észlelhető alapirányait: egyrészt az ikonikus angyaljelenségekben, másrészt az „égi geometriában” (a kaleidoszkópszerű szakrális ház- és templomépítészeti síkkonstruktivizmusban) gyökerező megszentelt témáit. **Orczi József** tizenhat kicsi és a közepes méretnél valamivel kisebb vegyes technikájú művel, rajzzal és egy festett talált tárggyal szerepelt a tárlaton. Ez a szó szoros értelmében bibliai ember világi szerzetes módjára, lelki szegényként éli igen érzékeny életét: dabasi laikusként folytonosan társalog, beszélget, perlekedik az Istennel; egy volt istállóban állítja ki műveit; olykor hitben és kételkedésben fürdő rajzolt verslapokat alkot és ír; festett ikonikus vagy expresszív képein a Bibliából vett történetekből és példázatokból merít, azokról elmélkedik, mond szubjektív véleményét a maga rendkívül kifejező és meggyőző eszközeivel (*Golgota*, 1989; *Ádám, Éva*, 2008; *Felségemnek és Feleségemnek*, 2011; *Mi ketten (Kis kép a feleségemnek)*, 2011). **Kis-Tóth Ferenc** – a népben, nemzetben, magyar történelemben, pusztító és megtartó erőkből élő, érző és gondolkodó művészember – olyan alkotó, akinek festői hitvallása: hátranyitás. Alámerülése a múltba: szellemi emelkedés, töltekezés és kultúra mentés. Identitása: emlékköltés a paraszti ősöknek, a tanyasi iskoláknak, a falusi kovácsműhelyeknek, a népművészetnek, a haldoklásra ítélt kézműves tárgyaknak és kisipari eszközöknek, a kivándoroltaknak, a háborúk és az önkény áldozatainak. Önazonossága: védekezés a tájrombolás s az újabb keletű migráció veszélye ellen. Öntudata: a Pléhkrisztusokban, a hit megtartó erejében. Előretétele: a markáns, leegyszerűsítő formanyelv, a merész anyaghasználat és az indo-

kolt képzettársítások szentháromságában gyökerezik. Plextollal kevert színes homokmasszákból és fémlemezkből készült négytagú, egy egész falat elfoglaló képegyüttese méltán vált a kiállítás egyik emblémájává (*Magyar kivándorlók itt maradt munkaeszköze [20. század eleje]*, 2015; *Pléhkrisztus [A fák már tudják a jövőt]*, 2015; *Nagyapám emlékére [A háborúban részt vett magyar hősök és áldozatok tisztelésére]*, 2016; *Bevándorlók sátrai a temetőben*, 2015). **Kovács László** (1944–2006) sok műfajú, változatos és mégis konzekvens életművét jelen pillanatban a feledés homálya veszélyezteti, holott kvalitásai a legelőkelőbb helyek egyikét igényelhetnék számára a kortárs magyar képzőművészeti emlékezés palettáján és a hazai művészettörténet-írás kanonizáló regisztrációjában. A szóban forgó tárlaton tizenhat művével szerepelt, amelyek között voltak nagyméretű vegyes technikás rajzok, állatbőrös applikációk, papírpépes kvázi sgraffitók és vakolattechnikás anyagképek. A népi hiedelemvilághoz, a népmesékhez és legendákhoz, a falusi és kisvárosi környezethez, a budapesti bérházkultúrához (*Lépcsőház [Corpusz]*, 1993) éppúgy voltak visszatérő motívumai, mint saját létértelmezéséhez, életéhez, s témáit mindig sikerült a magánmitologikus felszentelődés, végső soron a szakralitás szintjére emelnie. Erről tanúskodnak a halála előtti évében készített sgraffitói, amelyeknek rendkívüli finomságú ágfonadékos-tövises motívumai, és a „corpus Christi”-t, a „corpus Domini”-t megidéző, ostya alakú formái Krisztus szenvedéstörténetébe, az eucharisztika misztériumába oltották-helyezték saját sorsának végfejetét (*Cím nélkül I–II.*, 2005; *Korpusz*, 2005). **Pálos Miklós** (*Scan [„Letapogatás”] 1–5.*, 2011) című műtárgygyűjtésének első három gigantikus méretű, szabadon felfüggesztett darabja mintegy triptichont alkotva kerültek az első terem főfalára. Az alkotó nem véletlenül adta a sokat sejtető *letapogatás* címet munkáinak értelmezéséhez, ugyanis ezek a művek egytől egyig frottázs, azaz átdörzsöléses technikával készültek. Az alapozott és kifeszített papírtekercekre sötét tónusú olajfestékekkel kerültek fel a különböző textúrájú és faktúrájú „letapogatott” felületek, s végül mindig utolsóként annak az öntött műkőaljzatnak egy valamikori szedőgép keresztmotívumos lábnyomait őrző sérülései, amelyek a többi réteggel együttvéve olyan titokzatosan ragyogó, mélységesen mély érzeteket keltő absztrakt-informel ikonokká változtatták ezeket az „óriáslepedőket”, hogy az embernek óhatatlanul a *Torinói lepel* misztikája jutott az eszébe. S hogy ez mennyire így volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az a véletlen fénytükröződés, amely egy felderengő Krisztus-arcot hívott elő az egyik megörökített képfelületen. **Szlaukó László** 2005 és 2015 között alkotott *Ozirisz-orsói*, bár nem mondhatók keresztényi tárgyakká, mégis mintha ennek a világképnek a megkapóan beszédes rokonai, elő- és utóképei volnának (*Ozirisz-orsók I–VIII.*). Ezek az ősi egyiptomi Ozirisz-mítoszba ágyazott (történetileg sosemvolt) rituális, meditációs és szakrális célzatú személyes tárgyak, bandázsolt, becsomagolt, „bebalzsamozott” emberi lelkek metaforáiként értelmezhetők. Orsók annyiban, amennyiben henger alakban göngyölgödnék egymásra a metaforikusan és szimbolikusan felsorakozó tárgyi rétegek, s csónakok annyiban, amennyiben „mumifikált” lelkeként hajóznak „megváltójuk” felé. Az ókori egyiptomiak hite szerint a halál után a lélek Ozirisszel azonosul. A művész ezekben a titokcsomagokban olyasféle isteni lényet, transzcendens eszmét rejtett el, amelyre mindannyian rá vagyunk utalva.

JEGYZETEK

¹ A kiállítás hívószava Lukács evangéliumának egyik részletére utal: „Irgalmában meglátogat minket a Magas-ságból, hogy világosságot adjon az embereknek, akik a sötétségben és a halál árnyékában ülnek, lábunkat meg a béke útjára irányítsa” *Benedictus* (Lk 1,78–79). Ez a tárlat 2016. szeptember 8. és október 4. között került megrendezésre. Kurátora Olescher Tamás képzőművész, a Vízivárosi Galéria vezetője volt.

² Ez a kiállítás alcímében a budaörsi Kovács László (1944–2006) képzőművész halálának 10. évfordulója előtt is tisztelgett. A tárlat 2016. szeptember 17. és 25. között került megrendezésre. Kurátora Novotny Tihámér volt.

³ A kiállítás hívószava Szent Jakab apostol levelének egyik részletére utal: „Közeledjete az Istenhez, s majd ő is közeledik hozzátok” *Szent Jakab apostol levele*, 4, 8. A tárlat 2015. szeptember 17–25. került megrendezésre.

⁴ Kézirat.

⁵ Titus BURCKHARDT, *A szakrális művészet lényegéről a világvallások tükrében*, Arcticus, Budapest, 2000, 39–40.

⁶ *Uo.*, 57–58.

⁷ NAGYMIHÁLYI Géza, *A misztika térben, szóban, képen*, Kairosz, Budapest, 2004, 133.

⁸ BURCKHARDT, *i. m.*, 53.

⁹ *Uo.*, 6.

¹⁰ *Uo.*,

¹¹ *A csodálatos halfogás* (Lk 5,4).

¹² A kiállításról egyetlen méltatás jelent meg: SZAKOLCZAY Lajos, *Közeledjete... II. – Kiállítás a budaörsi Zichy majorban Kovács László emlékére*, Magyar Fórum, 2016. október 6., 13.

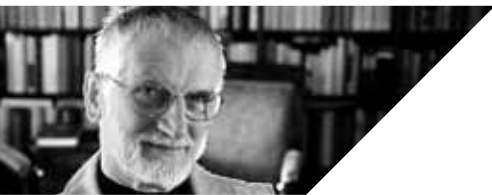

ENYEDI ZSUZSANNA, *Vacsora után I-II.*, 2012

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1957. április

Április 1.

Ha Nagyvilág-est lesz – *Haladó nyugati költők művei* – április 30-án az Irodalmi Színpadon, akkor lesz újra Nagyvilág is. A Pesti Műsorban olvasott rövid hír nem hírlapi kacska volt: hat hónap szünet után, áprilisban újra megjelent a világirodalmi folyóirat.

Szembetűnő a változás: októberben a felelős szerkesztő Kolozsvári Grandpierre Emil. Szerkesztő: Dobossy László. Munkájukat segíti a szerkesztőbizottság: Gereblyés László, Goda Gábor, Gyergyai Albert, Kardos László, Képes Géza, Kovács Endre.

Áprilisban *titkosítják* a lap munkatársainak névsorát: *Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Felelős szerkesztő: Gereblyés László.*

Nem egy napilapot, hetilapot szerkesztett névtelen szerkesztőbizottság 1956. november 4. után; némely lapnak még névvel vállalt felelős szerkesztője sem volt. Változnak az idők, cserélődnek az emberek.

Vajon a Nagyvilág szerkesztőbizottságából az októberi tagok közül áprilisban kik maradtak ki, és miért? Kardos László maradhatott, hisz a szerkesztőbizottság nevében az újra megjelenő lap vezércikkét ő írta.

Vihar után: „A »hibák feltárásának« országos szenvedélyével vesszük újból szemügyre tavaly megfogalmazott céljainkat...”

Kardos László bölcs ember: írásában nem olvasható sem a *forradalom*, sem az *ellenforradalom* szó; a *vihar elülte után* sem túlzottan dicsérni, sem túlzottan elítélni-megítélni nem akarja mindazt, ami 1956. október 23. előtt hazánkban történt. A szerkesztők számára a vihar utáni helyzetben világos a cél, egyértelmű a feladat: „A Nagyvilágot kultúrforradalmunknak az az igénye teremtette meg, amely a világirodalom klasszikusain túl az élő világirodalom igaz értékeit is be akarta építeni a magyar szocialista kultúrába.”

Kultúrforradalom, szocialista kultúra: régi, poros fogalmak, a ma már örökre túlhaladott (de el nem felejtendő) múlt idő ideológiai torzszülöttei.

Olvasni szerető emberek számára akkor a Nagyvilág *reménysugár:* a *kultúrforradalmi* sullan-

gokat olvasás közben törölte az értelem. Soha nem felejtettem el minden hónap elején megvásárolni a mindig tartalmas, vaskos világirodalmi folyóiratot. Arról tájékoztatott: *ott, túl a vasfüggönyön egy más világ van!*

Április 7.

A Magyar Néphadsereg Színháza, földszint, jobb 9. sor, 6. szék. Ibsen: *Kísértetek*. Nem én voltam koraművelt, nagymamám vitt magával a színházba norvég klasszikust csodálni. Nem Ibsen drámája izgat – a fiatalasszony korában megkedvelt színészt, Bulla Elmát akarta újra színpadon látni.

Foghíjas volt a nézőtér. A Film Színház Muzsikában később (június 28.) olvastam: „A színpadon Ibsen legjobb tragédiája pereg, nemesen egyszerű alakítások egész sora születik, a nézőtéren pedig gyérszámú, kényszeredetten tapsoló közönség ül.”

A kérdésre – *Miért ez a fagyos részvétlenség?* – az újságíró fontoskodó alapossággal válaszol: a kulturális politika az elmúlt évtizedben *mostohán* bánt Ibsennel, a magyar olvasóközönség számára nehezen vagy egyáltalán nem megközelíthetőek, elérhetőek a drámaíró művei, amelyekkel kapcsolatban a hivatalosság gyakran csak azok *polgári korlátait* hangsúlyozta.

A nézőtéren ülve minderről nekem fogalmam sem volt.

Kitörölhetetlen emlékkép, felidézése színészpálánta tanítványaimnak a színház, a színészi *jelenlét* varázslatáról szóló örökös tanári példabeszédem.

A színpad jobb oldalán, egy világos színű fal előtt ül Bulla Elma. A színpad bal oldalán – tágas szoba, közepén asztal, hátul ajtó, gondosan zárt ablakok – az ifjú pár, Komlós Juci és Benkő Gyula egymást tépő, hullámozó hangerejű vitája. Bulla Elma köt, és néha-néha – arcán mindig más és más árnyalatú a mosoly – fejét balra fordítva figyeli a szerelmesek civódását.

A színpad bal oldalán két színész szerepe szerint jött, ment, civakodott, vitakozott. A színpad

jobb oldalán egy színésznő ült némán, szinte mozdulatlanul.

Tudom, hogy Komlós Juci és Benkő Gyula játszotta a két fiatalt.

Emlékszem Bulla Elma mosolyára.

Április 8.

Március 30-án a Népakaratban olvastam: Gellért Endre rendezti a Katona József Színházban Bertolt Brecht *Jó embert keresünk* című darabját. Siettem a pénztárba, de csak a második előadásra, április 8-ra kaptam jegyet. (Bal 9. sor 7. szék.)

Hetekkel később találkoztam szegről-végről rokonommal, Téby Katalinnal, aki akkor a Színház- és Filmművészeti Főiskola színészhallgatója volt, és 3. boszorkány *Az ember tragédiája* nemzeti színházi előadásában.

Összevesztünk. Nekem nem tetszett a darab, neki nem tetszett az előadás. Neki volt igaza, de én akkor élveztem a furcsa-új rendezést, színjátékot, Mészáros Ági (kedves fiatal leány és gonosz öreg bácsi) kétarcú bűbáját, a karikaturista Toncz Tibor által tervezett, akkor szokatlan csak *jelzés* díszletet, a remek színészek, Gózon Gyula, Tompa Sándor, Apáthi Imre játékát.

A Nagyvilágban júliusban olvastam Katona Jenő színházérzéketlen, drámaelemző-értékelő bírálatát. *Magasrendű könnyű irodalomnak* minősíti Brecht művét. Lehet, hogy akkor ezzel egyet-értettem.

Brecht drámáját sokféleképpen lehet értékelni – *könnyűnek* nem! Mindketten tévedtünk. Katona Jenő a színházban csak *olvasta* a darabot, én csak *láttam*.

Április 13.

Talán két hete, hogy arra gondoltam: „Katyvasz a mindennapi életben: egyszer rettegés, máskor szórakozás.”

Kalocsai Tibor *Ceruzajegyzetek Tóth Ilona és társai bűnperének tárgyalásáról* című írása március 6-án jelent meg a Magyarországon:

„Egy sötét világ szorult a tárgyalóterembe fojtó levegőjével, iszonyatával, erkölcstelenségével, embertelenségével és gyilkoló álmantikájával. Az aljasság szennycsatornájából felcsap a mérgező bűz, s szinte sűrítve adja keresztmetszetét az októberi-novemberi események igazi arculatának. Az ember azt szeretné, ha az ország minden becsületes embere ott ülne a tárgyalóteremben, és hallaná, érezné a vádlottak torz, fejetetejére állított logikáját, gondolat- és lelkivilágát. Megdöbbenő, hogy emberek hangján szólnak vadállatokhoz is méltatlan tettekről...”

Idáig jutottam az olvasásban... letettem az újságot, és magamban...

Az újságot megőriztem, a terjedelmes írást azóta sem olvastam végig. Az Érdekes Újságból április 13-án (kép és aláírás) tudtam meg, hogy Tóth Ilonát – akkor sem hittem, hogy bűnös, ma már tudom: ártatlan, becsületes, tiszta lelkű ember volt – és társait, Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet halálra ítélték.

Egyszer rettegés, máskor szórakozás...

Úgy emlékszem, a Móricz Zsigmond körtéren – lehet, hogy néhány hónappal, talán félévvel-évvél később – egy üzlet (műhely?) kirakata előtt órákig bámulták az emberek a különlegességet, a televízió képernyőjét. Májusban az Orion négyezer készüléket gyártott, hatszázat bocsátott piacra, 5500 forint volt az ára.

Nagymamám 1500 forint havi nyugdíjából élünk. Kétgyerekes családapaként 1971-ben vásároltam részletre televíziót.

A Pesti Műsor *Szórakozó Budapest* rovatában (áprilisban) minden lapszámban több oldalon hirdeti azokat a fővárosi éttermeket, cukrászdákat, eszpresszókat, ahol kora este zene, tánc, cigányzene van. Megakad a szemem egy hirdetésen: „Erzsi-ke cukrászda VIII. Rákóczi út 23. Zongoránál: dr Harmat Sándor. *Televíziós műsor*.”

Lehet, hogy 1957 tavaszán *nagy élet* volt Budapesten, amelynek csak a híre jutott el hozzám?

Belvárosi Grill: Tánc; Kedves espresso: Tánc; Paradiso espresso: Lábás–Zakariás duo. Tánc; Pilvax-szalon: Lantos Zsuzsa–Vécsei Ernő duó. Tánc; Bástya Étterem: Sthymmel Miklós és tánczenekara; Kati Espresso: Zene Várkonyi Vali–Balogh Tibor. Tánc; Rózsafa étterem és bár: Étteremben: Rigó József népi zenekara és Solti Károly énekel. Bárban: a Háber-duó. Tánczene; Kéményseprő étterem: Barca Horváth és népi zenekara muzsikál, Németh Erika énekel; Marika espresso: Zongoránál Darvas Bobby...

1957. április: rettegtünk és szórakoztunk. Menekültünk. Felejtettünk.

Április 22.

Az iskolából hazafelé a Móricz Zsigmond körtér felé kerültem, és tizenöt forintért megvásároltam Jean Cocteau *Vásott kölykök* című regényét. Nem tudtam, mit vásárolok: tetszett a borító, a szerző vonalából álmódott önarcképe. Ebéd után leckeírás, tanulás helyett olvasni kezdtem. Este tíz óra körül nagymamám fürdeni küldött, mentem, aztán elköszöntem, magamra csuktam szobám ajtaját – és hajnalig olvastam Cocteau regényét.

Kamaszálmom kamaszok álmairól.

Nekem is volt *kincstáram*, mint a regény főhő-sének, Paulnak és nővérének. Rég halott édesapám fémszelencéje, rongyosra kopott bőrtárcája, óvodáskoromban kapott színes üveggolyó, vérfoltos tífzilléres – a Szabadság mozi előtt szedtem föl a földről 1956. november 6-án délelőtt –, furnérból kivágott, kézzel festett Kossuth-címer, öreg fénykép: nagyapám síremléke...

Arra emlékszem, amit *kincstáram* kincseiből ma is őrzök.

Mondattöredékeket húztam alá ceruzával a könyvben: *...helyet kapott a gyermekek álmainak égboltján; Dargelos emléke lassan csillagképpé alakult; Elisabeth makacs volt, átalakult tulajdon szerepévé.*

Elhatároztam, hogy író leszek.

Gyergyai Albert, az előszót író fordító szerint Cocteau „mindig a művészet és a szemfényvesztés határán, az élmény és a boszorkányság közt lebeg”. Nem tudja, nem akarja eldönteni: művész vagy bűvész a francia író. Bűvész, művész, boszorkány – a regényt olvasva számomra mindegyik vonzó életpályának látszott.

Lebilincselte, elbódított, megbabonázott a főszereplő, felnőtté válni nem akaró, a gyerekszoba elvarázsolt kastélyába menekülő kamaszok Nagy Játéka. „A játék szó nem egészen pontos, de hát Paul ezzel jelölte meg azt a félféber állapotot, amelybe a gyerekek olykor maguktól belemerültek; ebben ő tökéletes művész volt. Ilyenkor szinte uralkodott mind a tér, mind az idő fölött; álmokba fogott, keverte őket a valóságos élettel, tudott élni a félhomályban...”

Próbáltam utánozni – nem sikerült.

Kincstáram nekem is volt, mint a korombeli kamasz Paulnak Párizsban, 1929-ben. De 1956. november 4-én gyerekszoba-álmodat megsemmisítették a szovjet tankok.

Április 26.

Volt idő, amikor a munkás-nagygyűléseket gyárak hatalmas üzemcsarnokában Lenin, Sztálin, Rákosi arcképe alatt tartották, az istenített népvézerek árnyékában szónokoltak az alkalmi kommunista világ-megváltók. Április 25-én, csütörtökön – a Népszabadság másnapi számából tájékozódok – a megbízható elvtársaknak a Beloiannisz gyár *dísztermében* tartott Biszku Béla belügyminiszter eligazítást.

„Az utóbbi hónapok jellemző folyamata, hogy megszilárdult a Magyar Népköztársaság államrendje, erősödtek a proletárdiktatúra államhatalmi és államigazgatási szervei. Erősödött ebben az időszakban a proletárdiktatúra vezető ereje, a párt, megnövekedett vezető szerepe és tömegbefolyása. A párt munkájának, harcának központi feladata: tovább erősíteni a proletárdiktatúrát.”

Amire biztosan emlékszem: 1957. április 26-án utáltam Biszku elvtársat.

Akik éltünk, éreztük: a hazaáruló pufajkások *rendet*, szomorú csendet teremtettek az országban. Aki nincs ellenünk, az velünk van – Kádár János értelmezte saját szájíze és igényei szerint így a *Szentírást!* – felkiáltással, aki nem volt velük, azt erőszakkal elhallgattatták.

1957 áprilisában lelkesen olvastam Madách Imre drámai költeményét, a XIII. színt néhány osztálytársammal elő is adtuk egy alkalmi iskolai színházi délutánon, de 1861-ben írott politikai búcsúbeszédét akkor még nem ismertem. „A durva erőszak nem volt s nem lesz maradandó alapja soha a politikának, szuronyokra támaszkodni lehet, de ülni nem.”

Maradandó alapja valóban nem, de ideig-óráig lehet életben tartó biztosítéka.

Ferenc József, 1849-ben a magyar forradalom és szabadságharc semmitől vissza nem riadó, véreskezű eltiprója tizennyolc évig *ült* szuronyokon, s végül sokaktól tisztelt *Ferencjóska* lett. Mostanában éppen lovas szobrát szeretnék felállítani némely magyarok.

Kádár a Bécsben trónoló királynál ravaszabb volt: szuronyokon (szovjet tankokon) ült, és bár égette a fenekét, de kibírta harminchárom évig. Mostanában némely magyarok szobrot akarnak állítani e hazaárulásban jeleskedő hazátlan internacionalistának.

Biszku elvtársat, a véreskezű belügyminisztert közmegevetéstől övezve rokonai nemrég csendben eltemették.

•

Epilógus. Budapest, 1955. június–1957. április

Ez volt a gyerekkorom. Láttam mosolyogni, láttam zokogni a várost.

TÓZSÉR ÁRPÁD

Tornácok és poklok

Széljegyzet Molnár Imre Esterházy János

élete és mártírhalála című könyvéhez

TÓZSÉR ÁRPÁD (1935) Pozsony

A történész Molnár Imre 2010-ben (és 2013-ban) megjelent könyvének, az *Esterházy János élete és mártírhalála* című monográfiának e kései reflexiójára az a talány indított, hogy vajon miért olyan kelletlenül viszonyult eddig a magyar történetírás és emlékezetpolitika a Gulagot járt s végül csehszlovák börtönpokolban elpusztuló magyar politikus, gróf Esterházy János életművéhez és személyiségéhez, és részben miért ellentmondásos ez a viszony még ma is. (S kérdezhetném persze azt is, hogy vajon az ebben a kelletlenkedésben mindenképpen korszakos kivételt és áttörést jelentő Molnár Imre-könyvnek miért olyan szegényes a recepciója, de hát ez a talány, ugye, feltehetően az elsőből következik!)

Én (s ahogy, gondolom, a háború után induló nemzedékek általában) Esterházy János nevével meglehetősen későn, csak Fábry Zoltán 1968-ban nyomtatásban is megjelenő neves elaborátumában, *A vádlott megszólal*-ban találkoztam. (Egyébként, amint az tudott, ez a munka 1946-ban, a szlovákiai magyarok kitelepítése idején és ellen íródott.) 1968-ig a politikus magyar grófnak Csehszlovákiában (s Magyarországon dettó) a nevét sem lehetett hallani, a csehszlovák államhatalomnak jó oka volt rá, hogy sorsa és tettei feledésbe merüljenek.

Fábry Zoltán a jelzett művében feltétlen elismeréssel ír Esterházyra a Szlovák Államban és idején végzett munkájáról, az általa vezetett Magyar Párt és lapjuk, a Magyar Hírlap antifasiszta tevékenységéről, de ő sem állja meg, hogy le ne írja: „a szlovenszkói vox humanának volt egy súlyos terhététele és passzívája: a Jaross–Esterházy-féle Egyesült Magyar Párt, Henleinék és Hlinkákék parlamenti fegyvertársa.” S nem felejt el azt sem, hogy az első Csehszlovák Köztársaságban a keresztényszocialista Esterházyék és a magyar baloldali értelmiség (Fábry Zoltán, Györy Dezső) általában kérelhetetlen ellenfelek, vitapartnernek voltak.

Az Esterházy körüli kelletlenség tehát már Fábryval elkezdődött: Esterházy 1938-tól '45-ig bátor és következetes antifasiszta, de...

S érthetetlen volt számunkra az a szűkmarkúság is, amellyel Turczel Lajos, a tekintélyes pozso-

nyi irodalomtörténész, egyetemi tanár mérte a figyelmet Esterházyra az egyébként kitűnő könyvében, a *Két kor mezsgyéjében*. (A kiadvány 1967-ben jelent meg, s a két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalom történelmi-társadalmi-kulturális beágyazottságáról szólt.) Turczel a művében mindössze háromszor említi Esterházy nevét, s mind a három esetben csak marginálisan, hivatkozásszerűen: számára az irodalmat is pártoló Esterházy és pártjai (előbb az Országos Keresztényszocialista Párt, később az Egyesült Magyar Párt, végül a Magyar Párt) tulajdonképpen nem léteztek.

S ennyi volt számunkra, az ötvenes, hatvanas években eszmélkedő csehszlovákiai magyar fiatalok számára a forrás, ahonnan az Esterházy Jánosra vonatkozó ismereteinket meríthettük. Csoda-e, ha bennünk is kialakult valamiféle fanyalgás: igen, igen, az antifasiszta Esterházyt 1945 után antifaszizmus ellenére is meghurcolták, bebörtönözték, elpusztították, de...

S most olvasom, éppen Molnár Imre monográfiájában, hogy nem volt ez másként Magyarországon sem. Betlen Oszkár, az egykori Szabad Nép szerkesztője már 1947 februárjában így ír (s engedjék itt meg nekem egy szomorú személyes apropó: éppen abban a hónapban, s talán még azon a napon is szökött át a családom két ökrös-szekéren, 32 fokban hidegben a csehországi deportáció elől Magyarországra): „Óvakodnunk kell attól, hogy a kevésbé reakciós Esterházyra, a hitlerbarátság féltűjén való megállásra hivatkozunk [...] , mert ez a mi ügyünket nehezíti. A mi ügyünk pedig, ma már talán nem titok, korántsem Esterházy vagy a szlovákiai magyarok sorsának jobbra fordítása. Hanem a két kommunista párt közötti elvtársi jó viszony kialakítása és megőrzése volt” – világos beszéd! A későbbi évek, évtizedek során a magyar kommunista párt és kormány már egyszer sem fogalmazott ilyen nyíltan, de hajszálpontosan e szerint az egykori direktíva szerint cselekedett, mintha nemzetiségi ügyben még Kádárnak is Betlen Oszkár lett volna a legfőbb tanácsadója.

Aztán a rendszerváltás után változott valami az Esterházy-hagyomány magyarországi közelítésében, kezelésében. Igaz, nem sok. De ma a mártír politikusnak már emléktáblája van Budapesten, a Szép utcában, 2013-ban Áder János köztársasági elnök avatta föl az egészalakos szobrát a Gesztenyés kertben, és Németh Zsolt, a külügyminisztérium parlamenti államtitkára írt előszót Molnár Imre itt tárgyalt könyvéhez. S mégis! Az Esterházy-hagyománynak nincs sem nálunk, Szlovákiában, sem Magyarországon olyan, minden társadalmi réteget, csoportot, pártot átható kisugárzása, amely pedig természetéből következhetne.

Mintha Esterházy életműve értékelésében, élete és sorsa értelmezésében még mindig ott volna a „de”.

Molnár Imre könyvéhez (*Függelékben*) több jelles közéleti személyiség és családtag írt tisztelegő „utószót”. Jelen írásomban például tulajdonképpen én is azzal a kérdéssel foglakozom, amelyet Duray Miklós vetett föl az „utószavában”: miért „megemészthetetlen” sokak számára máig az „Esterházy János-jelenség”? Ő hét pontban foglalja össze Esterházy „különösségeit”, hősünk azon jellembeli sajátosságait és ellentmondásosnak tűnő tetteit, amelyek a legtöbb politikus-kortársától megkülönböztették. Nincs itt hely mind a hét pont elősorolására, csak a legjellemzőbbeket említem és idézem: miért tekintette magát Esterházy János, főnemesként is, kérdezi Duray, „a polgári egyenlőség elve szerint azonosnak sorstársaival”, „miért nem utasította el a Trianonban kialakult államszerkezeteket”, miért támogatta magyarként a „szlovákok politikai függetlenségi törekvéseit”, „miért utasította el egyedülként a zsidók deportálását elrendelő törvényt, ha nem volt judeofil”, „miért nem menekült el a leltartóztatás elől, noha megtehetette volna”.

Hát igen! Az ember már csak ilyen. Ha ítélkeznie kell, általában egyetlen nézőpontból néz és ítélezkedik: a kommunista pusztán osztályszempontból ítéli el a főnemes, a nemzeti elkötelezettségű politikus nem érti, hogyan lehet Trianonnal kiegyezni, az antiszemita úgy véli, a zsidókra a humanizmus etikája nem alkalmazható és nem alkalmazandó, a balliberálisok botorságnak tartják a keresztény szeretetet és önfeláldozást. S kész a válasz Duray kérdéseire: a törvény szövedéke általában mindig fölfeslik valahol, hát még az egyetlen nézőpont törvényéé! Esterházy János olyan sok, ellentmondásos szempontot volt képes a személyiségében és tetteiben egyesíteni, hogy mindig akad valaki, sőt mindig akadnak csoportok, akik/amelyek valamiben nem tudnak azonosulni vele. (Ez alól a negatívan differenciált ítélkezés alól az egyetlen kivételt az egykori szlovák és cseh nacionalisták és mai

utódaik képezték/képezik, akik még ma is fenntartások nélkül, *en bloc* és újra és újra halálra ítélik bűnbakjukat, a magyar grófot.)

S itt van Molnár Imrének, illetve Esterházy-monográfiájának felbecsülhetetlen és elvívhatetlen érdeme.

Azzal, hogy szerzőnk 2010-ben megírta Esterházy János történelmi igényű és igényességű, aprólékos, minden részletre kiterjedő életrajzát, megteremtette azt az Esterházy-képet, amelyben a nagy formátumú humanista, a keresztényszocialista alapozottságú közéleti ember minden „ellentmondása” feloldódik, helyére kerül. Mert az ún. ellentmondások legtöbbje csak a feltételezett egyetlen igazság, a dogma nézőpontjából tűnik feloldhatatlannak, ha a konkrét történelmi helyzetekben vizsgáljuk őket, akkor az elletmondások egyszerűen életszerűekké, természetessékké válnak s feloldódnak. Molnár Imre történelmi hitelű, szakmailag feddhetetlen Esterházy-monográfiája egyben ilyen életszerű olvasmány is.

S ha helyenként talán kicsit mégis éppen a „keresztényszocialista nézőpont” javára csúsznak el benne az arányok, akkor valamiképpen azt sem aránytalanságnak, hanem az egykori szemléleti aránytalanságok, igazságtalanságok helyrebillentésének, a két háború közötti keresztényszocialista tevékenységek irányzatos elhallgatását, semmibe vételét korrigáló „jóvátételnek” érezzük.

S még valamit a könyv olvasmányosságáról.

Esterházy 1946-ban, mielőtt a Gulag poklaiba kerül, egy moszkvai börtönben raboskodik, s ezt nem kisebb személyiség, mint Alekszandr Solzsenyicin, a későbbi Nobel-díjas író tanúsítja. A nagy orosz elbeszélő egyik írásának hőse ekképp örökíti meg neves rabtársát: „Amikor Esterházy gróffal ketten egy cellában raboskodtunk a Ljubljankában – én, értem, a páros napokon hordtam ki a küblit, ő meg a páratlanokon, és a falon függő Börtön szabályzat szövegének felhasználásával oroszra tanítottam –, a születésnapján három, kenyérből csinált gombot ajándékoztam neki – minden gombját levágták –, esküdözött, hogy egyetlen Habsburgtól sem kapott hasznosabb ajándékot.” (*A pokol tornáca*, Budapest, 1990 – Én, töredelmesen bevallom, erről a neves „tanúságtételről” is Molnár Imre könyvéből értesültem először.)

Solzsenyicin Gulag-prózáit (főleg persze az *Ivan Gyenyiszovicsot*) Dosztojevszkij *Feljegyzések a holtak házából* című szibériai naplójához szokták hasonlítani. Gondolom, joggal, de megjegyzésem most nem ide céloz, hanem oda, hogy a „Gulag”, akárcsak Auschwitz, az elmúlt évtizedekben vagy inkább immár bő fél évszázadban szinte egy az egyben iroda-

lom (de milyen keserves irodalom!) lett. Viszont érdekes módon a magyar írásbeliség egyáltalán nem bővelkedik magas irodalmi színvonalú Gulag- és Auschwitz-művekben. (Kertész Imre *Sorstalansága* itt most csak a szabályt erősítő kivétel.) Mintha bizony a magyar népet nem tömegében és egzisztenciálisan érintették volna a haláltáborok.

Esterházy János élete is példázza, mennyire nincs így. Az ő légertörténete, tragikus sorsa viszont nem „sorstalanság”, hanem logikus következménye annak a következetes keresztvállalásnak, amely

szilárd keresztény hitéből és etikájából következett.

Lett légyen persze akárhogy, fordulatos, drámai és tragikus élete szinte kívánkozik az irodalomba. S prózánk vesztesége, hogy ez az irodalmi transzformáció eddig még nem történt meg.

Addig is, míg megtörténik, ajánlom az olvasók figyelmébe Molnár Imre távolról egy életrajzi regény igényét is sejtető, egyébként pedig egyszerre megrendítő és olvasmányos Esterházy-monográfiáját.

ORCZI JÓZSEF, Felsőgemnek és Felsőgemnek, 2011

LÖVÉTEI LÁSZLÓ (1972) Csíkszentdomokos

LÖVÉTEI LÁSZLÓ

Az áldott lik

Töredékek egy szülőföld-esszéből

Kamaszkorom egyik kedves félrehallásából idézem a címben szereplő jelzős szerkezetet: ha nagyon kerestünk valamit a csűrben vagy az árnyék alatt (= fásszín, magyarul: félszer, Arany Jánosnál: félszer), édesapám mindig a következő szólásmondást dörmögte: „Keressük, mint Pipás János az áldott likat!” Jócskán felnőttem már, amikor – visszahallván tőlem a szólásmondást – édesapám kijavította a félrehallást: nem „áldott”, hanem „állott lik”. Természetesen fogalmam sem volt, hogy mi fán terem az *állott lik*, aztán hamarosan kiderült, hogy bányászok között használt szakkifejezésről van szó, egészen pontosan arról a furatról, amelybe (előhajtásban) besült a dinamit. Nos, ezeket az állott lyukakat kereste Pipás János bácsi, s ami még fontosabb: ezeket a besült dinamitokat kellett volna hatástalanítania – ha tudta volna szegény, hogy mi az eljárás ilyenkor. A lényeg: kb. tíz-tizenöt centivel újrafúrunk az állott lyuk fölé, betöltjük, aztán az újabb robbantásnál hatástalanítjuk a besült dinamitot is (aláfúrni szigorúan tilos, mert a besült dinamit bepotytyanhat egy már meglévő üregbe, s ha a fúrófej telibe találja, robban az egész előhajtás, emberestül).

•

Szülőföld. „Áldott” vagy „állott lik”. Úgy látszik, normális kamasz lehettem, ha akkoriban kizárólag *azon*, vagyis az „áldott likon”-on járt az eszem, de ha valaki ma az *állott lik*-at használná a szülőföld (egyik) metaforájaként, fenntartások nélkül kiegyeznék ezzel az illetővel is: ne fúrjunk alája, mert a fúrófej telibe találhatja a besült dinamitot, s akkor... stb. De vajon fúrjunk-e föléje? Kell-e hatástalanítanunk ezt az állott lyukat? Vagy életünk végéig kerülgatnünk kell a besült dinamitot?

•

„Nem volt hazám, nem is harcoltam érte, / azt vártam mindig, hogy valaki kérje” – írtam tizenvalahány évvel ezelőtt. Ma már nyugodtabb vagyok: nemrég „megmutattam” Kőhalom várát Molnár Vilmos kollégámnak, aztán elnézve észak felé elégedetten állapítottam meg, hogy igen, arra van a Homoródok vidéke, ott van az én hazám, amit soha, senki, semmilyen körülmények között nem vehet el tőlem. Pedig csak tizennégy évig éltem huzamosabb ideig ott... Aztán Székelyudvarhely, majd Kolozsvár, s lassan húsz éve élek főbélrőként a feleségemnél, három gyermekem anyjánál Csíkszentdomokoson. Egyszer talán nem ártana ezzel az adóssággal is elszámolni.

•

Szóval: Csíkszentdomokoson... de a személyigazolványomban még mindig Lövete szerepel állandó lakhelyként. Tudom, hogy hülye vagyok, de ez ügyben tényleg nem engedek a huszonegyből. Egy kicsit bonyolultabb így az életem,

hiszen például adóhatóságilag Székelyudvarhelyhez tartozom, de évente kétszer kibírom ezt a plusz utat, nem beszélve arról, hogy így legalább újra és újra alkalmam adódik beköszönni édesapámékhoz, aztán hazafelé tartva ismét „körbeszegni” ezt a vidéket: megnézni a felújított szász evangélikus templomot Homoróddarócon, aztán Kaca, Szászhomoród, Mirkvásár, Székelyzsombor... Székelyzsombor alatt volt a határ a „kicsi magyar világ” idején, pedig hivatalosan sosem tartozott a Székelyföldhöz. Kit érdekel? Ide jártam járok horgászni. Idáig terjed „Yoknapatawpha” megye, igaz, Székelyzsombor már tényleg az a határvidék, ami Franciagát Faulknernél.

•

Egy időben azzal áltattam magam, hogy regényt fogok írni erről a vidékről. 1946-os, „megtörtént esemény” lett volna az apropó, ti. megöltek egy „komonistát” Lövétén, engem viszont nem ez a történet érdekelt, hanem az „átmenetiség” állapota: átzúg itt is két világháború, háromszor cserélünk főhatalmat, iszonyú tragédiák, elesett katonák és frontharcosok szinte minden családban, minden bokorban-padláson legalább egy Mannlicher (nálunk is), de mi még mindig nem fáradtunk bele a gyilkolásba. Senki nem tudja, mit kell(ene) csinálni: akkor most megint mi van, fejünkön a tikkasztó aszály, lehet-e még pengővel fizetni, tényleg jönnek-e az angolszászok, hazajönnek-e a férfiak a hadifogságból, de élni kell, ölni kell... Megérdemelte-e a „komonista” a lincselést? Nem ez lett volna a fontos számomra, hanem az, hogy egy ilyen történet ürügyén leszámoljak magamban ezzel a vidékkel: az „ősfoglaló” családdal, dombokkal és vizekkel, erdőkkel és kövekkel... de belefúltam az anyagba: lépten-nyomon egy-egy nagyregény témája villant föl, például a második bécsi döntés után Oklánd határában felállított menekülttábor (vagy elosztóátlomlás, vagy hot spot), ahová összegyűjtötték a Dél-Erdélyből átdobott, itthon már gyökértelen székelyeket... Ki vág rendet ekkora kuplerájban? Faulkner? Én mindenesetre nem tudtam-tudok felejtetni, még nem tudok annyira eltávolodni ettől a vidéktől, hogy újra tudjam teremteni.

•

Faulkner. Nem tudom, hányszor olvastam el mindent tőle, ami magyarul megjelent. A Snopes-trilógia második és harmadik kötetén románul kellett átrágnom magam, mert angolul, sajnos, nem tudok annyira, hogy élvezni tudnám az eredeti szöveget. Oroszul se tudok, úgyhogy Varlam Salamovot is románul olvastam-olvasom. Románul bezzeg megjelent a *Kolimai elbeszélések* mind a hat ciklusa! Apropó Salamov: állítólag tízéves koráig minden lényeges dolog megtörténik az emberrel. Móricz legalábbis ezt mondja az *Életem regényében*, s valami ilyesmit állít García Márquez is. Salamov elolvasása előtt magam is hittem ebben a tételben. Ma már nem vagyok ilyen biztos magamban. Lehet, hogy igazuk van, de... itt van Salamov. És Magadan és az egész Távolszék. Úgy ír erről az egészeztől, mintha a láger lenne a „szülőföldje”. Igaz, hogy húsz évet töltött lágerekben. Nem tudom eldönteni, hogy melyiküket tartsam a 20. század legnagyobb írójának. Hol Faulknerre esküszöm, hol meg Salamovra. Mindkettő robban, de Faulkner mindig az „állott lik” fölé fúr, Salamov meg csak azért is magára robbantja az egész bányát. Én meg... kerülgetem a besült dinamitot... Maradjon hát ott a címben az az „áldott lik”-as jelzős szerkezet! Kicsit blaszfém, kicsit vulgáris, de... szeretem.

Csíkszentdomokos, 2017. január 27.

TÓFALVI ZOLTÁN (1944) Marosvásárhely

TÓFALVI ZOLTÁN

A kolozsvári

Bolyai Tudományegyetem pere

Dávid Gyula tanársegéd perirata – 3. rész

Hasonlóképpen részt vettem egy nyilvános gyűlésen, amelyen Kerékgyártó Elemérnek¹ Karácsony Sándor pedagógusi tevékenységéről és az általa képviselt ideológiáról szóló doktori disszertációját vitatták meg. Karácsony nép-nemzeti [„narodnyik”] és nacionalista ideológiát képviselt.

Kérdés: Kikkel tárgyaltál politikáról? Éspedig miről?

Válasz: Mindenkiel, akiről fentebb nyilatkoztam, és akikkel kapcsolatba kerültem, irodalmi jelleű beszélgetéseket is folytattam. Rejtő István nagyjából velem egykorú [Rejtő István 1928. február 17-én, Dávid Gyula 1928. augusztus 13-án született – T. Z.], vele elsősorban hazánk gazdasági, társadalmi és politikai helyzetéről tárgyaltunk. Ő különösen az RNK-beli magyar nemzetiség helyzetéről, a román, illetve a magyar nemzetiség közötti viszonyról érdeklődött. Ezzel kapcsolatosan azt válaszoltam neki – a többinek is –, a magyar nemzetiség jogait részben törvényekkel és a kormány törvényerejű rendeleteivel jórészt megoldották, azonban az említett törvények alkalmazásában egyes intézmények, jobban mondva, bizonyos elemek tevékenysége kívánivalót hagy maga után, vagyis nem tesznek meg mindent ezeknek a törvényeknek az életbeléptetéséért. A magyar ifjúság felkészülésére célozva elmondtam nekik: a magyar klasszikusok műveinek kiadására nagyon korlátozottak a lehetőségek, a [magyar] középfokú iskolák tanulói számára hiányzik a szükséges bibliográfia.

Hasonlóképpen azt is elmondtam: mi az RNK-ban, illetőleg Erdélyben nagyon kevés szakkönyvet kapunk Magyarországról, és nem mindig ismerjük az ott megjelent és számunkra igazán fontos tanulmányokat, figyelembe véve, hogy a Magyar NK-ban az alkotási és irodalmi adatgyűjtési lehetőségek jóval jobbak, mint az RNK-ban. Az említett elemekkel beszélgettem az RNK-ban 1956 nyarán lezajlott írókongresszusról, elsősorban a Hajdu Zoltán [a román nyelvű szövegben Haidu Zoltán olvasható – T. Z.] író állításairól, miszerint az erdélyi irodalom alapjában véve a román irodalom része, ezzel az állítással sem én, sem az említettek nem értettek egyet.²

Más vonatkozásban meglepett, hogy milyen vehemenciával beszéltek Rákosi Mátyás tevékenységéről, legfőképpen illegális tetteiről, amelyeket akkor követett el, [amikor] a magyarországi [kommunista] párt – MDP – élén állott.³ Nagyon nyíltan beszéltek a Rajk [László]-ügyről, és a Rajk-ügyben a magyarországi állambiztonság vezetőjének, Farkas Vladimirnek a „vállalási módszereiről”.⁴ Ezeknek a személyeknek a körében Magyarország gazdasági helyzetéről is beszéltek, mondván: a rossz vezetés miatt Magyarország zsákutcába jutott. Hogy a kőszén hiánya miatt a vonatok majdnem felét kivonták a forgalomból, ami károsította a szállítást. Arról beszéltek: a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok nem voltak elvszerűek, például azt mondták, hogy a lábatlani cementgyár cementet gyárt a Szovjetunióknak és Brazíliának, és hogy a Szovjetunió a cementért csak az ár felét fizeti. A tokaji borokat és a többi borkülönlegességeket mint szovjet borokat Németországba [az NSZK-ba] exportálják. Hasonlóképpen a kormány hibájának tartották a budapesti metró építését, mivel a kormány nem vette figyelembe a magyar ipar reális lehetőségeit, Magyarország gazdasági helyzetét, a lakosság életszínvonalát, mivel a metró építése rendkívül költségesnek bizonyult. Abban az időben, amikor én Budapesten tartózkodtam, értelmiségi körök várakozó és a megfigyelés álláspontján voltak, ha a kormány és Gerő [Ernő] – akik a párt vezetését képviselték – intézkednek Magyarország gazdasági és pártéletének rendezéséért. Mindezek ellenére azt vettem észre: egyes tisztviselők és értelmiségiek bizalmatlanul követték Magyarország új vezetését, abból a megfontolásból, hogy Gerő [Ernő] Rákosi [Mátyással] együtt tevékenykedett, amikor az utóbbi elkövette a neki tulajdonított hibákat.

Kérdés: Azon személyek közül, akikkel Budapesten kapcsolatba kerültél, kik vettek részt a „Petőfi Kör” ülésein?

Felelet: Nem tudom, hogy azon személyek [között], akikkel Budapesten kapcsolatban voltam, lett volna valaki is, aki tagja volt a „Petőfi Kör”-nek. A „Petőfi Kör”-ről és annak tevékenységéről senkivel sem beszéltem.⁵

Kérdés: Mikor tértél vissza az országba és milyen utasításokkal?

Felelet: Az RNK-ba 1956. október 5-én tértem vissza, senkitől nem kaptam semmilyen utasítást.

Miután a jelen kihallgatási jegyzőkönyvet szóról szóra elolvastam, és megállapítottam, hogy az teljes mértékben megfelel az általam nyilatkozottakkal, fenntartom és aláírom.

Aláírás: Dávid Gyula, sk.

A Szekuritáté bűnügyi nyomozója:

Oprea, Ioan főhadnagy, sk. A Szekuritáté Kolozs tartományi Igazgatóságának hivatalos pecsétje.⁶

Kihallgatási jegyzőkönyv

Dávid Gyula gyanúsított 1928. augusztus 13-án Árapatak községben, Sztálin rajonban és tartományban [a régi Háromszék vármegye, ma Kovászna megye] született, Gyula és Ida fia, egyetemi tanársegéd, utolsó lakhelye Kolozsváron, Pata utca, 105-ös szám.

1957. március 14.

Helység: Kolozsvár

A kihallgatás 7 óra 30 perckor kezdődött, 13 óra 40 perckor fejeződött be.

Kérdés: Kivel közölte a budapesti látogatásakor a magyarországi helyzetről szerzett benyomásait?

Felelet: 1956. október 5-én visszatérve az országba, a következő napokban különböző személyekkel való találkozásaim során, valamint a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom tanszékének egyik ülésén ismertettem az általam megismert magyarországi helyzetet és a benyomásaimat. A magyar irodalom tanszék ülésén elsősorban egy beszámolót tartottam a disszertációmmal kapcsolatos kutatásaimról, majd röviden a magyarországi eseményekről is beszéltem. Így többek között közöltem a benyomásaimat arról a gyűlésről, ahol megvitatták a Karácsony Sándor íróról szóló kandidátusi disszertációt, beszéltem az irodalomtörténet kutatóival folytatott tárgyalásaimmal kapcsolatos élményeimről, az Irodalomtörténeti Intézet tanulmányairól, a tanszék tagjaival folytatott magánbeszélgetéseim során pedig beszéltem arról a politikai nyugtalanságról és feszültségről is, amelyet magyarországi látogatásom során észleltem. A Karácsony [Sándorról] szóló [kandidátusi] disszertációt megvitató gyűléssel kapcsolatosan közöltem: az ülés heves viták közepette zajlott le, mivel Karácsony Sándor író tanítványai – kihasználva az értekező egyes hibáit és tudományellenes módszereit – megpróbálkoztak a marxista módszer megsemmisítésével is, amit határozottan visszautasított a résztvevők nagy többsége. Ez egy érzékeny kérdés volt, ugyanis a disszertációt a marxista szellemű nevelés felsőoktatási minisztériumának vezetője tartotta. Magánbeszélgetéseim alkalmával Pataki Bálint adjunktussal,⁷ Szigeti József egyetemi előadótanárral,⁸ Mitruely Miklós tanársegéddel,⁹ Antal Árpád adjunktussal¹⁰ és még másokkal is Magyarország gazdasági nehézségeiről beszélgettem, nehézségekről, amelyek – véleményem szerint – a nemzetgazdaság hibás vezetésének tulajdoníthatók.

Mindazoknak, akikkel tárgyaltam, az általános véleménye az volt, hogy a nehézségek és a problémák a párt új irányelvei alapján – itt a júniusi vagy júliusi párthatározatokra gondoltam – megoldhatók. A Magyar Írószövetség plenáris ülésén elhangzott vitákkal összefüggésben beszéltem a szocialista realizmussal kapcsolatos eszmecserékről, amelyeket már ismertem az Irodalmi Újság című hetilap előző számaiból, vagyis egyes írók, például Keszi Imre¹¹ [a román szövegben „Keszi Imbre”], a szocialista realizmus ellen nyilatkoztak, tagadni próbálván azt.

Kérdés: Ebben az időszakban milyen volt a közhangulat a Bolyai Tudományegyetem hallgatói között?

Felelet: Miután visszatértem Magyarországról, néhány magyar irodalomtörténeti szeminárium megtartásával bíztak meg: a 18. század irodalomtörténete a magyar tagozat II. évfolyamán és a magyar-pedagógia szak II. évfolyamán, valamint más szemináriumok megtartásával. *Bevezetés az*

GAJZÁGÓ SÁNDOR, Mennybemenetel, 2011

◀ **GVÁRDIÁN FERENC, Ótestamentumi Szentháromság (Andrej Rubljov), 2014**

irodalomtörténetbe címmel három elsőéves csoport számára a magyar történelem és az orosz nyelv szakon. A másodéves irodalom szakosok csoportjainak első szemináriumán az egyetemi hallgatók kifejezték óhajukat, hogy megismerhessék azokat a kérdéseket, amelyek a vita tárgyát képezik a magyarországi irodalomban. Az óhajukra a következőket feleltem: „Ennek a szemináriumnak első-sorban a 18. századi magyar irodalom ismertetésének az elmélyítése a célja, másodsorban én úgy vélem, a mi egyetemistáink a mi országunk irodalmi kérdései iránt kell érdeklődjenek, és ugyanúgy kell olvasniuk az Utunk című [irodalmi-] kulturális folyóiratot, mint ahogy a Magyarországon megjelenő Irodalmi Újságot olvassák. Azt válaszolták, hogy az Utunk című folyóiratot is olvassák, de az nem annyira érdekes. Ugyanakkor azt javasoltam, hogy tartsanak megbeszéléseket az Utunk és a Steaua [Kolozsváron megjelenő román irodalmi folyóirat] folyóiratokról.¹² A magyar–történelem szak elsőéveseinek egyik szemináriumán az egyik egyetemi hallgató a szocialista realizmus kérdését vetette fel Keszi Imre [A román nyelvű szövegben ezúttal is „Keszi Imbre” olvasható Keszy-Harmath Sándor helyett. Nagy Imre mártír miniszterelnök nevét is mindig Nagy Imbreként tüntették fel!] előadása kapcsán. Az előadást a szocialista realizmusról az Irodalmi Újságban olvasta. Ezzel kapcsolatban felvilágosítottam őket [az egyetemi hallgatókat]: Keszi Imrének [Keszy-Harmath Sándornak] nincs igaza, a szocialista realizmust nem lehet letagadni. Az egyetemisták forrongó hangulatának egy másik nézőpontját ismertem meg azon a nagygyűlésen, amelyre október hónapban [egész pontosan: 1956. október 17-én] került sor az Egyetem Horea utcai épületének dísztermében, Tamási Áron Magyar NK-beli magyar író látogatása alkalmából. Elsősorban meglepett a résztvevők nagy száma ezen a gyűlésen – egyetemi hallgatók minden fakultásról –, másodsorban pedig az a mód, ahogyan egyes diákok felszólaltak. Egyesek közülük a magyar nacionalista álláspontról folytattak párbeszédet. Ezeket az egyetemi hallgatókat a találkozón részt vevő egyetemi hallgatók sokasága hosszasan és viharosan megtapsolta. *A Bolyai Tudományegyetemen Tamási Áron író érdemeit felülmúló melegséggel fogadták. A hosszan tartó tapsok, amelyekkel egyes diákok felszólalásai – úgy beszéltek a műveiről, mint valami soha nem látott alkotásokról – [végződtek], azt bizonyították, hogy a gyűlésen részt vevők egy része Tamási Áronban nemcsak egy általuk ismert író, hanem „a magyar író” látta* [kiemelés – T. Z.]. Ennek a magatartásnak nacionalista jellege volt. Egyes egyetemi hallgatók – véleményem szerint minden alap nélkül – arról beszéltek: a magyar ifjúság ismeri és nem felejtette el Tamási Áron műveit, kihangsúlyozva, itt, Erdélyben még élnek és olvasnak a magyarok.¹³ Ezt a dolgot senki sem vonta kétségbe. Egy kérdésre válaszolva párhuzamot vontak az RNK és a Magyar NK-beli írók között, az utóbbiak javára. Tamási Áron az egyetemi hallgatók által feltett kérdésekre válaszolva diplomatikus megfogalmazásokat használt és magatartást tanúsított, ami, az én véleményem szerint, nem volt helyes, elsősorban a saját írói helyzetéből adódóan: *házámban éppen látogatáson tartózkodott*¹⁴ [kiemelés – T. Z.].

Kérdés: Ön is megtapsolta egyes egyetemi hallgatók nacionalista megnyilvánulásait?

Válasz: Én is megtapsoltam ezeket az egészségtelen és nacionalista megnyilvánulásokat. Megjegyzem azonban: nem értettem egyet az egyes diákok által felvetett összes kérdéssel.

Kérdés: Ilyen értelemben állást is foglalt a gyűlés keretében?

Válasz: Nem foglaltam állást. Sőt, fel sem szólaltam ezen a gyűlésen.

Kérdés: Az Egyetem tanári karából még ki vett részt ezen a gyűlésen, és egyenként milyen állásponton voltak?

Válasz: A Tamási Áronnal való találkozón jelen volt Szigeti József előadótanár, Antal Árpád, Székely Erzsébet egyetemi adjunktus, Márton Gyula professzor, Mitruy Miklós és Murádin László¹⁵ gyakoronok, Varró János tanársegéd, Gálfi Mózes¹⁶ egyetemi előadótanár, Keresztes Erzsébet és Máthé Jakab adjunktus, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Bodor András egyetemi professzor. Azt hiszem, még mások is jelen voltak, de nem emlékszem, név szerint kik vettek részt. Balogh Edgár kivételével, aki mellékesen megjegyezte: egyes feltett kérdések nem helyesek, és a kérdésekben megfogalmazott állítások nem igazak, senki nem foglalt állást, senki nem ítélte el azt az egészségtelen és nacionalista hangulatot, amelyben a gyűlés lezajlott.

Kérdés: Jordáky Lajos felszólalt?

Felelet: Jordáky Lajos a gyűlést levezető elnökségben foglalt helyet. Nem szólalt fel, és egyáltalán nem ítélte el semmivel a nacionalista kirohanásokat és megnyilvánulásokat.¹⁷

Miután a jelen kihallgatási jegyzőkönyvet szóról szóra elolvastam és megállapítottam, hogy az teljes mértékben megegyezik az általam nyilatkozottakkal, fenntartom és aláírom.

A Szekuritáté bűnügyi kihallgatója
Oprea Ioan főhadnagy, sk.

Aláírás:
Dávid Gyula, sk.

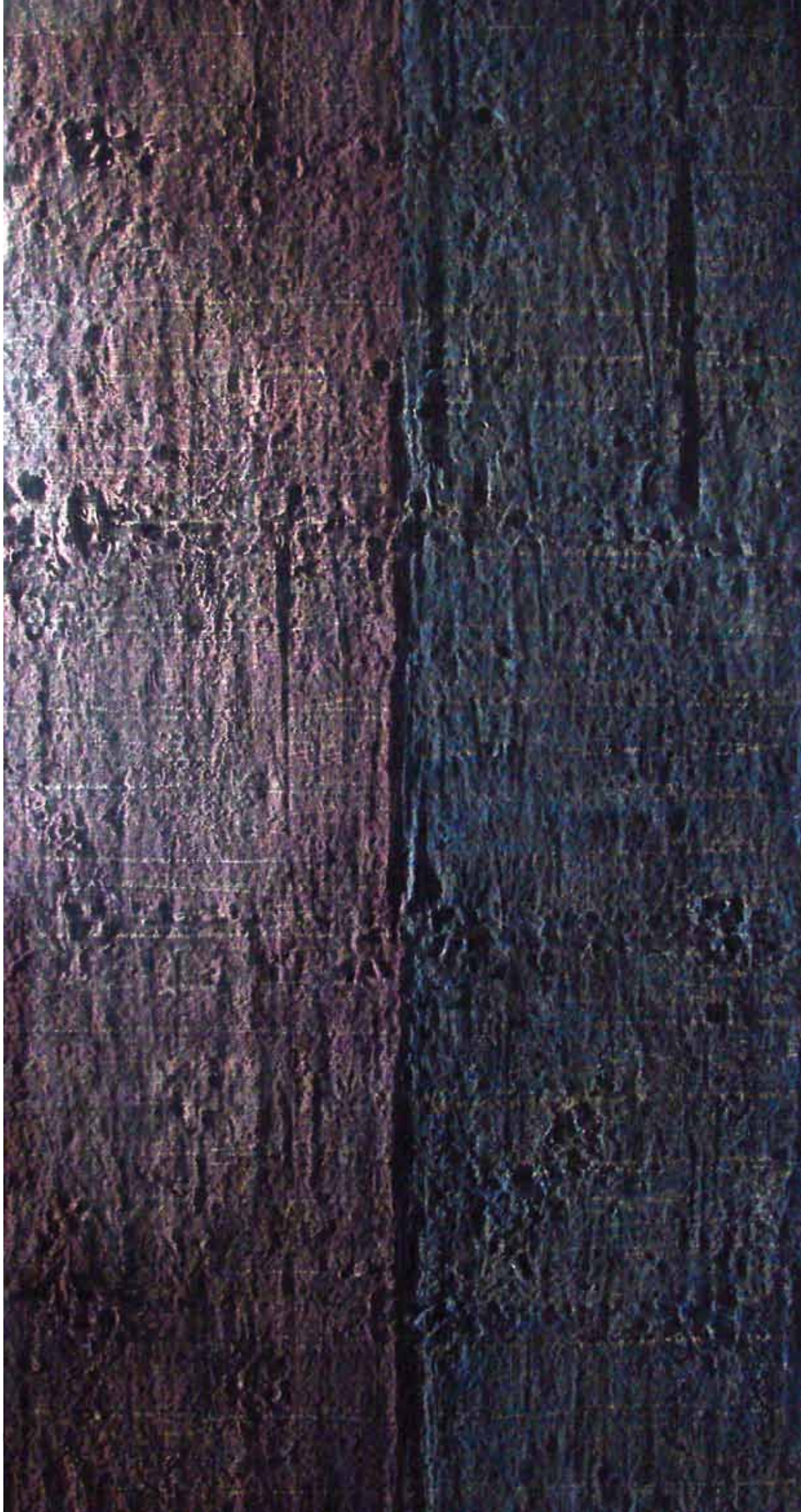
A Kolozs tartományi Szekuritáté hivatalos pecsétje.¹⁸

JEGYZETEK

¹ Kerékygártó Elemér filozófus *A karácsonyista ideológia bírálatához* című kandidátusi értekezésének vitája 1956. szeptember 10-én, több mint négyszáz személy jelenlétében zajlott le. Az elemi erejű tiltakozások nyomán a disszertációt visszautasították. Történelmi jelentőségű az esemény erdélyi vonatkozása: Dávid Gyula, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem aspiráns tanársegéde az első pillanattól az éjszakába nyúló vitáig szem- és fültanúja volt az egyetemi, főiskolai oktatás, az irodalmi élet egészét átfogó erjedési folyamatnak. Kolozsvárra való visszatérte után a Budapesten, Magyarországon gyűjtött információkat közvetítette tanártársai és az egyetemi hallgatók felé. Ez is közrejátszott a Bolyai Tudományegyetemen a magyar forradalom napjaiban a fokozott hangulat kialakulásához.

Kerékygártó Elemér (Debrecen, 1918. február 1 – Párizs közelében, repülőbalesetben, 1962. november 23.) filozófus 1936 és 1941 között az Eötvös-kollégium tagjaként a budapesti tudományegyetem magyar–angol szakán szerzett oklevelet. 1944-ben részt vett a Béke Párt – a Magyar Kommunista Párt fedőneve – munkájában és az antifasiszta fegyveres akciókban. 1945 után Szegeden a közigazgatásban, az egyetemi ifjúsági mozgalomban, majd a pártközpontban tevékenykedett. Később az ELTE-n a marxista–leninista, illetve a filozófiai tanszéket vezette. A kandidátusi disszertáció vitájának időpontjában az Oktatásügyi Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Osztályának vezetője, az ELTE dialektikus és történelmi materializmus tanszékének helyettes vezetője volt. A MDP kedvenc ideológusaként és kiszolgálójaként – akárcsak a bizottság tagjai – pusztán formalitásnak tekintette a kandidátusi disszertáció megvédését és a kandidátusi cím elnyerését. A tudományosnak ható cím ellenére dolgozatával nyílt ideológiai támadást intézett a magyar filozófiai gondolkodás egyik legeredetibb alakja, a 20. század legnagyobb magyar pedagógusa, egyetemi tanár, akadémiai szótárszerkesztő, író, tudós, kultúrpolitikus, hitvalló keresztény, szofokrata – azaz Isten embere –, nem utolsósorban tanítványok, cserkészek tízezreinek eszményképe, a „lélek szerinti professzor”, Karácsony Sándor ellen. Mátrai László, a dolgozat egyik opponense visszaemlékezésében évek múlva a sikertelen védést úgy jellemezte, mint „a forradalom főpróbáját”.

² Dávid Gyula Hajdu Zoltánnak az 1956. június 18-tól június 24-ig Bukarestben megtartott, a szocialista Romániában első írókongresszuson elhangzott – Szabédi László, Csehi Gyula, Balla Károly és Mikó Ervin által már a kolozsvári és marosvásárhelyi írók 1956. szeptember 29–30-i gyűlésén szokatlan vehemenciával és jogosan bírált – felszólalására utalt, amelyben először fogalmazta meg a román nacionalista kurzus kedvenc szlogenjét: „Mi, ennek az országnak a magyar írói, nagyon fontosnak tartjuk, hogy a Román Népköztársaság magyar irodalma a román irodalom alkotó része. Meggyőződésünk, hogy a helyzetet csak így értékelve, követjük igazán a párt vonalát.” (Lásd *Gazeta Literară*, 1956. június 22., különszám, 4.; BENKŐ Levente, *A őszinteség két napja, 1956 szeptember 29–30.*, Polis, Kolozsvár, 2007, 100.) Ez a kijelentés majdnem szó szerint elhangzott Nagy Istvánnak, az Írószövetség kolozsvári fiókjá elnökének a romániai nemzeti kisebbségek irodalmáról szóló társjelentésében is: „Az itt élő nemzetiségek új irodalma és művészete elválaszthatatlan egységet alkot a román nép új irodalmával és művészetével, szerves alkotó része a Román Népköztársaság kultúrájának, annak a kultúrforradalomnak, mely a párt vezetésével hazánkban évről évre nagyobb méretekben bontakozik ki, és hivatása előmozdítani a szocializmus mielőbbi felépítését. A nemzeti kisebbségek szocialista kultúrája – amint azt a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének jelentése meghatározza – a román nép szocialista kultúrájával való megbonthatatlan kapcsolatban fejlődik, közös alapjukat képezik a jelenlegi szakaszban az országunkban ható egyazon általános gazdasági és politikai tényezők.” (Előre, 1956. június 23., 2.; Előre, 1956. június 25., 3. *A Gazeta Literară Literatura minorităților naționale [A nemzeti kisebbségek irodalma]* címen az 1956. június 22-i különszámában az 1., 2. és a 6. oldalon közölte a társjelentést.) Nagy István társjelentése és Hajdu Zoltán felszólalása – az RMP és a legfelsőbb államvezetés elvárásainak megfelelően – először fogalmazta meg hivatalosan: a romániai magyar irodalom nem az egyetemes magyar irodalom, hanem a román irodalom szerves része! A Román Népköztársaság íróinak első kongresszusán elfogadott határozatban már evidenciaként jelent meg: „Az együtt élő nemzetiségek irodalma a Román Népköztársaság kultúrájának szerves része! A magyar, német és szerb íróknak ugyanolyan alkotási problémákat kell megoldaniuk, mint a román íróknak, de nekik ezenkívül sajátos problémáik is vannak” (Előre, 1956. június 27., 6.). Hajdu Zoltán egyike volt a romániai magyar íróknak, aki az önfeladásban, az egyetemes magyar nemzeti identitás megtagadásában a legmesszebb mentek. A budapesti *Szabad Nép* 1956. szeptember 9-i számában jelent meg Pándi Pál egyetemi tanár és író erdélyi látogatása során megfogalmazódó, *Közös dolgainkról* című úti beszámolója. Írásában a romániai magyarság „kényes kérdései” kapcsán megfogalmazta a szomszédos államokban élő magyaroknak az anyaországgal szembeni elmarasztalását is: „A nacionalizmus gyanújától való félelem aztán kitermelt egyféle álközömbösséget a népi demokratikus országokban élő magyarság iránt, sőt gyakran jelentkezett valami ellenszenves túlbuzgóság is

ennek a közömbösségeknek a hangsúlyozásában.” Az újságcikk megjelenése kiverte a biztosítékot a legfelsőbb román párt- és államvezetésnél. A magyar–román kapcsolattörténet „kényes kérdéseinek” pusztá felvetése Romániában mindig hisztérikus kampányt vált ki. Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár és az RMP Központi Vezetősége a Pándi úti beszámolót közlő Szabad Nép romániai terjesztését Kolozsváron és Marosvásárhelyen betiltották. Hajdu Zoltán, az 1956. szeptember 29–30-i kolozsvári írói gyűlésen – Fodor Sándor kérdésére: „A Pándi-cikket teljes egészében vagy csak részben érzi károsnak?” – elmondott felszólalásában még rá is duplázott a nemzeti-kommunizmus útjára lépett román párt- és államvezetés tiltó intézkedésére: „A Pándi-cikket azért érzem veszélyesnek, mert revizionista irányzatú, és revizionista érzelmű minden Magyarországról Romániába érkező vendég is” (lásd BENKŐ, *i. m.*, 158.). Szabédi László az említett kolozsvári írói tanácskozáson előrevetítette mindazt, ami később Nicolae Ceaușescu Romániájában már nyíltan hangoztatott tézissé vált: „akadnak olyan Istentől elrugaskodott »marxista« teoretikusok is, akik magyar írókat magyar nyelvű román írókká minősítettek.” Majd így folytatta: „szégyenkezve kell bevallani, hogy magyar író találta ki és pártunk központi lapja terjesztette, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom szerves része!” (lásd BENKŐ, *i. m.*, 99–100.). Asztalos István a kolozsvári írói tanácskozáson Hajdu Zoltánt egyenesen *hazugnak* nevezte: „Ma az írók meg vannak zavarodva. A kongresszuson is tapasztalható volt egy nagy kavarodás, aminek oka a két Hajdu testvér [Zoltán és Győző – T. Z.], Kovács György és a kolozsvári írók között kialakult vita volt. [...] Hajdu Győző karrierista provokációs magatartást tanúsít, s ugyanakkor Földest vádolja karrierizmussal. Balognak [Balogh Edgárnak – T. Z.] Hajdu azt mondta, hogy »itt van a kezünkben Földes«, denunciáló kérdést tettek fel a Hajdu testvérek stb., stb.” (BENKŐ, *i. m.*, 93.). Az Asztalos István által említett Földes László-ügyről Stefano Bottoni *A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma* című tanulmányában közölt teljességre törekvő elemzést. (Lásd *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Pro Print, Csíkszereda, 2005, 572–615. A tanulmányt első ízben a Korall társadalomtörténeti folyóirat közölte 2004. decemberi számában, majd a Transindex internetes hírportál 2005. február 15-én, A Hét kulturális hetilap 2005. február 17-i lapszámban.) Földes László irodalomkritikust – aki 1956 és 1958 között a Kolozsváron megjelenő Utunk szépirodalmi folyóirat főszerkesztője volt – 1958-ban eltávolították tisztségéből, 1959 januárjában kizárták az RMP-ből, és közlési tilalommal büntették. A Marosvásárhelyen megjelenő Igaz Szó szerkesztői azzal vádolták, hogy „liberális, revizionista, pártellenes nézeteket vallott, és ebben a szellemben tanította az általa támogatott kolozsvári magyar írókat”. „A megértés kulcsa a különböző értelmiségi csoportoknak a hatalomhoz való viszonya, illetve a hatalom birtoklásának illúziója. Ez utóbbi az Igaz Szó szerkesztőit jellemezte, sőt arra sarkallta őket, hogy vélt hatalmukat érzékeltessék is vetélytársaikkal” (BOTTONI, *i. m.*, 573.). Csehi Gyula egyetemi tanár a kolozsvári írói gyűlésen azzal vádolta – jogosan – Hajdu Zoltánt, Hajdu Győzőt és Papp Ferencet: az írókongresszus előestéjén félrevezették az RMP KV-t is, „azt állították, hogy a »kolozsvári« írók a magyar burzsoáz nacionalizmus hatása alatt vannak, ellenségei a [Magyar] Autonóm Tartománynak [...] Sajnálatos az, hogy ezeknek a vádaknak hitelt adtak vezető pártfunkciókat betöltő elvtársak is” (BENKŐ, *i. m.*, 113.). Hajdu Zoltán a kolozsvári írói gyűlésen – maga mögött érezve a román nemzeti-kommunista hatalom támogatását – támadásba lendült, és újabb vádakot fogalmazott meg: „Megmondhatom őszintén, hogy mindig igyekeztem a párt vonalát követni, és egyike vagyok azoknak, akik a legtöbbször végeztek terepmunkát. Engem is bántottak azok a kérdések, ami[ke]t itt Csehi [Gyula] és Szabédi [László] felvetettek, egy időben annyira el voltam keseredve, hogy odáig mentem, miszerint azt mondtam, hogy nem bírom elviselni a »nemzetiségi létet«, és inkább elmegyek az országból. [...] Fenntartottam azt a véleményemet, hogy a terepre való kiszállásaim alkalmával láttam, hogy a magyar nemzetiségi kérdés a II. kongresszus után [többszöri halasztás után 1956. december 23-a és 28-a között megtartották az RMP II. kongresszusát, ahol ismét Gheorghe Gheorghiu-Dej választották a párt első titkárává – T. Z.] ismét lábra kapott. Ezt a Központi Vezetőségnél is megmutattam, ahol a legsúlyosabb sérelmeket soroltam fel. Beszélgetéseim során rámutattam arra, hogy a kolozsvári írók körében nagyon nagy hatása van a nemzeti sovinizmusnak. [...] Az elvtársak azt mondják, hogy karrierista vagyok, ezt azonban bizonyítaniuk is kell, úgyszintén. Asztalos [István] elvtárs bizonyítsa be, hogy miért mondott hazugnak. Ezeket nem tűröm el, úgyszintén nem tűröm el azt sem, hogy egyszerre emlegessenek Hajdu Győzővel, nekem vele semmiféle [közös] politikai meggyőződésünk nincsen, hogy felrobbantsuk a kolozsvári írók egyesületét. Nem értek egyet öcsém felvágós magatartásával, de azt sem engedem meg, hogy öcsémet igazságtalanul vádolják. [Hajdu Győző nem vett részt a kolozsvári írói gyűlésen! – T. Z.] [...] Meg kell mondanom, hogy engem ez a gyűlés megerősített – anélkül, hogy bántani akarnék valakit –, megállapítom, hogy nem segítette a két nép barátságának ügyén. Ha nem vesszük tekintetbe a 14 millió románát a 2 millió magyarral szemben, ha minden óvatosság nélkül elkezdünk beszélni, akkor többet ártunk a barátság ügyének, mint használunk” (BENKŐ, *i. m.*, 155–156.). Kányádi Sándor közbevetésére – „Amikor a Majtényi [Erik] lakásán én sírva fakadtam, miért mondta Hajdu Zoltán, hogy a román nép fanarióta, és én kellett megvédenem a román népet. Hajdu Zoltán azt mondta, el kell menni innen, mert itt nem lehet írni.” – azt válaszolta: „Igen, a fanarióta szóval éltem. Bennem volt[ak] sovinizta érzések.” Mikó Ervin ezt követően valósággal nekironított Hajdu Zoltánnak: „Hogyan gondolja azt Hajdu Zoltán, hogy ő hivatott arra, hogy 14.000.000 románt megvédjen a magyar nacionalizmus ellen?” Hajdu Zoltán a magyar forradalom és szabadságharc napjaiban, 1956. október 23. és november 4. között a besúgó szerepre is vállalkozott: „Hajdu Zoltán író jelentette 1956. október 26-án [a Szekuritáténak – T. Z.], hogy mellette az autóbuszban valaki azt mondta: »inkább haljunk meg fegyverrel a kézben, mint éhen«. A Hajdu testvérek – Zoltán és Győző – korábbi és későbbi tetteinek „kulcsát” részben az 1956-os, a román nemzeti kommunista hatalom melletti elkötelezettségünkben kell keresnünk: Hajdu Zoltán az 1956-os júniusi írókongresszuson, Hajdu Győző az 1956. október 24-i és november 2-i marosvásárhelyi értelmiségiek gyűlésén, illetve a magyar forradalmat elítélő *Lelkiismeretünk parancsszava. A Magyar Autonóm Tartományban élő írók és marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak levele az RMP Központi Vezetőségéhez* című hűségnyilatkozat (a MAT lapja, a Vörös Zászló 1956. november 4-én közölte) megfogalmazásával – Kovács György íróval társszerzőségben! – a román kommunista diktatúra mellett „úgy letette a garast”, hogy onnan már nem lehetett visszahátrálni! Az 1956. november 2-i marosvásárhelyi értelmiségi gyűlésen Hajdu Zoltán azt javasolta, hogy „az Erdélyben élő magyar tömeg megnyugtatóására az erdélyi írók nyilatkozzanak a sajtóban azzal az ál-

lásfoglalásukkal, hogy elítélik az ellenforradalmat”. Ugyancsak Hajdu Zoltán javasolta: a hűségnyilatkozatot Gagyi László és Sütő András fogalmazzák meg. Végül Hajdu Győző és Kovács György fogalmazták meg, aláírták – többek között – Gálfalvi Zsolt, Hajdu Győző, Hajdu Zoltán, Kovács György, Molter Károly, Sütő András írók és az Igaz Szó teljes szerkesztősége (Arhiva Națională, Direcția Județeană Mureș, ANDJM-fond 1134. Dosar 142/1956, 239-266 f.). Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Oláh Tibor és Nagy Pál a hűségnyilatkozatnak az Előrében való megjelenése előtt kérték Robotos Imre akkori főszerkesztőtől, hogy a nevüket töröljék az aláírók közül. Erre nem került sor. Tompa László és Tomcsa Sándor ezúttal sem volt jelen a gyűlésen. Telefonon kérték a beleegyezésüket. Ma már nem lehet kideríteni: valóban beleegyeztek, vagy ismét odahamisították a nevüket. A Hajdu Zoltánról megjelent lexikoni címszavakban utalás sincs arra, hogy a „hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma” illúziójában élő és tevékenykedő költő milyen felmérhetetlen károkat okozott a romániai magyarságnak. Hajdu Zoltán (Radnótfája, 1924. december 16 – Bukarest, 1982. február 12.) erdélyi magyar költő, műfordító, festőművész, zeneszerző. Hajdu Győző testvérébátyja. A fiatal költők 50 vers című antológiája (1950) közölte először a verseit. Ugyancsak 1950-ben Sütő Andrással közösen írt *Mezítlábas menyasszony* című színjátékáért (bemutatták Kolozsváron, könyv alakban 1950-ben jelent meg) állami díjat kapott. Később különböző bukaresti szerkesztőségekben dolgozott – Falvak Dolgozó Népe, Művelődés, Román Rádió –, majd 1957-ben egyik kezdeményezője, megalapítója a marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttesnek, egy ideig igazgatója is volt. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején egyértelműen a román kommunista hatalom mellé állt.

³ Rákosi Mátyás (1903-ig: Rosenfeld Mátyás; Ada, 1892. március 9 – Gorkij, Szovjetunió, 1971. február 5.) 1945 és 1956 között a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja első titkára, 1952–1953-ban az MNK Minisztertanácsának elnöke is volt.

⁴ Farkas Vladimir (született: Löwy Vladimir, Kassa, 1925. augusztus 12 – Budapest, 2002. szeptember 13.) államvédelmi alezredes, az ÁVH egyik vezetője, aki a Rajk László elleni koncepciók perben kapott először vizsgálati megbízást. Dávid Gyula valójában Péter Gáborra gondolt! Farkas Vladimir szintén a Rákosi-diktatúra erőszakszervezetének, az ÁVO-nak, majd az ÁVH-nak „emblematicus” alakja volt.

⁵ A Petőfi Kör létejöttének pontos időpontja még ma is vitatott. A korabeli írások egy része 1956 tavaszára teszi a kör megalakulását, ez azzal hozható összefüggésbe, hogy az SZKP XX. kongresszusa előtt a Petőfi Kör egy szűkebb körű, lassan gyarapodó vitafórumként indult. Ezt igazolja a Hegedüs B. András és Rainer M. János szerkesztésében, összeállításában és jegyzetapparátusával megjelent *A PETŐFI KÖR vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján* címmel a Kelenföld Kiadó és az ELTE gondozásában megjelent hét kötete. Dávid Gyula budapesti tartózkodása, kutatásai idején nemcsak tudott a Petőfi Körben zajló vitákról, hanem a résztvevők közül néhányval kapcsolatban is állott, így első kézből értesült arról, hogy Magyarországon pattanásig feszült a politikai helyzet, a lakosság döntő többsége Rákosi Mátyás és Gerő Ernő menesztését követelte. Dávid Gyula 2016. május 16-i internetes levelében azt írta: „*Kerékgyártó [Elemér] disszertációjavédésén végig ott voltunk Varró Jánossal, Jancsó [Elemér] professzorral nem emlékszem, hogy egyáltalán találkoztam volna vele pesti kintlétem alatt. Az Írószövetség tisztújító gyűlésére valóban Békés Pista bácsi vitt el [Varró ismertel], én a vallomásomban csak azért hivatkoztam Rejtő [Istvánra], mert ő is, a felesége is erősen vonalas káderek voltak, s gondoltam, biztosan nekik nem lesz bajuk belőle*” (kiemelések – T. Z.). A Petőfi Kör vitafórumain elhangzottak – különböző csatornákon – eljutottak Erdélybe is. Hiteles levéltári dokumentumok igazolják: a budapesti Petőfi Kör analógiájaként alakult meg a sepsiszentgyörgyi Kossuth Kör Nagy László tisztviselő vezetésével (Sepsiszentgyörgy, 1917. november 19 – Sepsiszentgyörgy, 1996). Az „aktivitását 1956-ban kezdő Kossuth Kör ellenforradalmi tevékenysége” vádjával Nagy Lászlót 1958. április 28-án letartóztatták, a MAT Katonai Ügyészsége a Btk. 209. szakasza, 2. pontja a) betűje és a 228. szakasz előírásai alapján állította össze a 102/1958. számú bűnügyi dossziét „Nagy László és 5 társa” ügyében. Nagy Lászlót húsz, Erőss Jánost, a Székely Mikó Kollégium – akkor a sepsiszentgyörgyi 1-es sz. Liceum matematika-fizika tanárát (Csíkcsatószeg, 1921. december 3 – Sepsiszentgyörgy, 1997. szeptember 6.) tizennyolc, Csákány Zsigmond mezőgazdasági technikust (Sepsiszentgyörgy, 1920. augusztus 5 – Sepsiszentgyörgy, 2002) tizenkét, Bende (Tompa) Edit könyvesbolti eladót (Sepsiszentgyörgy, 1938. január 1.) hét év börtönbüntetésre ítélték a 247/1958. számú hadbírósi határozat alapján. Többeszi próbálkozás után sikerült Nagy László elsőrendű vádlottal életútinterjút készítenem. A Kossuth Kör tagjai – a Szekuritáté állandó zaklatásai ellenére! – vitákat szerveztek az erdélyi magyarság sorskérdéseiről, társadalmi problémáiról. A periratról önálló tanulmány készül. Erőss János a második világháborús frontújság, a Magyar Őrszem munkatársa volt az 1944. november 10-én megjelent első számtól kezdve – a hetente kétszer megjelenő lapot a Magyar Királyi 3. Honvéd Haditudósító század katonái szerkesztették és adták ki Grazban – az utolsóig. A börtönben csontfaragványokat készített, szabadulása után művésze lett e különleges és nagy múltú foglalatosságnak, kiállításai voltak Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Csíkszeredán, a Korunk Galériában, Budapesten, Balatonbogláron. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum restaurátora is volt. A börtönbeli golgotájáról a Balaton Akadémia könyvek sorozatban 1999-ben jelent meg a *Székelyföldi üzenet* című önéletrajzi írása.

⁶ ACNSAS, Fond penal, nr. 738. f. 14r. – 17v. Kézrel írt román nyelvű dokumentum, ford. TÓFALVI Zoltán.

⁷ Pataki Bálint (Kolozsvár, 1927. február 5 – Eforie Nord, 1966. június 28.) irodalomtörténész. Az egyetem magyar irodalmi tanszékén kezdte a pályáját, ahol a 20. századi magyar irodalmat adta elő. Cikkeit és alkalmi verseit a Kolozsváron megjelenő Utunk irodalmi folyóirat közölte. Fiatalon, 39 éves korában baleset áldozata lett.

⁸ Szigeti József (Máriagyúd, Baranya megye, 1912. május 26 – Kolozsvár, 1986. június 21.) irodalomtörténész, irodalomkritikus. 1929-ben érettségizett, beiratkozott a kolozsvári Református Teológiára, ahol olyan nemzetközi hírnevű professzorok tanították, mint Tavasz Sándor, idős Nagy Géza, Imre Lajos, Maksay Albert. 1934-ben teológiai, 1936-ban tanári oklevelet szerzett. 1946-tól minisztériumi tanfelügyelőként járta Erdély iskoláit. 1948-ban meghívták előadótanárnak a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre, 1977-ben történt nyugdíjazásáig ő adta elő a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a régi magyar irodalom történetét. 1956-ban tette közzé háromkötetes egyetemi jegyzetét, amelyben nyolc évszázad magyar irodalomtörténetét ismertette. 1956. október 17-én, amikor Tamási Áron találkozott a Bolyai Tudományegyetem diákjaival, az egyetem nevében Szigeti József köszöntötte a neves író. 1955-ben és 1959-ben, a Bolyai Egyetem felszámolásakor, a román

egyetemen való egyesítésekor az egyetemi jegyzetét elmarasztalták, mert az „oszthatatlan egységes magyar irodalmat” hirdette, a „burzsoá ideológia előtti kapitulálás”, „a nemzeti jelleg”, „a hazafias tartalom túlságos előtérbe állításának” vádjával illették. Nemcsak Szigeti Józsefet, hanem Márton Gyula kiváló nyelvész, Dávid Gyula tanársegédét is elmarasztalták, mert egységes és oszthatatlan magyar irodalomról írtak és beszéltek. Szigeti Józsefet 1959-ben a nyilvánosság előtt magyarárzkodásra, önkritikára kényszerítették.

⁹ Mitrúly Miklós (Kraszna, 1931. március 7.) magyar folklorista, egyetemi oktató. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben szerzett magyar szakos tanári oklevelet, pályáját gyakornokként ugyanott kezdte. 1957-től nyugdíjba vonulásáig egyetemi adjunktus volt.

¹⁰ Antal Árpád (Nyújtód, Háromszék vármegye, 1925. július 24 – Kolozsvár, 2010. július 6.) irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1948 és 1950 között a Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén tanársegéd, 1950 és 1970 között a Bolyai, majd 1959-től az „egyesített” Babeş–Bolyai Tudományegyetem adjunktusa, 1970 és 1987 között egyetemi előadótanára, 1970 és 1973, illetve 1982 és 1985 között tanszékvezető tanára. Az egyik legnépszerűbb, a magyartanárok sok-sok nemzedékét nevelő, a pályán elindító egyetemi oktató.

¹¹ Keszi Imre – Harasztosi Pavel szekus hadnagy Dávid Gyula kihallgatása során tévesen Keszy-Harmath Sándor helyett Keszi Imrét írt. A helyesbítést Dávid Gyula 2016. május 14-i internetes levélváltásunk során közölte. Keszy-Harmath Sándor (Torda, 1926. március 14 – Kolozsvár, 1991) közgazdasági demográfiai szakíró, szociológus, a Bolyai Tudományegyetem politikai gazdaságtan tanszékén előbb tanársegéd, majd adjunktus. Tagja volt az úgynevezett „időszerű gazdasági kérdéseket kutató csoportnak”. Ennek eredményeként jelent meg 1953-ban a bukaresti Állami Tudományos Könyvkiadó gondozásában Keszy-Harmath Sándor – Kohn Hillel – Bolyai Egyetem munkaközössége szerzőségében a *Kizsákmányolás a tőkés Dermatában* című kötet. A sztálini személyi kultusz korszakában a Bolyai Tudományegyetem társadalomtudományi szakemberei csak az ipari munkásság szociológiai kutatására szorítkozhattak. 1947-ben felszámolták a Bolyai Egyetem társadalomtudományi képzését, 1948-tól teljesen kiiktatták a romániai tudományos életből és az egyetemi oktatásból a burzsoának minősített szociológiát, Keszy-Harmath Sándor egyik kutatási területét. Az úgynevezett üzemi szociográfiaik sorában megjelent a híres kolozsvári Dermata cipőgyár múltját bemutató gazdaságtörténeti monográfia, bár a kötelező harcos sztálinista terminológiát használja, alapos és rendkívül jól dokumentált kötet. A kutatásban és a tanulmánykötet szerkesztésében oroszánrészt vállalt Keszy-Harmath Sándor (SZÉKEDI Levente doktorandusz [Bukaresti Tudományegyetem, Szociológiai Doktori Iskola], *A romániai magyar szociológia a második világháború után*, metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_1_szekedi.pdf). A Bolyai Tudományegyetemen a magyar forradalom és szabadságharc idején tanúsított együtt érző magatartása miatt 1957-től az egyetemről eltávolították, Marosvásárhelyen a Magyar Autonóm Tartomány tartományi néptanácsának tervosztályára helyezték. A *Magyar Autonóm Tartomány gazdasági monográfiája* főszerkesztőjeként rendszerellességgel, irredentizmussal és szeparatizmussal vádolták, az 1950-es évek vége román nemzeti kommunizmusának időszakában félreállították, sőt, állásából is elbocsátották. A monográfia kettős alkalomra készült: a Román Népköztársaság 1947. december 30-i kikiáltása tizedik és a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának ötödik évfordulójára. Amolyan reprezentatív kiadványnak szánták: a kommunista propagandára jellemző harsánysággal kellett volna világgá kürtölnie azokat a páratlannak tekintett gazdasági, társadalmi, politikai eredményeket, amelyek a MAT fennállásának öt esztendeje alatt elért. Ideológiai bizonyítéka lett volna annak, hogy a székelyföldi magyarok autonómiájának biztosítása mennyire szükséges és bölcs döntése volt a Román Munkáspártnak. A kötet szerkesztését két szakemberre, Keszy-Harmath Sándorra és Karácsonyi Ferencre bízták. Huszonöt szerzőt kértek fel a tanulmányok megírására. A könyvhöz a MAT egyik párttitkára, Szóvérfi Zoltán írt „bevezető tanulmányt”. Az írományt a vizsgálat kezdetén kiemelték a kéziratból, beszélni sem szabadott róla. A kézirat 1957 őszére nyomdakészen várta a megjelentetését. A Tudományos Irodalom Állami Könyvkiadó kolozsvári fiókszerkesztősége lett volna a kiadó. 1957. november 3-án Keszy-Harmath Sándor táviratban jelezte a kiadónak: „Az elvtársak a kézirat átdolgozása mellett döntöttek.” Magyarán: „gondok” vannak a kiadvánnyal. 1959-re a főszerkesztő és a kiadó közötti „levelezés” félbeszakadt: a Szekuritáté pribékjei felkutatják és elkobozták a fellelhető kéziratokat, megkezdődött a szerzők zaklatása. Azt akarták bebizonyítani: a monográfia szerzői tulajdonképpen „magyar nacionalisták, irredenták, az egységes és oszthatatlan román nemzetállam integritására törő szeparatisták”. Valójában ugyanazok büntették meg a szerzőket, akik korábban megrendelték a monográfiát. A szerzőket nagy nyilvánosság előtt megszégyenítették, a párttagokat kizárták az RMP-ből. Keszy-Harmath Sándor többé nem taníthatott az egyetemen, 1960-tól az 5. számú Autójavító Vállalat munkaszervezési osztályát volt kénytelen vezetni.

¹² Dávid Gyula reakciója érthető: jogosan tartott provokációktól, provokátoroktól, a Szekuritáté által beszervezett besúgóktól. A magyar forradalom napjaiban, a forradalom leverését követően az állambiztonsági szervek megkezdtek az ügynökhálózat újrászervezését.

¹³ A kihallgatási jegyzőkönyvnek ez a passzusa tökéletesen jelzi azt a felfokozott hangulatot, lelkesedést, amely a magyarországi erjedési folyamatról, a Petőfi Kör vitáiról szóló információk révén magával ragadta nemcsak a Bolyai Tudományegyetem hallgatóit, hanem a romániai magyarság nagy részét. Ugyanakkor rávilágít arra az óvatosságra, amely Tamási Áron 1956-os második, szeptember–októberi, több mint másfél hónapos látogatását övezte. (1956 januárjában már járt Erdélyben, néhány napos „szomorú útra” került sor: édesanyja temetésére jött haza.) Az 1956. augusztus 15-i magyar–román turistaegyezmény megkötése után Magyarország és Románia között kölcsönöségi alapon megszűnt a vízumkényszer. Az erdélyi magyarok közül, aki csak tehetett, hivatalos útlevéllel Magyarországra indult, vagy tervezte az utazást. Magyarország és Románia már korábban is kötött vízumegyezményt, de ennek előírásait a román fél nem teljesítette. Rákosi Mátvás, az MDP főtitkára 1949. január 6-án levelet írt Gheorghie Gheorghiu-Dejnek, az RMP főtitkárnak: „Felhívom a figyelmeteket arra is, hogy a magyar–román személyforgalom megkönnyítésére 1948. október 16-án egy vízumegyezményt kötöttünk meg. Ezt a vízumegyezményt mi a román állampolgárok számára azonnal életbe léptettük, román részről azonban az egyezménynek közönséges – azaz nem diplomáciai vagy szolgálati – útlevélre vonatkozó részét nem hajtják végre, ami miatt szinte lehetetlenség Erdélyből Magyarországra vagy megfordítva közönséges út-

levéllel utazni” (lásd BÁRDI Nándor, *Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989)*, adatbank.transindex.ro=regio/kisebbségkutatás/pdf/V_fej_13_Bardi.pdf). Dávid Gyula *1956 Erdélyben, és ami utána következett* című, a Nap Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent kötetében külön tanulmányt, esszét szentelt Tamási Áron második erdélyi látogatásának: *Tamási Áron a Bolyai Egyetemen 1956 októberében* (lásd *i. m.*, 119–140.). Tamási Áron fogadtatásával, a fentebb olvasható „vallomással” kapcsolatosan idézzük Dávid Gyula figyelmeztetését: „...e kihallgatások során született irományokat korántsem szabad az ott elhangzottak hiteles szövegeinek tekinteni. Ezeknek a kihallgatási jegyzőkönyveknek főképp az a feladata, hogy mindazt, amit a kihallgatások során kiszednek, »vádképesé« tegyék, tehát a jelzők, minősítések mindenképpen a kihallgató tiszt sajátjai, a kihallgatott és a jegyzőkönyvet végül szintén aláíró személy pedig nincs abban a helyzetben, hogy a jegyzőkönyvben rögzítetteket legalább közelítse az általa mondottakhoz. A másik dolog, amivel számolnunk kell, hogy a kihallgatottban – bár nem mindig – működik egyfajta védekezési reflex: igyekszik elhallgatni olyan részleteket, amelyeket veszélyeseknek érez, tompítani az általa visszaadott helyzetek-megfogalmazások élet, »megpolitizálni« az elmondottakat” (DÁVID Gyula, *i. m.*, 129.). E sorok írója türelmesen várja Láng Gusztáv irodalomtörténész, egyetemi tanár – egy éve kért – írásbeli visszaemlékezését, hiszen 1956. október 17-én a találkozóra az egyetem irodalmi köre vezetőségének meghívására került sor, Tamási Áront a Bolyai Tudományegyetem irodalmi köre nevében – az egykori Marianumban, a Bolyai Egyetem II. számú épülete dísztermében – Láng Gusztáv IV. éves magyar szakos egyetemi hallgató, az önképzőkör elnöke köszöntötte. A találkozó idején mindvégig a pódiumon ült Tamási Áron, Balogh Edgár és Szigeti József társaságában. Dávid Gyula – Sipos Lajosra hivatkozva – idézett tanulmányában azt írja: Láng Gusztáv Jordáky Lajos és felesége, Mária lakásán kereste fel Tamási Áront, és kérte meg arra, hogy tartson előadást az egyetem irodalmi körében (DÁVID Gyula, *i. m.*, 132.; Sipos Lajos, *„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Tamási Áron útja Farkaslaktól Farkaslakáig*, Elektra Kiadóház – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2008, 120.). Láng Gusztáv szóbeli közlése is a Sipos Lajos-féle változatot erősíti meg.

¹⁴ Tamási Áron látogatása a Bolyai Tudományegyetemen, 1956. október 17-i euforikus hangulatú találkozása az egyetem dísztermét zsúfolásig megtöltő egyetemi hallgatókkal egyrészt visszaemlékezésre készítette a résztvevőket, másrészt a Bolyai Tudományegyetem perében a Szekuritáté, a legfelsőbb román párt- és államvezetés számára kiváló ürügyet jelentett a letartóztatottak pszichikai gyöttrésére: valljanak színt, ítéljék el az egyik legnépszerűbb romániai magyar író, Tamási Áron kolozsvári fellépését, az egyetemi hallgatókkal 1956. október 17-én tartott túlfűtött találkozóját. Tamási Áronnak is üzentek ezzel: ha nem akar a továbbiakban önmagának kellemetlenségeket, esetleges kitiltást a szülőföldjéről, tartózkodjon a hasonló találkozóktól, utasítsa vissza a hasonló meghívásokat. Oprea Ioan szekus főhadnagy, vallatótiszt a per előre megírt forgatókönyve értelmében – a legfelsőbb pártvezetéstől származó utasítások szellemében – nemcsak Dávid Gyula tényközléseit jegyezte le, hanem a saját értelmezéseit és minősítéseit is papírra vetette. A cinizmus tetejéeként a szövegrészből az derül ki: Tamási Áron valójában visszaélt Románia vendégszeretetével, amikor találkozott a magyar egyetemi hallgatókkal, olvasóival. Románia, a Román Írószövetség nemhogy nem hívta meg Tamási Áront, hanem a második világháború befejezése után tíz évig, 1955-ig nem engedték haza, a szülőföldjére sem. Hasonlóképpen a Szekuritáté által megfogalmazott mondatokat adtak Dávid Gyula tanársegéd, irodalomtörténész szájába, amikor így „értékelték” a Tamási Áron „bolyais” találkozóját: „Tamási Áronban nemcsak egy általuk ismert író, hanem »a magyar írók« látták. Ennek a magatartásnak nacionalista jellege volt.”

¹⁵ Murádin László (Harasztos, 1930. november 29.) nyelvész, Murádin Jenő művészettörténész bátyja. A Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet (1954). Még egyetemi hallgató korában a Magyar Nyelvészeti Tanszék gyakornoka, majd ugyanott tanársegéd lett. 1958-tól a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, 1964-től főkutató.

¹⁶ Gálffy Mózes (Nagyszeben, 1915. július 13 – Budapest, 1988. július 23.) egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte 1939-ben, utána a kolozsvári, ma Brassai Sámuel nevét viselő Unitárius Kollégium magyar nyelv és irodalom tanára 1940 és 1941 között. 1942 és 1944 között az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa, majd a Bolyai Tudományegyetem adjunktusa, 1956-tól előadótanára, a két egyetem 1959. évi egyesítése után a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a magyar nyelvészeti tanszéken 1970-től 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig egyetemi professzor volt.

¹⁷ Jordáky Lajos (Kolozsvár, 1913. szeptember 6 – Kolozsvár, 1974. november 29.) politikus, közgazdász, szociológus, egyetemi tanár, színháztörténész, a kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgja. Az erdélyi magyar autonomista baloldal meghatározó személyisége és szószólója. 1945-től a Bolyai Tudományegyetem közzgazdasági karának professzora. 1945. február 22-től az RKP kolozsvári szervezetének titkára. 1946 márciusában mint feleslegessé vált „nacionálkommunistát” kizárták az RKP-ból. *Párton kívül fogom szolgálni a pártot* címmel önostorozó, megalázkodó mea culpa cikket közölt a kolozsvári Igazság című napilapban. 1947-től a Kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgja. Ebben a tisztségében állandó összetűzésben állt Marosi Péterrel, a színház igazgatójával, aki 1951. január 18-tól 1989. december 21-ig – már-már főállásban – „Szentpéteri Károly”, „Szentpéteri Carol”, „Szabó Tibor”, „Szabó Tiberiu” fedőnéven jelentett a Szekuritáténak. Iszonyatos károkat okozott a romániai magyar irodalmi, szellemi, művelődési életnek. Jelentéseit külön kötetben fogom publikálni, hiszen egy eddig ismeretlen „irodalmi élet”, írók, költők, egyetemi tanárok meghurcolásának drámája bomlik ki előttünk. Jordáky Lajos szekus dossziéja a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács bukaresti Levéltárában tizenkét vaszkó kötetből áll, jelzete: I.210536. „Jambor” fedőnéven minden lépését követték, megfigyelték, még azt is, kivel, kikkel beszélget a cukrárszájában. Jordáky Lajost politikai nézeteiért négyszer tartóztaták le, előbb a magyar (1942), majd a román állambiztonsági szervek 1952-ben – 1955-ig börtönben tartották –, 1957-ben és 1964-ben. 1954-ben a Bolyai Tudományegyetem első koncepció perében Balogh Edgárral, Csógór Lajossal, Demeter Jánossal és Székely András (Endrével) tizenkét év börtönbüntetéssel sújtották. (Ő volt az elsőrendű vádlott, a legsúlyosabb büntetést kapta!) A P.217-es jelzetű perirat tíz vaszkó kötetből áll. Azzal vádolták 1945 őszén, hogy a Bolyai Egyetemről, Erdély gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális életéről, az iskolák számáról adatokat adott át Reuben H. Markham amerikai újságírónak, az Intelligence Service ügynökének és a magyar Béke-előkészítő Osztály Erdély- és nemzetiségi szakértőjének, Demeter Bélának. 1955-ben sza-

badon engedték, 1956-ban rehabilitálták. 1956 márciusa és 1957 márciusa között sokrétű tudományos és oktatói, politikai tevékenységet fejtett ki. 1956 őszén *A XX. század civilizációja* című előadás-sorozata diáktömegeket vonzott, a legnépszerűbb kolozsvári magyar egyetemi tanárok egyike lett. Nemcsak a bölcsészkar, hanem a teológia és a „Ion Andreescu” Képzőművészeti Intézet hallgatóit is nagy számban vonzotta. Várhegyi István III. éves történezhallgatóra – 1956. november 17-én tartóztatták le, a Kolozsvári Katonai Törvényszék 1957. március 2-án hét év börtönbüntetésre ítélte – nagy hatást gyakorolt. A romániai egyetemi reformot sürgető, a diákszövetség megalakítását mintegy előkészítő *Határozati javaslatot* Jordákyknak is bemutatta. A letartóztatása előtt az utolsó pillanatban sikerült visszakérnie, így Jordákyt ezúttal nem tudták azzal vádolni, hogy ő volt az „ellenforradalminak” minősített *Határozati javaslat* szellemi irányítója. Harmadszor a dr. Dobai István kolozsvári nemzetközi jogász nevével fémjelzett „ENSZ-memorandum” kapcsán, 1957. április 9-én tartóztatták le, ezúttal a vád: 1956. októberi, novemberi, a magyarországi „ellenforradalom” idején kifejtett „rendszerellenes” tevékenysége. A fő vádpont: ismerte, birtokában volt, sőt széljegyzetekkel látta el a dr. Dobai István által 1957. február 8-án véglegesített, 15 oldalas „ENSZ-memorandumot”, a román–magyar lakosságcserére vonatkozó tervezetet, valamint azt az elképzelést, hogy a romániai magyarság jogsérelmeit az ENSZ-ben tárgyalta „magyar kérdés” függelékeként juttassák el az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez. Bár a letartóztatása előtt, 1957 februárjában a tanulmányt darabokra tépte, megsemmisítette és a vécébe hajította, és az 1957. március 21-i házkutatás során nem találtak semmilyen terhelő bizonyítékot, másnap, március 22-én nyilatkozat megírására kötelezték, amelyben tételesen is megfogalmazta: „nacionalista és egészségtelen tendenciájú dolgozatról van szó, és elhatároztam, hogy semmiféle kapcsolatom ne legyen vele” (ACNSAS, Fond penal, nr. 104., 7. kötet, 116–118. [rektó/verzó]). 1957. március 27-én, az „egyetemi káderek tanácskozásán” kiértékeltek a munkáját, megkritizálták és alapos fejmosásban részesítették. A tanácskozáson jegyzőkönyv készült (ACNSAS, Fond penal, nr. 104., 7. kötet, 152–169.), amelyet eljuttattak a tartományi pártbizottsághoz és a Szekuritáéhoz. Jordákyt 1957. április 9-től szeptember elejéig vizsgálati fogságban tartották. Az ekkor készült kihallgatási jegyzőkönyvek 1956 kolozsvári forró őszenek, Tamási Áron kolozsvári látogatásának, a Bolyai Egyetem diákjaival való találkozásának legfontosabb dokumentumai közé tartoznak. A vizsgálati fogságból való kiszabadulása után Jordáky Lajost 1957 októberében egy kolozsvári nagygyűlésen nyilvános és megalázó önkritikára, majd Canossa-járáásra kényszerítették. Marosvásárhelyen is értelmiségi nagygyűlést szerveztek Jordáky önkritikájának megvitatására – a Vörös Zászló tartományi napilap 1957. október 23-i száma háromoldalas összeállítást közölt a tanácskozásról –, amely pontosan jelzi: az önfeladásban, az elvtelen kompromisszumok megkötésében milyen mélyre süllyedt Marosvásárhely magyar értelmisége. Jordáky Lajos 1957-től haláláig a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történettudományi Intézetének kutatója. Ügynökök egész hadát állították rá és az intézetben dolgozó néhány magyar kutatóra. Ștefan Pascu akadémikus, a négykötetes *Erdély történetének* szerzője – hogy csak a legismertebb nevet említsem – „Brândușa” fedőnéven jelentett Jordákyról, de román kollégáiról is. Jordákyt 1964-ben tartóztatták le negyedszer, Brúder Ferenc és dr. Pásztai Géza szociáldemokrata harcostársaival együtt vallatták. Ez viselte meg a legjobban. 1964 szeptemberében az állandó zaklatás hatására megtört, bár nem írt alá beszerzési kötelezvényt, de megígérte, hogy az általa ismert mintegy harminc neves értelmiségiről jelenteni fog. A több tízezer oldalnyi dokumentum között nem találtam ilyen jelentést. Arra viszont többször kényszerítették, hogy letartóztatott tanártársairól, jeles személyiségekről nyilatkozzon. Jordáky Lajos 1933-tól haláláig naplót vezetett. Ebből Molnár Gusztáv közölt először részleteket – *Medvetánc*, 1988/2–3. –, majd e sorok írója közölte a napló 1956. február – 1957. február közötti időszak bejegyzéseit az *1956 erdélyi mártírjai* című sorozat III., a Dobai-csoport peréről szóló kötetében (Mentor, Marosvásárhely, 2009, 68–79.). A kéziratos napló részben az Erdélyi Múzeum–Egyesület kézirattárában, részben a budapesti Politikatudományi Intézetben található. A „Bolyai” Tudományegyetem pere című, kétkötetesre és ezeroldalásra tervezett kötetemben a naplóbejegyzéseket „összeszikkasztatom” a perirat, illetve a megfigyelési és követési dosszié több tízezer oldalas levéltári dokumentumaival.

¹⁸ Kézzel és tintával írt román nyelvű dokumentum, magyarrá fordította Tófalvi Zoltán.

FÜLEKI GÁBOR

Szonett-szövet

FÜLEKI GÁBOR (1980) Gyöngyössolymos

Báthori Csaba *Elemi szonettek* című kötete 2013-ban jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában. Barnászöldbe hajló matt borítója komoly, elmélyült szellemi tartalmakat sejtet. Az olvasó megérzését a szonettkötet átsajátítása messzemenően igazolja. Átsajátítás, önnön lélekanyagunkká emésztés – a költő telítetten metafizikai-egzisztenciális lényegiségű versvilágának befogadása csak így lehetséges –, teljes mértékben át kell adnunk magunkat ennek az őszies-érett, melankolikus, létünk végső kérdésein töprengő – és lehetséges válasz-magatartásokat felmutató lírabirodalomnak. Az elme és az emberi megismerés korlátai miatt – biztos válaszadás híján – megoldatlan kérdéseken való töprengés különös hangulatú, minden ízében hiteles, erős költészetet szül.

A lényével e világra rányitódó-ráérező olvasó előtt különös, elmélyült, ősz középi fák sárguló bíborvörösébe játszó lelki táj nyílik meg. E táj gondos tanulmányozása-átérzése után nyilvánvalóvá válik, hogy ez a költészet a magyar és az európai líra ontológiai-orpheuszi vonulatába tartozik, amely Dante, Angelus Silesius, Goethe, Mallarmé, Rilke, Szymborska, Babits és Weöres Sándor nevével fémjelezhető.

Az egyébként rendkívül változatos rímképletű szonettek általában egy konkrét, sokszor teljesen hétköznapi látványból indítják képsoruk, hogy aztán e pictura jellegű kvartettek az olvasót elvontabb jelentések mezejére csalogassák; mint méh a virágkehelybe, úgy sodródik egyre mélyebbre az olvasói kíváncsiság az ellenállhatatlanul kígyózó soráthajlások mentén a vers termő-centruma felé, ahol – általában a második tercettben – aforizmatikus lényegmegfogalmazást, sententia-szerű csúcspontot-összegzést talál.

Jellegzetes motívumrendszer bontakozik ki a szonett-szövedékből, mozaikszerűen áthatva a kötet egészét, az egyes darabok között erőteljes jelentésmező-összefüggést teremtve meg. A kötet kulcsmotívumai: Isten, élet, halál, lét, nemlét, semmi, üresség, hiány, idő, mulandóság, anya, társ, Ikarosz, Orpheusz, melankólia, táj-természet, csillag, fent, magasság, magány-egyedüllét, út, tenger, dal-dallam-költői lét, haza, tél, fény, reggel, hajnal, este, csoda, csend, öregség, öröklét-időtlenesség. Pusztán e felsorolásból látszik, hogy e verseskönyvben nem az átlagos mindennapiság nyilatkozik meg, hanem – Heidegger szavával – itt a lét a tét, azaz pontosabban: „A lét az, ami e létező számára mindenkor a tét.” (*Lét és idő*, 4. §.)

A verseskötet címadása: *Elemi szonettek*, maga is a tudatos megszerkesztettségre utal: egyrészt jelzi a kötet egészét egybefogó közös versformát, másrészt céloz arra, hogy e szonettek egy nagyobb egésznek egyenrangú elemei, sokaságuk magasabb rendű egységet alkot, egymást feltételezve láncszerűen összekapcsolódnak, hangulati-tematikai rokonságot és formai azonosságot mutatnak.

Így világít rá a cím arra, amire az elmélyedő olvasás után amúgy is ráébred az ember: a teljes kötet egyetlen óriásversként értelmezhető, az őt alkotó szonettek különállása csupán látszólagos: úgy tartja őket össze valamilyen elemi (elme-i)-gondolati vonzóerő, mint a kötőanyag a téglákat a falban. Olyan láncolatot, gyöngysort alkotnak, mint az élő szervezetet felépítő szerves anyagok: miként a fehérjék aminosavak kovalensen összekötött füzéréből, úgy épül fel szonettelemekből Báthori kötetének versegésze. Sok elemi egységből, szonett-monomerből komplex vegyület, hatalmas, szilárd szonett-polimer keletkezik.

Értelmezhetjük továbbá az *elemi* jelzöt úgy is, mint költői célkitűzést; a lírikus e szonettekkel a lét végső, *elemi* kérdéseit teszi fel, és próbál választ adni rájuk, tehát kötete *lételemző* költeményciklus. Az *elem* szó egyébként a kötet versszövetében mindössze egyszer fordul elő, a *Szeretők* című szonettben.

A világirodalomban természetesen számtalan hasonlóan tematikusan egybefüggő szonett-ciklust találhatunk; úgy látszik, ez a műforma magához vonzza az ilyen megsokszorozódást, füzérré rendeződést. Báthori esetében e tendencia még hangsúlyosabb, még egyértelműbb, hiszen ismétlődő

motívumokkal szövi át kötetét, tájelemekkel, szóképekkel szonetteket köt egymáshoz, szimbolikus figurák – Ikarosz, Orpheusz – térnek vissza, kötik át a ciklusokat, napszak-évszak azonosságok, a szemlélődés hasonló szituációi vonulnak át a szonettciklus-íven.

A kötet nagyformájáról ugyanez a tudatosság mondható el: három nagy ciklusra tagolódik, melyek erősen szimbolikus címetek viselnek: I. *Ikarosz leszáll* (1–61. szonett), II. *Orpheusz felkerül* (62–108., 47 szonett), III. *Melankólia* (109–199., 91 szonett). Szembetűnő az első két ciklus hasonló hosszúhoz képest a harmadik jóval nagyobb, szinte kétszeres terjedelme.

Ennek magyarázata abban rejlik, hogy míg az *Ikarosz* ciklusban a mítoszból – és annak a versekben található modern újraértelmezéséből – adódóan a függőleges mozgás dominál (először fel-emelkedés, majd lezuhanás), s ugyanígy az *Orpheusz* ciklusban is (alászállás, majd feljövétel), addig a *Melankólia* ciklus meghozza a kiegyenlítődést, a vízszintes mozgást, a gömb-, illetve pontszerűséget, a belsővé lett világtérben való rezignált szétoldódást, amely így egyesíti, terejedelemben is ösz-szegzi a két előző létállapotot.

A lírai, emberi fejlődés útja tehát a végtelen magasságokba törő, az isteni világot meghódítani akaró, de kudarcot valló ifjú Ikarosz (technikai, anyagi lét stádiuma), majd a természetet s az Alvilág hatalmait is énekével megigéző férfi Orpheusz (költői, művészi lét stádiuma), s végül a kész agyag-edényként, az élet tüzétől kiégett, lehiggadt öreg, bölcs Melankólia (filozófiai, szellemi lét stádiuma).

A fentebb említett motívumrendszer és az abból létrejövő ontológiai mondanivaló szemléltetéséhez vizsgáljuk meg egy szonett mélyszerkezetét, témavilágát.

AMI ÉPP JÖN

*Ma fél hatkor igazolta a reggel,
hogy lelkem nem vándorol még. Kutyák
nyűszítettek a zsenge napvilág
alján, s a mélyben megcsosszant egy ember.*

*Változatlanul, úgy élek tovább ma
is, mint tegnap: kezdem harmóniákkal,
ha percent a hajnal, s ha zúg a lárma
délben, belenyugszom, hogy nincs tovább dal.*

*Ahogy öregszünk, több a nyugtalan csend
perceinkben, mint hosszú napjainkban.
Ikarosz megunta az égi mindent,*

*mert megtudta: a Napot, hogyha fent van,
botrány el nem éri. Vedd, ami épp jön:
a megszokás a boldogság a földön.*

E darab a kötet *Ikarosz leszáll* ciklusában található, Ikarosz alakja jelentős szerepet is kap a költeményben. Figyeljük meg a versindítást: egy hétköznapi, prózai időmegjelölés – szürke nagyvárosi hajnal – azonnal ontológiai szintre emelkedik: az ébredés pillanata a tovább-élés, az ittlét bizonylatává válik: „Ma fél hatkor igazolta a reggel, / hogy lelkem nem vándorol még.” Hasonlóan indul a *Val-lomás* című vers is: „Reggeli fél hét. Esik. Mit tehetnél / ma, hogyha moccansz?”

Hinduista-buddhista lélek-vándorlás-képzet szüremkedik be e kora reggeli tudatállapotba: íme, még itt vagyok, ismét ebben a testben ébredtem fel, még nem váltottam életet – ahogy a tibetiek mondják.

A lírai alany egyfajta magasságból érzékeli az átlagos virradat kezdődő és unalomig ismert zö-rejeit, érzékleteit: „Kutyák / nyűszítettek a zsenge napvilág / alján, s a mélyben megcsosszant egy ember.” A szellemi magasság evilági megfelelője teljesen átlagos: jól látható, hogy egy bérház eme-leti lakásából érzékelődnek a gang, a belső udvar és az utca zajai. A szellem embere úgy él itt, mint

„holt próféta”, változatlanul, kiérlelt életével, lelki tudásával, mindennapi rutinját folytatva. Művészetnek, lélek-létnek áldozva annyit, amennyit a kötöttségek között lehetséges: „kezdem harmóniákkal, / ha percent a hajnal, s ha zúg a lárma / délben, belenyugszom, hogy nincs tovább dal”.

A hajnal, a kora délelőtt viszonylagos ház- és utcacsendje még lehetővé teszi a nyugodt alkotástartalmat; a déli városi lárma mindezt ellehetetleníti – de addigra már elkészült, megérett a lélekben valamilyen aznapi lelki gyümölcs; így az elnémulás kényszerűsége belenyugvássá szelídül. Magasabb szinten az élet csúcscaként is értelmezhetjük e zajos, nagyvárosi delet – az emberélet útjának felét, melynek zűrzavarában eltévedtünk, és meg kell keresnünk a kiutat, az újra-elcsendesedés felé vezető lejtőt. Rilke (Báthori által fordított) levelezéséből ismerhetjük meg a német lírikus hasonló életközép-élményét, nagy elcsendesedésének, útvesztésének okait, lelki tüneteit; 1911-ben tett egyiptomi útja során hegytetőre érkezett létvándornak látja magát, aki előtt immár lefelé vezet az ösvény: „hatalmas tények lerakódott rétegei préselődtek a tegnapi és a holnap közé, nincs rend, többé semmi rend, de most legalább megtaláltam a vízválasztót, és ezután nem is tehetek mást, mint hogy élményeim csúcjáról lecsorgok új lejtők felé” (*Levelek II. 1911–1916*).

Orpheusz, a dalnok elcsendesedése ez, Orpheusz zajos modern korunkban némán zeng tovább: „Ma a némaság s a dallam / egy házban lakik és felfoghatatlan” – jelenti ki Báthori Csaba egy másik, *Szirén* című, ciklusnyitó darabjában – stílszerűen ellentététvívő orfikus alakzatot alkalmazva.

Ugyanígy emberi társadalmak fejlődési folyamataként is értelmezhetjük az iménti elcsendesedés-képet: a fejlettség csúcsára érve a halk szavú művészetet háttérbe szorítja a csörömpölő technika előretörése – amint ezt korunkban oly élesen megfigyelhetjük. Ám eszünkbe juthat egyéb csúcselnémulás is: felidéződhet Richard Strauss *Alpesi szimfóniájának* első tetőpontja, amikor a hegytetőre érő hegymászó előtt hirtelen kitarul a teljes alpesi táj: a csodálattól nem jut szóhoz – csupán egy tétova oboaszólo fejzi ki döbbszerű ámulatát.

Ez a belső csönd kúszik át a szonett tercináiba is, szorosan összeforrva az öregség-motívummal – a kiérlelt életállapot belső, rezignált elhalkulása magát az addig az életsodrás lineáris rohanásában megélt időt is relativizálja, belsővé teszi: „Ahogy öregsünk, több a nyugtalan csend / perceinkben, mint hosszú napjainkban.” Visszhangzik itt a „perceinkben” szó az előző versszak „percent” szavára, mutatva a hajnali eszmélkedés beindulásától az idő mibenlétéről való elmélkedéshez átívelő elmeutat. Az idő kitér: egy perc több időt tartalmaz már az öregkori bölcsesség életállapotában, mint az ifjúkori teljes napok. A tudatosan, mély intenzitással, elmélyült vertikálitással átélte perc több a futó, felszínes, kapkodó tevékenységgel eltöltött napok, évek soránál. Egy perc akár öröklét is lehet – szembeállítva a haszontalan, egzisztenciálisan súlytalan időpazarlással.

A szonett záró szakaszában Ikarosz mitikus alakja kerül előtérbe, aki a kötet több versében szimbolikus szerepet kap: a magasba törés, majd lehullás szökőkútszerű jelképe: az ember mindenkorai vágyainak letörése, képzelt vagy valós gőgünk elporladása. Ikarosz itt nem tör többé az égbe; már tudja, hogy hiábavaló, mert: „a Napot, hogyha fent van, / botrány el nem éri”. A Nap végső soron a földi ésszel megközelíthetetlen transzcendencia jelképe; nem ragaszthatunk magunkra mesterséges szárnyakat (művészetet, filozófiát, tudományt), amellyel mintegy erőszakosan elérhető lenne. Ezt az a szféra úgysem engedi meg, nincs értelme Babel tornyát építeni.

Az *Ikarosz* című szonettben is összekapcsolja a költő az ifjú alakját a mindennapiság képzetével: „Fenn, magányosan / leégni, fölöttünk: tán erre vágyott, / hogy máig naponta így bukjon el. / Hogy mi utóbb felitassuk kudarcát / a hétköznapiakban.” A vereség is örömet szül, a végső cél továbbra is az elérhetetlen magasság lesz.

Talán a kontempláció, a meditáció vihet közelebb a Felfoghatatlan megértéséhez. Ikarosz a zuhanó elbukás után ezt már tudja, s rezignált-sztoikus beletörődése a költő derengő derűjévé válik: „Vedd, ami épp jön: / a megszokás a boldogság a földön” – cseng ki a vers páros rímmel erősített bölcsességszövege a már említett Báthori-féle aforizmatikus módon.

Változatlanság, napok egyformasága, belenyugvás, csend: a vers szinte minden fontosabb szava e verstorkolat felé tartott, a görcsös boldogságkeresésről való lemondáshoz, az öregkor derűs mindent-elfogadáshoz, a mindennapi tevékenységben, alkotómunkában lelt öröm megélt felismeréséhez. Hasonlít mindez a hinduista sannyasa-felfogáshoz, amikor az elvonuló öreg remetében a külső világról való lemondást a határtalan belső világban élés boldogsága váltja fel.

Megfigyelhető, hogy a vers címe a vers végében nyeri el végleges helyét és értelmét; a verszárlatot címként mintegy megelőlegzi, a szonettnek keretet ad. Báthori Csaba kedvelt, a kötet sok szo-

nettjében alkalmazott címadási technikája ez, amely félig kimondottságával – jelen esetben egy kiegészítést kívánó tárgyi mellékmondatként – feszültséget kelt az olvasói tudatban, s ez a vers végén kiegészülve oldódik fel, hozzájárulva a költemény összhatásához.

E rövid elemzésből is kitűnik, milyen átgondolt képvilágot, mennyi értelmezési lehetőséget rejt magában egy Báthori-sonett. Minden potenciális olvasónak csak ajánlani tudom: fogadja elméjébe-lelkébe mind a százkilencvenkilencet.

Zárásként álljon most itt az *Elemi szonettek* hatását, általam feltételezett líratörténeti jelentőségét felvillantani próbáló költemény, Báthori Csabának ajánlva.

TÉLELEM-FÉNY

*Szonett-elemlánc, fénylő lélek-telem,
édes balzsam, líra-szellemdaru,
bodor levélzön, sziromtenger:
nem szólítod azt, ki vér-s lélektelen*

*szemlél, elméje fakó ecet, hamu.
Vigyázz! Itt lényeg él, s lélek terem.
Beszív örvénylő képboltív-kapu,
magház-gyümölcsöd, törzsigéid fedd fel!*

*– Lét, halál, úr, semmi, öreg szív, anya,
föld-nyelvből haza égő ősz-aranya.
Föléd hajol kutató értelem,*

*napröptű Ikarosz, hó-istensaru;
érett szív érthet, mély lélekszemmel
lépve át sorodba, Orpheusz dala.*

TÓTH LÁSZLÓ

Az eltüntetett vers(szerűség) és a „nyakoncsípett idő”

Futamok Vida Gergely verseihez

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

Vida Gergely első verseskönyve huszonhat éves korában, 1999-ben jelent meg. Magányos kezdés az övé, indulását nem segítette társak alkotta boly, addig szinte nem is publikált sehol. S azóta is mintha kicsit kívül esne nemzedékén, magányosan járja útját, ami költői törekvéseiről is elmondható; versei is külön-helyüket keresik a kortárs magyar líra megnyilvánulási/megjelenési formái között. Líráját nevezték már posztmodern költészetnek, de azt is leírták verseiről (Gaborják Ádám), hogy azok egyfajta átmenetet képeznek az 1990-es évek posztmodern szövegirodalma és a napjaink fiatal költészetére jellemző „új érzékenység” között. L. Varga Péter pontosan fogalmazott vele kapcsolatban, amikor Vida költészetének lényegét „a »hétköznapiságban« és a pátoszménetségben”, a „hagyomány és szöveg találkozásánál” megszólaló, megtestesülő, létrejövő nyelvben jelölte ki.

De tekintsük át, honnan s milyen állomásokon keresztül vezetett útja az elmúlt másfél évtizedben, indulásától az ötödik verseskönyvéig.

Vida Gergely első kötete, a *Tinta-palinta* (1999) szertelen játék, lázas próbája a szavak teherbíró képességének, áthévílt kutatása a vers lehetőségeinek, ideges nekifeszülések az én határainak; egy csomó félresiklott kép, elnéző türelemmel szemlélhető játékos ötlet, villódzó rögtönzés; érezni belőlük a belső feszültséget, mely opusait világra kényszeríti, csak az irányt, a célt nem látni még, amely felé tartanak, tarthatnak – érteni vélem, miért nyilatkozott róla többször is a költő elégedetlenül. De számomra azt is jelzi ez a kötet, hogy hova vezetheti a tehetséget a kezdettől való megfelelő szerkesztői – külső – kontroll s az ellenőrző figyelmet is jelentő (nemzedék)társak hiánya.

Ezzel szemben az öt esztendővel későbbi, Vida harmincéves kora tájt megjelent második kötete, a *Sülttel hátrafelé* (2004) már jóval higgadtabb, nyugodtabb, letisztultabb, s mondjam így: célratartóbbak, iránykövetőbbek a versei. Az impresszionisztikus vibrálás helyett itt már részben a formaalakítás (kezdődő) tudatossága jellemzi őket egyfelől, másfelől viszont az epika nyugalma, az elbeszélés tudatossága, a narrátori attitűd – s a hétköznapiság regiszterei – kezdik szervezni szövegeit. Kitágul versei ideje is, tere is, mindennapi történeteink nyerne bennük mítoszi távlatokat, ugyanakkor nyelvezetük is rétegzettebbé válik – több nyelvi szintet és réteget hoznak egyszerre, egyidejűleg, egymással párhuzamosan helyzetbe, miközben világunk groteszk ellentéletezettsége, a „madárban a kalitka” fájdalmas, néha már, mondhatni, *elégikus* iróniája hatja át őket – különböző műfajokat is egymásba csúsztatva – minduntalan (s szinte mindennek összegezése a kötetzáró *Vámbéry tér, Dunaszerdahely* többelemű versfűzére).

Azt gondolom, ha a *Sülttel hátrafelé* a *Tinta-palintával* szemben az *éles* váltás könyve, akkor a *Rokokó karaoke* (2006) a *Sülttel hátrafelé*-hez képest az építkező folytatásé. A nyomvonal ugyanaz, az eszközök ugyanazok, a világlátásban nincs lényegesebb módosulás (talán csak a hang kesernyesebb kicsit az előzőnél), ám a meder szélesebb, a hagyományépítés tudatosabb, de mondhatnám így is: kimódoltabb, a(z) irodalmi, kulturális, tapasztalati) hagyomány itt nyilvánvaló kibicshelyzetbe, kibicszerepbe kerül, s minduntalan beleszól játékunkba: világértelmezésünkbe, és megpróbálja vezetni – olykor félre is – a költőt. A költőt, ki egyszerre szent és profán, s ki mint a bohócruhát: a centót, illesztgeti magához az antikot, a keletit, az európaiat, a rokokót (vajon ki ismeri rajta kívül, mondjuk, Jean-Honoré Fragonard-t, s ha mégis, ki tudna róla oly érzékletesen, mégis széles időperspektívában írni, mint költőnk, a rokokó festő üres színpadát oly nagy nyelvi-képi erudícióval, effektekkal játszva be), a magyart, modernet, s még tovább: a késő modernet, a posztmodernet, azaz az utómodernet (mert már ez is a hagyomány szférájába csúsztott át): s mit ilyképpen összevarrt, néha szemünknek túl tarka tán, de tagadhatatlan testhez szabott, azaz jól áll rajta, annyi szent. Példás is, s talán – körülnézve magunk körül közelebb s messzibb tájakokon – példátlan is, mennyi réteget mozgat, mennyi(féle) hagyományt mozgósít és kezel, s abszorbeál láthatatlanul, de érzékelhetően magába kötete mindössze hetven verses oldalán. Nem tud az ún. hagyomány nélkül

létezni, de vele se, minduntalan átírja azt, s mihelyt átírta, már javítja is tovább, kinyitja, belenyúl, kijön belőle, de hogy benne volt, már nyomot hagyott rajta. Vida Gergely itt már teljesen megszünteti az időt, pontosabban annak vertikálisát, azaz, úgymond, jelenidejűsíti azt, minden a szemünk látára történik, a múlt is az általunk megélt pillanatba helyeződik, illetve aszerint értelmeződik át, mondhatni, új jelentést kap, korunk mezét öltve magára a szemünk előtt.

S innen Vida következő lépése a *Horror klasszikusok* (2010) című kötet, mely – akár a címmel is ellentétben – minden eddiginél tudatosabban a privát szféra díszletei közt épül, és minden eddigi szövegénél nyíltabban veszi elemeit, tapasztalatait, meríti élményvilágát a magánélet intimitásokkal tele világából. De milyen világ ez, s micsoda intimitások ezek! Hideg minden, a ráció ellenőríz, átszűr mindent, mintha egy sajtószerű falanszterjelenet íródna itt, természetesen az alsósztrigovai kastély ama madáchi tornyába 21. századunkat s annak kiábrándult tapasztalati és *metafizikus* valóságát engedve bezúdulni mindenestül. Mintha életünk filmjének remake változatát néznénk itt, melyben értelmezők és értelmezettek is mi vagyunk, csak hogy *értelmezettünként*, lehet, már egészen mások vagyunk, mint akivel a *történetünk* megesett. És itt van a kutya – vagy, stílszerűen mondván, a zombi – elásva: ezek a lírai (?) darabok kevés kivétellel egy-egy ismert (vagy kevésbé ismert) horrorfilmhez kötődnek. (Ebben az olvasatban talán életünk is egy kész horror? Háztartási horror? – hogy *A zsánerköltészet megújítása* egyik pontosításával is kérdezzem.) S ez különleges feszültséget teremt a vershez: a cím által hordozott kulturális tartalom és a költő valóságemlékei, valóság-történetei és -töredékei között, mely feszültség éppenséggel a vers maga.

S ha az előző három kötetet váltásnak neveztem az elsőhöz képest, akkor ez a mostani, a *Demóverzió* (impresszuma szerint 2014, bár ténylegesen 2015), szerintem ha nem is váltás, új fejezet az imént említettekkel összevetve. Legalábbis abban az értelemben, hogy ha az iménti kötetekben költőnk szinte tobzódott az eszközökben, itt teljesen felhagyott velük, szövegei dísztelenek, eszköztelének, s épp ez az eszköztelenségük nagyít fel bennük – a költő számára – a világból olyan dolgokat, melyek korábban talán eszközei áldozatául estek. A módszer itt végtelenül egyszerű (és ősi): Vida Gergely költői *camera obscurája* (lyukkamerája) a legtisztábban – eredendően – látványként képzi meg számunkra a világot, s az így keletkezett képből ha kimaradnánk is, az minden elemében rólunk szólna, rólunk beszélne. Amit a valóságként látunk, annak nem minden részletét ismerjük. Vida Gergely ezeket nagyítja fel: a részleteket. Mint mikor a számítógépen nézünk egy fotót, és sorozatosan rákattintunk az Eszköztár aprócska nagyítójára, és a kép csak nő, csak nő, a felismerhetlenségig, végül már csak fura négyzeteket látunk, melyekből az összeáll, de Vida kínosan ügyel rá, hogy időben abba hagyja a nagyítást, s beéri a részletek kiemelésével, megfigyelésével, anélkül, hogy magán a képen (a valóságon) szemernyit is torzítson. (A filmről persze itt sem mond le, említsem csak az *Egy Odüsszeusz flashforward-nak A jövő emlékei* című 2009-es amerikai sci-fi sorozatra való utalását, s persze felbukkan benne Armand Assante is, az 1997-es amerikai *Odüsszeia* Odüsszeusza is, de ide kerül Pasolini is, egész pontosan Franco Citti mélyen emlékezetünkbe vésődött Oidipusz királya, és megidéződnek a snuff filmek valódi borzalmai is.) Mindeközben *nyomozati anyagok*at kapunk, pontos, körülményeskedő – körülményeskedő? – megfigyeléseket, mert a minél pontosabb tényállás megállapítása mindennél fontosabb számára; tulajdonképpen egész életünkben nyomozati anyagokkal bíbelődünk – bevalljuk, nem valljuk be. Apa, anya, gyermek, gyermekkor, gyerekszoba, gyerekkori táj, játék, hurkatöltés, ilyenek. Különösen az apa alakjával küzd sokat. Az apa itt döntő tényező, minden hozzá, vele s ellenében mérődik, ellenőrző pont, nem lehet kikerülni, nem lehet megúszni. Az idő megszüntetése helyett itt a „nyakoncsípett idő” írja a szüzsét, a *Demóverzió* az elszelelt pillanat helyreállításának terepe (afféle újmódi prousti kísérlet, megint csak 21. századi lencsén át [s a nyelv napjainkbeli regiszterei segítségével]). És ami a legfőbb, ahogy ő mondja: „saját fordításban”. S ha előbb korábbi kötetei kapcsán ironikusra fogott elégyikuságot említettem is, itt finomodik (halkul) az irónia, s valamiféle benső szomorúság erősödik fel. De e darabjai legtöbbszörben is mindvégig érzékelhető az a fanyar, a bölcselet távlatait felvillantó tárgyilagos személyesség, amely például a cseh költészet 1960-as évekbeli nagy korszakát, az ún. hét-köznapok költészetének eklatáns példáit, Miroslav Holubék verselését jellemezte.

A *Demóverzió* szövegei, más vetületben, teljes egészében elütnek hagyományos, de még a nem hagyományos versfelfogástól is. S itt most nem arra gondolok, hogy ezen opusai konvencionális értelemben egyáltalán nem versszerűek, s minden tekintetben híján vannak a versszerűség kritériumainak, illetve mindazon eszközöknek, melyek egy adott szöveget verssé tesznek (tehetnek), ha-

nem egyértelműen megmaradnak a köznapi beszéd szintjén, és (szinte) semmi sem választja el azokat a prózától, a prózai közléstől. Mégis, legtöbbjük kihegyezetttsége, *végre*-hangoltsága egyenesen mesteri – hátborzongató? – zárlatokat, szövegvégeket eredményez, amelyek aztán egyetlen mozdulattal megemelik a narrációt, s az addigi folyóbeszédet egy csapásra mégis versbe fordítják át (lásd például a *Bura*, a *Tekerő*, a *Vért eszünk* vagy akár a *D. V. végét* is). De nemcsak Vida e kötetbeli szövegei, hanem már könyvének maga a címe is problematizálja a verset mint olyat. *Demóverzió* – ez áll a könyv címlapján. Vagyis változat ez a könyv valamire, változatok a benne levő szövegek a versre, a lehetségesre? Nincs is végleges megoldás, forma, állapot, csak változatok vannak? Minden csak változat, mindent átszó – befed? meghatároz? – valami végletes/végzetes ideiglenesség, a befejezetlenség tudata, a befejezhetetlenség átka? Ráadásul rá is dupláz erre a bizonytalanságra a költő: hiszen a demó – zenei szakkifejezéseként, a zeneiparban – magában is mutatványt, előzetes mutatványpéldányt jelent, nem a kész művet, hanem annak mintegy csak előzetes próbaváltozatát, „skiccét”. Mintha azt sugallná ezzel a címevel Vida, hogy a vers – a véglegesség – ma már annyira lehetetlen, hogy már változatnak is csak *változat* lehet? „Az emlékezés piacot kerekít portékáiból, / de pontosan az nincs, amit keresek” – írja Vida a *Hogyan kell lerajzolni egy fát?* című telitalálatos opusában. S ezzel kap bölcséleti távlatot egész költészete. A lényeg ugyanis a *keresésben* van. Hiszen ha megtalálnánk, amit keresünk, el is veszne végérvényesen az. A verset is csak a hozzá vezető út teszi. S az utak száma pedig végtelen.

Annak idején L. Varga Péter már a *Rokokó karaoké*ban a „kortárs magyar líra kiemelkedő teljesítményét” látta, mely méltán odahelyezhető Kovács András Ferenc kötetei mellé. Azt gondolom, a *Demóverzió*ról, mely úgy újítja meg versbeszédét, hogy közben eltörli (megszünteti) a verset, s azok csak változataikban hord(hat)ják érvényességüket, még inkább elmondható ugyanez. Különösen érvényes ez a kötet olyan kiemelkedő darabjaira, mint például a *Születésnapomra: ez a minimum*, a *Barnamackó*, *A szem útja*, a *Húsbavágó*, a *Fogyókúra*, a *Hártya*, a *Köztulajdon* és végül a *Rutin*, melyet – példaként Vida mintaszerű versszervezésére, mondatalkítására (dísztelen versmondataira) – teljes egészében idéznünk kell itt: „A szörnyek is változnak. Ha majd végleg felnősz, / nem ugyanezeketől fogsz félni. Ne csüggessen el soha // egyetlen jövőbe vetett óvatlan pillantás se. Arcátlanul / hagyják magukat felismerni, bár soha nem lehet megnevezni // őket. Igaz, a szavak úgysem számítanak, de ott lesznek / a nyelved hegyén. A túl korán megütött nyelv átka // hogy egy idő után alig lesz valamit mondani – visszajára / fordul, a javadra válik. Időközönként begyűjtöd a gyanús // idegenség elhagyott részleteit. Illetve kellékeit: mert így / látod majd, ha kisujjadbán lesz a depresszív rutin. Egy-egy // elsorvadt ízeltláb, sűrűbb szövésű pókháló alig látható / porcsmókkal.” S bár papíron mondatai szorosan egymás mellett *láthatók*, a *valóságban* azonban nagy távolságok *feszülnek* közöttük. Vidának ez a verse (szövege) (is), mely egyszerre küzdelem a dolgok (a világ) pontos megnevezésére képtelen nyelvvel s a pontos megnevezésre alkalmatlan világgal, egyúttal mélybe hatoló létszemléletének kohéziós erejét is mutatja, amely a vigasztalanul széthullott egészet még szorosan összetart(hat)ja.

Félő azonban, hogy amilyen észrevétlen volt – talán okkal – másfél évtizede Vida Gergely első verseskötete, kortársi líránk egyre jelentősebb oeuvre-jévé érő költészete is, noha abban központi hely illet(het)né meg, méltányos észrevételezése híján – még ha egy szűk körön belül számon tartják is – megmarad(hat) annak perifériáján...

(2016)

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Nesztelenség – a cselekvés és a történés mezsgyéjén

Ne kérd a veremtől jussodat. / Te vagy a vadász és te vagy a vad
Weöres Sándor: *Harmadik szimfónia* 1. (1943)

A nesztelenség fogalmi körébe egyaránt vonhatók hangtalan cselekvések és zajtalan történések: „a berek szélén leveli a nyárnak / Táncot ezüst hassal, nesztelenül járnak” (Arany János, *Buda halála*, XI. 1863). Gozdsu Elek elbeszélésében az akácfaakkal körülölelt kis falusi temetőben is „nesztelen csend” uralkodott (*Ultima ratio*, 1886). Élettelen tárgy csak átvitt, metaforikus értelemben lehet nesztelen, mint Babits Mihály *Sunt lacrimae rerum* (1906) című költeményében, melynek címét Vergilius *Aeneis*-ből kölcsönözte: „Van a tárgyaknak könnyük. Érzem olykor, / hogy sírnak a szobámban nesztelen”. A nesztelenség igazából mégsem valamire jellemző, hanem valakire, és ebbe a körbe az *ami* főnévi vonatkozó névmással illetett állatok is beletartoznak. A létért folytatott harcban mindenki falni akar, nem felfalatni. Az evolúció bántón egyszerű forgatókönyve szerint a ragadozók lopakodnak vagy lesben állnak, a zsákmányállatok pedig elrejtőznek, vagy ugrásra készen tettetnek gyanútlanlanságot. A nesztelenség fogalomkörét kifejező igék alanyi vonzata ebben az esetben nem lehet élettelen tárgyat vagy növényt jelentő főnév, a széles skála a voltaképpeni ágenstől a fiktív és kollektív ágensen át a mimetikusig húzódik. Az egérlyukat puha léptekkel megközelítő macska igazi ágens, míg a környezetének színét felvevő, élő szoborrá merevedő kaméleon a mimetikus ágens egyik sajátos fajtája. Az élővilágban megfigyelhető mimikri jelensége úgy írható le, hogy *A* ágens nem úgy viselkedik, mintha *B* ágens volna, hanem úgy, mintha nem is ágens volna, hanem architektúra.¹

A hazugságnak előfeltétele a beszéd, a megtévesztés azonban évezredekkel megelőzte a szót, a tettetés, a mimikri az evolúció nélkülözhetetlen kelléke. A hallgatást viszont nem lehet színlelni, aki hallgat, az hallgat, legfeljebb a hasbeszélő tesz úgy, mintha meg sem szólalna. Jóllehet a hallgatás sokszor őszintétlen vagy megtévesztő, csak ritkán minősíthető hazugságnak. A nesztelenség viszont többnyire eleve félrevezetés, a megtévesztés szándékával való hallgatás. A hazugság és a nesztelenség egyaránt helyhez kötött, de a hazugság vagy a titoktartás társadalmi teret előfeltételez, míg a nesztelenség tényleges teret. A lopakodó párduc és a megbúvó gazella is úgy tesz, mintha nem volna ott: „Fák közt párducok néma szökkenése” (Gottfried Benn, *Énekek*, II. 1913, Eörsi István fordítása). A nesztelenségre törekvő igazi vagy mimetikus ágensek viselkedése rendszerint az élethalálharc fogalmi keretében értelmezhető, és a támadást vagy menekülést megelőző becserkészás szakaszára jellemző. A harc általában már nem nesztelen, tagolatlan hangoktól, szokássá rögzült csatakiáltásoktól hangos. Mindössze két szereplővel számolva, a végkimenetel sokszor emlékeztet a kizáró vagy logikai alapműveletére, amely akkor hamis, ha az összekapcsolt két állítás logikai értéke azonos, és akkor igaz, ha a két állítás logikai értéke eltérő. Miután Toldi Miklós bajra hívta a cseh vitézt, mindketten a Duna szigetére eveztek. Partot érve Toldi elrúgta csónakját a parttól, és a tette okát firtató kérdést ekként válaszolta meg: „egy csónak elég egy embernek: / Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége, / S nem lesz a halottnak hajóra szüksége” (Arany János, *Toldi*, XI. 14. 1846).

Toldi a szigetcsúcson felmutatta az álnok cseh lovag kardhegyre tűzött fejét. Életet oltott ki, de ezúttal nem követett el gyilkosságot: egy bajvivás győztese volt. Nem úgy estek egymásnak, mint a porban hempergő, dulakodó parasztgyerekek, hanem annak rendje s módja szerint viadalra hívták egymást. Miklós a sisakellenzőjéről levett fehér tollat küldte Mikolának, aki elfogadta a kihívást: „Vérszín a cseh tolla, fölcseréli vele: / A bajra hívásnak volt e dolog jele” (*Toldi*, XI. 12. 1846). John R. Searle az intézményi tény mibenlétét Arany János soraival is szemléltethette volna. Az amerikai filozófus a következőképpen adta meg a konstitutív vagy létesítő szabályok általános logikai formáját: „*X Y*-nak számít *C*-(összefüggés)ben”.² A madártollak kicseréléséből (*X*) önmagában nem

következik a vitézi rend által a tollcserének tulajdonított szerep (Searle szóhasználatában: státus-funkció), a bajra hívás (*Y*), amelyet ez a különös ügylet a lovagi tornákon (*C*) tölt be. A lovagi torna intézményi tény. A nyers tények – ezzel ellentétben – pusztán azok, amik. Ha a párdúc átharapja a gazella torkát, az nem számít valami másnak is. A lovagok hol kopjával vívnak, hol tornalánczsával, hol meg karddal. Az állatok viszont nem választanak fegyvert, azt használják, amijük van: a fogukat, a karmukat, a csőrüket. Elsőként Arthur Schopenhauer mutatta ki a tökéletes megfelelést az állatok szervezete, életmódja és létfenntartásának eszközei között.³ Jakob von Uexküll az állatok szerveinek és környezetének (*Umwelt*) megfelelését tanulmányozva állapította meg, hogy egyes (érzék-) szerveik ismeretében rekonstruálható környezetük.⁴ Herman Ottó számos kiadás megért, németül és angolul is megjelent, népszerű tudományos könyve egyik fejezetének a cél-okság eszméjétől megigézve *A madár mint szerszám* címet adta, és a különféle csőröket ábrázoló VIII. képhez a következő megjegyzést fűzte: „akárcsak a körorvos úr szerszámotaskáját nyitnók ki”. S valóban, akad itt minden: kampó, ár, kanalas fűrő, fűrész, kés, még csapolófejsze is. A csőrök feszes szemléje után vont le a következtetést: „a madár szervezete már csőre formája szerint is a különböző táplálékhoz, természetéhez és tartózkodásához van szabva”.⁵

A nesztelen rejtőzködés fogalmi ellenlábasa a deixis, amely nem mindig marad következmények nélkül. Augustus császár a színész „Pyladest [...] száműzte Rómából és Italiából, mert ujjal mutatott a nézőre, aki őt kifütyülte, és így ráirányította a közönség figyelmét”.⁶ A nesztelenség megragadására a negatív deixis is alkalmatlan, mert e különös fogalmi képződménynek is nélkülözhetetlen mozzanata a rámutatás. Ilyen a bűvész műsora, a motozás vagy a házkutatás. A bűvész a vakítóan fényes, fekete cylinder belsejébe mutat: nincs ott a fehér galamb. Mindenesetre látszani nem látszik. Odakeveredett viszont egy kósza pikk dáma az előző mutatványból, hogy elterelje a közönség figyelmét. Ha valaki, akkor a mágus az, aki igazán hisz az anyagmegmaradás törvényében. Széles mozdulatának jelentése: *Nem itt van, máshonnan húzom majd elő*. A bűvész alságos tanácstalansága éppen a fordítottja a megmotozott tanácstalan eszköztelenségének. Vértő arccal tárja szét a kezét: *Itt sincs*. Az sem ritkaság, hogy nem egy meghatározott dolog, hanem egy halmaz valamelyik vagy minden elemének hiányára mutatnak rá. A fegyőr rendszerint nem egy bizonyos dolgot keres, hanem bármit, amit a börtönrendtartás értelmében a fogvatartott nem birtokolhat. A tiltólista kategóriákat, tehát halmazokat tartalmazó halmaz: szűrő-vágó eszközök, bárminemű zsinag, még a cipőfűző is, szeszes italok stb. A rab két kezét széttárva, némán közli: *Itt nincs sem ez, sem az, sem amaz*. A negatív deixis az imént felsorolt esetekben nem egy bizonyos nem létezőre (például Harpokratész), nem is a nem létezők egy meghatározott típusára (például kentaurók),⁷ nem is a nem létezőre általában (Semmi) utal. Éppen ellenkezőleg, tényleges létezők hűlt helyére mutatnak elképedve vagy némi keserű elégtétellel.

A másnapra kitűzött bajvívás színhelyét fürkésző ifjú Kont vitéz a mezei nyulak rémálmát öntötte szavakba, amikor így nyugtatta Lajos királyt: „Pusztá gyp, egy nyúl sem bújna el ott lesben” (Arany János, *Toldi szerelme*, XI. 100. 1863–1879). Az epifánia – egy jótékony istenség váratlan megjelenése – és a teofánia – Isten látható alakban való megjelenése – mintájára az állatok és az ember nesztelen meg nem mutatkozása a mindennapi, profán tapasztalatra hagyatkozva afániának nevezhető. Az álcázás és a felderítés valamennyi harctevékenység eredményességének feltétele. „Az álcázás egyik elve, hogy az alapvető védelmet a katonák felsőruházata nyújtja”,⁸ a rejtő színek azt segítik, hogy a harcosok beleolvadjanak a környezetbe. Mindez a mimikrire emlékeztet, a hóköpenyt magára öltő katona úgy tesz, mintha nem volna ott. A szintén az álcázás fogalomkörébe tartozó atrapp a valódiság látszatát keltő harcjárművek, szállítóeszközök, lakóörletek megépítése. A francia *attrape* eredeti 'tőr, csapda, kelepce, hurok' jelentéséhez társult az átvitt értelmű 'megtévesztés, csel'. A II. világháborúban felfújható gumitankokból, szárnyaszegett farepülőkből, rombolók kinézetét öltő, kiérdemesült kereskedelmi hajókból árnyékhadcseregek egész sorát hozták létre, hogy megtévezzék az ellenséget. A hatékonyság érdekében a szellemhadtesteket is álcázták, az ál-álcázás és az álcázás követelményrendszere azonban gyökeresen különbözik. Az atrapp a mimikri fordítottja, valakik úgy tesznek, mintha ott volnának, ahol nincsenek. A megtévesztés legismertebb esete kétségkívül az, amikor *A* úgy tesz, mintha *B* volna, amire számos példa említhető: kémek, hírszerzők, az ellenséges hátszárba beszivárgó felderítők. Az is megesik olykor, hogy valakik nem úgy tesznek, mintha mások volnának, hanem azt a látszatot keltik, mintha sokkal többen volnának, mint ahányan vannak. 1848. október 6-án és 7-én a furfangos Csapó Vilmos nemzetőr

őrnagy sikeresen keltette a túlerő látszatát, ami végül fegyverletételre készítette Jellasics horvát bán tartalék hadtestét. Illyés Gyula költeményének (1937) is, színművének (1952) is az *Ozorai példa* címet adta: a huszárok, mintegy ötvenen, „másfél napon át / kerülgették, csak járták körbe-körbe / a vén Kálvária-hegy derekát.”

A fajtársak között zajló állati kommunikáció meglétét kevesen vonják kétségbe. A más-más fajhoz tartozó egyedek egymást értése több fejtörést okoz a viselkedéskutatóknak. Az állatok azonban nem „beszélgetnek” egymással, ezért nem sajátíthatjuk el „nyelvüket”. Az angol Hugh Lofting sikeres gyerekkönyvei 1920-tól sűrű egymásutánban követték egymást. A kötetek címadó főhőse, Doktor Dolittle megtanulta az állatok nyelvét, Polinézia, a csaknem kétszáz éves, szürke jákópapagáj volt a tanítómestere. Ludwig Wittgenstein paradoxonja – címzés nélkül – csattanós válasz Loftingnak: „Ha az oroszlán tudna beszélni, képtelenek volnánk megérteni.”⁹ Néha mégis egyértelmű jelentés tulajdonítható egy-egy tagolatlan hangsornak: egy üvöltésnek vagy egy sikolynak. Az emberi nyelv határvidékén is megfigyelhetők hasonló jelenségek, a diadalittas tudatás vagy a fájó tudomásulvétel önkéntelen felkiáltásai. Roman Jakobson megállapítása szerint a nyelv tisztán emotív rétegét képviselő indulatszók „nem összetevői a mondatoknak, hanem ekvivalensek velük”.¹⁰ Az 1790-től adatolt *indulatszó* – a kategória legjellegzetesebb típusaként – gyakran szolgál egy nagyobb egység, a *mondatszó* megnevezésére is. A fogalom egyes válfajait Kelemen József határolta el egymástól *A mondatszók a magyar nyelvben* című összefoglaló monográfiájában. Már Karl Bühler felhívta a figyelmet arra, hogy a *Satzwort* kifejezés logikai képtelenség.¹¹ Mivel a mondatszónak nevezett tagolatlan közlések nem kapcsolódnak más szavakhoz vagy szóosztályokhoz, grammatikailag besorolhatatlanok, de „valahol fel kell sorolnunk őket, és ez a hely – jobb híján – a nyelv szótára”.¹²

A nyelv eredetét firtató elméletekben is előkelő helyet foglalnak el az indulatszók. Az úgynevezett jaj-jaj (*pooh-pooh*) elmélet mellett még számos egytényezős teória lépett szorítóba az elsőbbségért. Ismeretes még a vau-vau (*bow-wow*), a bim-bam (*ding-dong*) és a hórukk (*yo-he-ho*) elmélet.¹³ Otto Jespersen dán nyelvész 1922-ben mindegyiket a legjellemzőbbnek tartott hangadásról nevezte el, majd ő maga is előhozakodott a saját teóriájával, amelyet la-la-la (*sing-song*) elméletnek neveznek, mert úgy vélekedett, hogy „egykor minden beszéd dal volt”.¹⁴ Harminc év múltán Ernst Gombrich művészettörténész a ham-ham (*niam-niam*) elmélet mellett érvelt.¹⁵ A *Jaj!* elmentéses érzelmeket (fájdalom, öröm, lelkesültség, lehangoltság, félelem, csodálkozás) is kifejezhet, de „magyarázó szövegekörnyezet nélkül többnyire fájdalom kifejezésére használjuk”.¹⁶ Az önkéntelenül kiadott, tagolatlan hangok elsődlegesen nem közlésre szolgálnak. Ha az ujjunkra csapunk a kalapáccsal, akkor is feljajdulunk, ha egyedül vagyunk. Egy-egy hasonló jelentésű indulatszó hangalakja számos nyelvben hasonló, de rokonságuk rendszerint nem nyelvi, hanem antropológiai természetű, ami a hangutánzó szókkal rokonítja őket. Idegen nyelvi közegben akkor is megérteneink bennünket, ha adott alkalommal másként szisszenünk föl, mint ahogyan ők tennék. Theodor Benfey úgy vélte, hogy az indulatszó és a szó között szakadék tátong. Az interjekció a nyelv tagadása, akkor használjuk, ha nem beszélhetünk, vagy ha nem akarunk beszélni.¹⁷ A jaj-jaj elmélettel szemben másfél évszázada ugyanazokat az érveket sorakoztatják fel. Az állatokat és a beszélni még nem tudó gyerekeket éppúgy jellemzik érzelmi hangmegnyilvánulások. Az indulatszók nem simulnak bele a hangrendszerbe, olyan hangokat tartalmaznak, amelyek fonémaként nem léteznek a nyelvben, az ábécé betűinek való megfeleltetésük is gondot okoz. A Hollandiába szakadt magyar pszichológus, Révész Géza találó megállapítása szerint a vau-vau és a jaj-jaj elméletnek „nem annyira a nyelv eredete, mint inkább a hallgatás eredete okoz nehézséget”.¹⁸

A *csend van, csendben van, csendben marad* sorozat a természeti erőttől az ágens felé haladás fokozatait testesíti meg. Az egyén nem kelhet versenyre a természet hatalmas csendjével, ha mégis megpróbálja, pórul jár. Wass Albert az erdélyi havasok fenséges csendjét idézte meg regényében: „Néma volt az erdő, rettenetesen és félelmetesen néma. A csönd mintha ráfagyott volna a világra. [...] Dúdolni próbált, de érezte vergődni a hangját a nagy fehér csöndben, és ettől elhallgatott” (*A funtineli boszorkány*, 1959). A nesztelenség mindig csendben maradás, erőfeszítést igénylő, szándékos tevékenység, aki nesztelen, kiélesíti érzékeit: egyszerre les, fülel, szimatol, és nem ad ki semmilyen hangot. Az viszont egyáltalán nem biztos, hogy csend van, megesik, hogy csak az nesztült meg, aki nem akarta, hogy észrevegyék. A bárány csak a fabulákban társalog a farkassal, de a testi létezés óhatatlanul információátadás más élőlényeknek. Egyik szólásunk szerint *Az erdőnek (nagy) füle van, a mezőnek (nagy) szeme van*. A költő szikár számvetése így hangzik: „Élő itt hosszban bizony nem

időzhet, / elárulják halandó zajai” (Pilinszky János, *Senkiföldjén*, 3. 1948). A vadászat szándékolatlan információátadás mindennemű kommunikáció nélkül. Minden vadász és minden vad látzik, hallik, szaglik, s ezért rejtekéből azt kémleli, füleli, szimatolja, vajon kifürkészték-e, megneszeltek-e, megszimatolták-e. Az érzékelést jelentő magyar igék három csoportba sorolhatók, Kicsi Sándor András a statív, aktív, passzív elnevezést választotta jellemzésükre.¹⁹ Az érzékelési hierarchiában a *lát, néz, látszik* hármas áll az első helyen. A *lát* (statív) a szem nem tudatos használatát, a látás képességét fejezi ki, míg a *néz* (aktív) az érzékszerv tudatos működtetésére utal. Mindkét ige alanya az érzékelőre vonatkozik, a *látszik* (passzív) esetében viszont nem az alanynak tulajdonítjuk az érzékelést. A cselekvés csaknem mindig szándékolatlan mellékhatását kifejező *látszik* ige alanya nem feltétlenül szeretné, hogy lássék. S ugyanez mondható el a *hall, hallgat, hall(atsz)lik* vagy a (*szagot*) *érez, szagol, szaglik* hármasról is.

A nesztelenség szempontjából a csökkenő térbeli távolságot mutató érzékelési hierarchia – látás, hallás, szaglás, tapintás, ízlelés – első három modalitását kifejező aktív és passzív igék a mérvadók. A tapintás és az ízlelés már a prédaejtés stádiumába tartozik, és a szétmarcangolás igéivel – *karmol, mar, harap, tép, zabál* stb. – írható le. A ragadozó csendje mindig „csalétek-csönd” (Marsall László, *Cs.*, 1977). A *hallgat* ('hallószervével figyel; nem beszél') poliszémiája a nesztelenség esetében a legszembetűnőbb. Az állat vagy az ember azért válik nesztelenné, mert észrevétlen akar maradni. Azért hallgat, hogy a legapróbb zajt is meghallja, és azért hallgat, nehogy meghallják. A *hallgat* (a *hall* ige képzős származéka) több jelentésének antropológiai háttere a jellemzően csendben zajló hallási észlelés.²⁰ A nesztelenség fogalomkörébe tartozó szavak közül több is sajátos, néha különböző érzelmi területeket átfedő, szinesztéziás poliszémiát mutat. A *neszel* ~ *neszez* változat a poliszémia és az enantioszémia határvidékén egyaránt jelentheti azt, hogy 1. 'zajt okoz', illetve azt, hogy 2. 'zörejt észlel; fülel'. Mindkettőre Tersánszky Józsi Jenőtől idézek egy-egy példát: 1. „A falhoz lapult, készen arra, hogy visszabújik rejtekébe a szemeteskosár mögé, ha valami neszez” (*Misi Mókus kalandjai*, 1953); 2. „Szavait nem vehettem ki, csak suttogását neszeztem” (*A Sámsonok*, 1922). A *hallgat* igére jellemző kettős telikusság a *neszel* ~ *neszez* párra is igaz: A vad nem neszez, nehogy megneszeljék, s neszel, nehogy megneszeljék. Ráadásul a *neszel* 'szag észlelése' is lehet: A *vizsla neszeli a vadat; Valami büzt neszelt*.

Kicsi Sándor András *Kussoló szimatolás* címmel szentelt tanulmányt a hallást és szaglást együttesen jelentő igéknek. A „kínai wén 'hall; szagot érez' [...] a viszonylag kevés számú írásjeggyel érzékletesen kifejezett igék közé tartozik: az írásjegy egy kapu, amelyben egy fül van, ám tulajdonképpen a kapu (*men*) a hangot adja meg, a fül a jelentést”.²¹ A hall és szagot érez poliszémiáját az olaszból, spanyolból, portugálból, mordvinból vett példákkal szemléltette, majd arra hívta fel a figyelmet, hogy ez az egybeesés különösképpen jellemző az afrikai kreol és pidgin nyelvekre. A hallva szaglás jelenségének talán legemlékezetesebb példája Rainer Maria Rilke *Orpheusz, Eurüdiké, Hermész* (1907) című versében található. Orpheusz alászállt a holtak birodalmába, hogy lantjával megindítsa az árnyak királynőjének szívét. Énekével elérte, hogy kígyómarásban meghalt felesége, Eurüdiké vele tarthasson a föld színére. Az alku úgy szólt, hogy addig nem nézhet hátra, amíg fel nem érnek. Az alvilágiak Perszeponé-Proserpina szabta törvénye szerint ugyanis a lelkeket senki sem pillanthatja meg. A felkanyargó úton Orpheusz haladt elől, nesztelen árnyként követte őt Eurüdiké, aki a lélekkísérő Hermész balján haladt. Orpheusz „lelke szinte kétfelét szakadt: / tekintete, mint ürge eb, iramlott / előre, vissza; elloholt megint, / ... / a hallása meg hátraszimatolt”.²²

A *cserkészlik, csapáz, vizslat* igék egyaránt kifejezik, hogy a vadászkutya a nyomot és a szagot követve űzi a vadat. A *fürkészik* ige jelentésében a szaglás és a nézés fonódik össze: 'vizslat, szimatol valami után', illetve 'kutatva figyel, szemmel tart, néz'. Az érzékek harcban játszott szerepére utalnak a *tekintet* állandó jelzői: *átható, szúrós, éles, metsző, villámló*. A *les* ige főnév, igei jelentése 'elrejtőzve, titkon néz, figyel; kémlel', főnévi jelentése 'elrejtőzésre alkalmas természetes hely, ahonnan állat vagy ember titokban megfigyelhet valakit vagy valamit; a cserkészés mellett a vadászat másik alapvető módja; a vadász számára kiépített mesterséges rejtek'. A hatékony füleléshez is *éles* hallás szükséges, aki meredten figyel, *hegyezi a fülét*.²³ Hangutánzó, hangfestő szavak is gyakoriak ebben a körben, némelyikük egyszerre fejez ki mozgást és hangjelenséget. A többnyire tagadó alakban vagy tiltásként előforduló *moccan* ige manapság már csak a 'szinte észrevehetetlen, apró mozdulatot tesz' jelentésben forog közszájon, régebben a 'lopva suttog, a száját alig nyitva hangot ad' értelemben is használták. A szócsaládba tartozó *mocorog* 'huzamosan halk neszt kelt' egykor azt is

jelentette, hogy 'elfojtott hangot bocsát ki'. A *matat, motoz, motoszkál* 'halk neszt okozva tapogatózva kutakodik, keresgél' rendszerint a vaksi sötétséghez kapcsolódik. A tompított hangú beszédet számos módon kifejezhetjük – *duruzsol, mormol, motyog, puszog, rebeg, sűg, sugdolózik, susmog, susog, sustorog, suttog* stb. –, de amikor valós veszély fenyeget, akkor a *sűg* és a *suttog* használata helyénvaló. A tapintást és az ízlelést leszámítva bármelyik érzék tudósíthat veszély közeledtéről, s aki *csupa szemfűl*, kellő időben *kifigyeli, kifürkészi, megneszeli, kifüleli, kiszaglássza, kiszimatolja* vagy *megorrontja* a közelgő veszélyt.

A csend közkeletű meghatározása – „semmiféle hang nem hallatszik” – a hang hiányának teljességére utal. Egy példával szemléltetve: „Semmi. Néma csend a ház körül” (Szilágyi István, *Agancsbozót*, 1990). Az erdélyi író regényében a *semmi* főnévi névmás egy hosszú felsorolást helyettesít, univerzális kvantor, amelyet a logikusok a „nincs olyan x dolog, hogy...” szófordulattal adnak vissza. A teljes csend tartalmatlan, üres, nem hallani semmit. A nyelvhasználók azonban csendről beszélnek akkor is, ha a csend nem tartalmatlan, nem üres, ha hallani valamit. Cholnoky Lászlót idézem: „Csend volt a teraszon, csak egy dongólégy verte magát az üveghez keserves sírás között” (*Kísértetek*, 1926). Az első idézet a teljes csendre, a második a részleges csendre példa.²⁴ A részleges csendet kifejező *Csend volt, csak a ... hallatszott*, illetve az *Olyan / Akkora csend volt, hogy (még) a ...-t is hallani lehetett* mondatsémák a mindennapi nyelvben is gyakran fordulnak elő. A *Csend volt, csak a ...* szófordulat ontológiai előfeltevést tartalmaz, egyhangú, ismétlődő történések, cselekvések meglétéről kezkesedik: „Csend volt ... / Csak a békák kuruttyolának / A szomszéd réteken” (Petőfi Sándor, *Első szerelmem*, 1844). Az *Akkora csend volt, hogy hallani lehetett még a ...-t is* szófordulat – az ontológiai előfeltevés mellett – episztemológiai előfeltevést is tartalmaz. A csend teszi lehetővé egy közeli halk neszt vagy távoli hangos zaj érzékelését: „És amint a fekete, lobogó masina elsijogott a messze síneken, és beállt megint az éji csend, egyszerre meghallotta e csendben a város hangjait” (Babits Mihály, *Kártyavár*, 1923).

A nesztelenség fogalomköre alá vonható jelenségek a teljes és részleges csend határvidékén tűnnek fel. Mivel a saját testi valónknál a térben nincs semmi közelebb hozzánk, a nesztelen csend esetében gyakorlatilag egybeesik, amit a *Csend volt, csak a ... hallatszott*, illetve amit az *Olyan / Akkora csend volt, hogy (még) a ...-t is hallani lehetett* mondatsémákkal szokás kifejezni. A testhangokat zárványként magukba foglaló tartalmas csendek szélső típusát sokszor jellemzi a lélegzet visszafojtása és a szapora szívverés: „Felállt, visszafojtott lélegzettel belefűlelt a csendbe, mert ezúttal határozottan meg akart bizonyosodni afelől, hogy nem képzelődik, s hogy nemcsak elcsigázott érzékei játszanak vele megint” (Krasznahorkai László, *Az ellenállás melankóliája*, 1989). A néma, feszült várakozás során a felajzott érzékek dübörgéssé erősítik fel a testhangokat. Ismét Krasznahorkai Lászlót idézem: „úgy érezte, különös, nagy csend borult a térre, mert nem hallott egyebet, csak saját ziháló lélegzetvétélét, azt viszont szinte belülről és nagyon erősen, mint amikor az ember egészen közel hajol egy forgó malomkerékhez”. Kosztolányi Dezső is arról számolt be, hogy az életműködés máskor alig hallható neszei felerősödnek, az ütőér zúgása „szörnyű neszt”, mely a „holt éjszakát / bedöngi, mint / a tűzharang” (*Fölébredtek*, 1924). Ilyenkor szétválaszthatatlanul egymásba fonódik látás és hallás, mint Karinthy Frigyes versbe szedett novellájában: „Talán csak a fülem káprázik, biztattam magam” (*Érdi erdő*, 1938). A nesztelen előrehaladás testi kivitelezésének legjellegzetesebb módja a lábujjhegyen járás. Úgy tartják, hogy aki lopakodik, *nem egyenes úton jár*. Alattomban, gyakran a sötétség leple alatt *lopószik, ólálkodik, oldalog, oson, settenkedik, somfordál, sompolyog, suhan, surran*. A lopakodás és a tompított hangú beszéd (*sűg, suttog* stb.) igéi között is gyakoriak a hangutánzó-hangfestő szavak, melyeknek szinte kötelező eleme a gyakran szókezdő, zöngétlen s réshang.

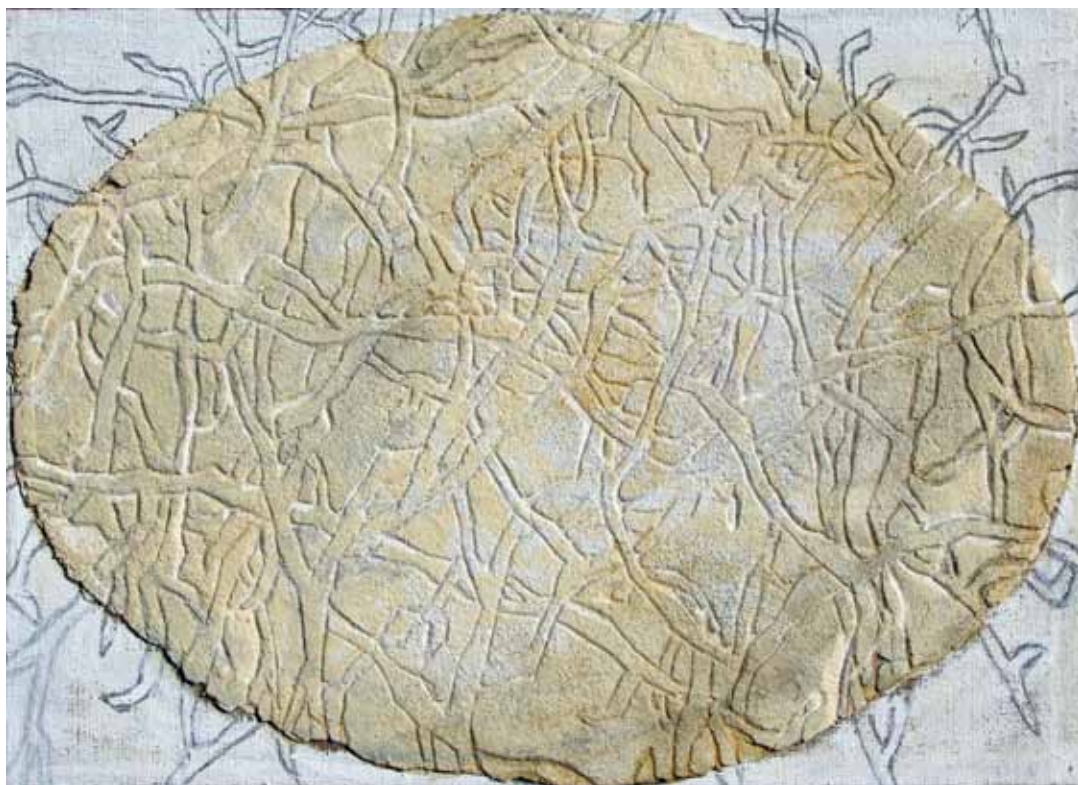
A *Csend van* 'nincs zaj' alanytalan mondat egy észlelhető állapotot ír le. A szerkezet egyik furcsasága abban rejlik, hogy használója nem a csend létezését állítja, hanem egy meg nem nevezett környezetről (szoba, osztályterem, erdő stb.) tartja említésre méltónak, hogy csendes.²⁵ A *van* ez esetben üres, tartalmatlan ige, a szemantikai tartalmat a névszó hordozza. A *Csend / Sötét / Hideg van* típusú mondatokban a *van* szerepe nem egyéb, mint az előtte álló ragtalan névszó igésítése.²⁶ A *van* a puszta létezés állítása helyett a *csend, sötét, hideg* stb. folyamatszerűségét nyomatékosítja. A *Csend van* alanytalan mondatnak nincsen időbeli kezdő- és végpontja, egyedül az idő múlása az, ami dologként képezi le, reifikálja a csendet, az egymást követő időpontokban tapasztalható zajtalanságot. Általános emberi tapasztalat, hogy minden mulandó. „A »népi« megismerés azonban

egyes dolgok létét egyértelműen határolatlannak tekinti, illetve a határoltságot nem teszi a létezés kifejező igék szemantikájának részévé, ezért az implicit határoltság nem feltétlen a *van* ige esetében.²⁷ A körülményeket és a háttérrel ábrázoló, illetve magyarázó igékhez hasonlóan a *Csend van* szerkezet is jellegzetesen imperfektív. A történetiszöveget viszont a perfektív igék és igei szerkezetek viszik előre, mert „időhatározó nélkül is képesek egymásutániságot kifejezni”. A *Csend van* állapotot fejez ki, „időtartamába nem eshet bele egy másik esemény”.²⁸

A nyelvészeti szakirodalomban az állapotokat az eseményszerűségek (*eventualities*) egyik típusaként, a valódi eseményekkel szembeállítva tartják számon. Az állapotok sajátosságai közül csaknem mindig a homogenitást említik elsőként: „eseményszerkezetükben nem különíthetők el egymástól különböző szakaszok, [...] nincs fázisszerkezetük. E jegy egyértelműen feltétele annak, hogy egy eseményszerűséget kifejező szerkezetet állapotpredikátumnak tekinthessünk”.²⁹ Németh Boglárka az állapotokat kifejező nyelvi egységek három további jellemzőjét sorolta fel tanulmányában. Külső homogenitáson vagy non-alteráción azt értette, hogy e sajátos eseményszerűséget jelölő predikátumok változatlaniságot fejeznek ki. Az inherens perszisztenciát pedig úgy határozta meg, hogy az állapotok fennállása/fenntartása nem igényel erőfeszítést, létüknek általában külső beavatkozás vagy történés vet véget. Az állapotok negyedik sajátossága a non-ágentivitás, mely szerint „a cselekvőhöz minden esetben valamilyen szándékosan végzett műveletet, általában energia-kifejtést társítunk”, ami argumentumszerkezeti megszorításként is megfogalmazható: „az állapot-predikátumok alanyi argumentuma nem lehet ágens”.³⁰ A felsorolt sajátosságok nem függetlenek egymástól, hanem (részben) hierarchikusak. Az állapotok meghatározásához elegendő két jegy együttes megléte, mert a másik kettő következik belőlük: 1. ha egy predikátumra igaz a non-alteráció, akkor az inherens homogenitás is igaz rá, és 2. ha egy predikátumra igaz az inherens perszisztencia, akkor a non-ágentivitás is igaz rá.³¹ (A két elégséges feltétele reláció viszont nem fordítható meg: 1. az inherens homogenitásból nem következik a non-alteráció, és 2. a non-ágentivitásból nem következik az inherens perszisztencia.)

A homogenitás tehát önmagában csak szükséges, de nem elégséges feltétele az állapotpredikátumra minősítésnek, mert bizonyos folyamatok leírására szolgáló nyelvi kifejezések szintén egyneműnek tekinthetők (például *valamilyen ruhát visel*), és fázisszerkezet nélküli folyamatpredikátumok (például *bámul*, *hallgat*) is vannak. A meglehetősen prózai „Csend van az erdőben” szavakkal a költő egy akusztikai állapotról tudósított (Vörösmarty Mihály, *A hűség diadalma*, IV. 1822). A szóban forgó állapot fenntartása senkinek sem kerül erőfeszítésébe, vagyis ágentivitásról szó sem lehet, és nem történik semmiféle változás, vagyis szerkezete homogén, belső osztatai egyneműek, azonos vonásokkal jellemezhetők. A nyers tényekről beszámoló *Csend van*, *Sötét van*, *Hideg van* mondatok természeti erőt fejeznek ki, de az intézményi tényekről beszámoló *Háború van*, *Válság van*, *Hétfő van* mondatok által megragadott eseményszerűségeket sem áll hatalmunkban megváltoztatni. A *Csend van* (az erdőben) alanytalan mondat egy állapotot ír le, míg az *X csendben van* mondatséma fázisszerkezet nélküli folyamatot és valódi eseményt egyaránt megjeleníthet. A *Péter csendben van* a megnyilatkozástól függően az ágentivitás eltérő fokozatait képviselheti. A mondat 'hallgat, bambán bámul' jelentéssel olyan folyamat leírására szolgál, amelynek szerkezete egynemű, a szóban forgó időszakban nem történik semmiféle változás, a folyamat fenntartása nem igényel erőfeszítést, az alany cselekvő mivolta (ágentivitása) nullával egyenértékű. Füst Milán ugyan az elmúlásról írta, de egy szájtáti személyről is mondhatta volna: „Mint holmi békaporonty út és nem szól, csendbe van” (*A völgyben*, 1938).

A szinonim kijelentések egymást implikálják, logikailag ekvivalensek. Péter csendben van, hallgat. Ha nyögne, szólna, feljajdulna, nem volna csendben. A *Péter csendben van* kijelentés implikálja a *Péter hallgat* kijelentést. A *Péter hallgat* kijelentésből viszont nem következik a *Péter csendben van* kijelentés. Péter úgy is hallgathat, hogy közben éktelen zajt csap, összeszorított ajakkal, némán törzúz. A *hallgat* és a *csendben van* csak részleges szinonima. Az erőlkifejtést, legalábbis önuralmat igénylő, szándékos cselekvést kifejező *csendben marad* kifejezés jelentésébe viszont a 'csendben van' és a 'hallgat' egyaránt beleértendő: „Csendben maradtunk, mert Drugeth jó ember volt, ártalmatlan, nagyon békés, afféle tudós, s bár ez a csend határozott áldozatot jelentett, [...] megadtuk neki, mert tudtuk, mennyire idegesíti a suttogás” (Ottlik Géza, *A Drugeth-legenda*, 1939). A következő lépcsőfok a nesztelenség, aki megneszült, még arra is ügyel, hogy a legkisebb zajt se csapja, s többnyire még el is rejtőzik, hogy látni se lássák. A pogány törökkel hadakozó Gárdon vitéz a lombok

**KIS-TÓTH FERENC, 1. Magyar kivándorlók íté maradt munkaeszköze (20. század eleje), 2015;
2. Pléhkrisztus (A fák már tudják a jövőt), 2015; 3. Nagypám emlékére (A háborúban részt vett
magyar hősök és áldozatok tiszteletére), 2016; 4. 2015 - Bevándorlók sátrai a temetőben, 2015**

között reszkető fény láttán „kivoná kardját, s hallgatva huzódott / Beljebb bokra mögé, s némán rejtette hatalmát” (Vörösmarty Mihály, *A hűség diadalma*, IV. 1822). A nesztelenség fogalomkörét a megfeszített érzékelés, a zakatoló testhangok, a mozdulatlanság és a lopakodás igéi jellemzik elsősorban. Az összpontosítást követelő részcselekvések egymásba mosódnak, egyetlen folyamattá állnak össze: „A vadász ül hosszú méla lesben / Vár felajzott nyílra gyors vadat” (Vörösmarty Mihály, *Szép Ilonka*, 1. 1833). *A vadász lesben ül* – a helyzet alakulásától függően – a fázisszerkezet nélküli folyamat és a valódi esemény meghatározta skálán helyezhető el.

Az ember nesztelenségének számos más oka is lehet, mint a közvetlen túlélés. A somolygó kisded azt hiszi, hogy ha lecsukja a szemét, őt sem látják. Szeme lehunyásával nem kívánságot fejez ki, hanem téves gyakorlati következtetésre jut: *Ha én nem látok, engem sem látnak*. Azt azonban sohasem tudhatjuk meg, mire gondolt valójában. Ludwig Wittgenstein is csak egy gyanakvásra okot adó feltevésre hagyatkozhatott: „Talán elsietett a feltevésünk, hogy a csecsemő mosolya nem tette-tés?”³² Amikor a kamasz kilógó lábbal lapít a takaró alatt, tudja, hogy látják, de azt szeretné, hogy ne lássák: *Bárcsak ne kellene felkelni, iskolába menni, dolgozatot írni*. Oktondi viselkedésében élesen elválík egymástól kívánság és tudás. A nesztelenség önfeledt játék is lehet, mint a bújócska vagy a kevésbé ártatlan ijesztgetés. Az archaikus népi játékokban megőrzött állati magatartásformákat tanítani sem kell, hároméves kor körül minden gyerek ösztönösen tud bújócskázni, fogócskázni, és szeret leskelődni. Alkalmadtán rá kerül a sor, ő lesz a hunyó, a fogó. A nesztelenség 'vigyáz, őriz' jelentéssel sokszor a felnőttkorban feltámadó felelősségérzetnek is velejárója. Fáy András regényében a jóságos, odaadó Klárcsi egyetlen rezzenés nélkül őrizte a betegeskedő Veronka álmát: „Ha szunnyadott nénje, órákig ült szobori csendben a szobában” (Fáy András, *A Bélteky-ház*, 1832).

A hódítás hadijáték. A harckészültség fokozatainak, a szabályzatba foglalt éberségnek nemcsak a hadseregben vannak egymásra következő fokozatai. Esterházy Péter útmutatása szerint „óvatosan, tapintatosan, leleményesen és főként megvesztegető kedvességgel s finomsággal cserkesszük be magunkat, nehogy megneszüljünk, »Elsőfokú Neszülttség«” (*Ki szavatol a lady biztonságáért?*, 1982). A szerelmesek összebúvó, meghitt nyugalma is egyfajta nesztelenség. A külvilág ekkor nem fenyegető, hanem zavaró és érdektelen. Berzsenyi Dániel így idézte vissza a kedvesével töltött meghitt perceket: „Minden megszűnt, s az estvének / Nyugalmában hallgatott, / Csak szíveink verésének / Döbögése hallatott” (*Fannim emléke*, 1799–1802). A halandókban gyakran tolul fel az állati rettegés helyébe lépő kérdés: *Mi végre?* A lélek nyugtalansága olykor tájleírás alakját ölti. Pilinszky János versében a megneszült lényként megszemélyesített táj szűkülő félelmének költői képei a tárgyat kereső szorongás kivetítéséről tanúskodnak: „A hallgatkozó kert alól / a fa az ürbe szimatol” (*Őszi vázlat*, 1942). A megszemélyesítéssel létrejött hipallagé egyik esete, amikor az észlelő helyett az észlelet észlel: „csend fülel, motoz a setét” (József Attila, *Mondd, mit érlel...*, 1932). Ehhez hasonló, amikor a jellemzően csendben végzett tevékenységet a csend maga végzi: „S a tisztos, nagy csönd meglapul” (Ady Endre, *Ének aratás előtt*, 1912). Illyés Gyula egyik verssora pedig arra példa, amikor a ház előtti padon üldögélő, öregedő férfiember a szemérmetlenül kitarulkozó augusztusi égbolt alatt anyagelvű hite szerint kockázat nélkül vet a mérleg két serpenyőjébe mindenséget és parányt: „Fülelek csillag-csöndre csábult füllel is csak így földi zajt” (*Nyári csöndek*, 1968).

A csalafinta vénember minduntalan a kaszást próbálja rászedni, az eliramló idő elől próbál elbortorkálni: „Jó rejtek itt ez, vadnak otthonosság, / amelybe nem lát űző, kandi szem, / a biztos csend, amelyben megpihen / az ajzott gond s az őrködő okosság.” Áprily Lajos tudván tudta, hogy a *menekül* vagy az *elbújik* ige vonzatai ez esetben kérlelhetetlenül a valóságos térre utalnak: „Engem nem bujtatsz, vatta-szürke köd, / hiába visznek rejtekedbe séták” (*Lesnek reám*, 1965). Ugyanebben az évben keletkezett *Kérés az öregséghez* (1965) című versében a költő egy másik lehetőséget is felvetett: „A közlékenység kútját tömd be bennem, / karthauzi legyek a cella-csendben.” A szótlan szerzetes nem földi javakra vágyik, Isten csendes szavát szeretné meghallani a csendben. Fülel, de nem evilági neszre neszel. Az élővilágban egyedül az embernek adatott meg, hogy nesztelenségével a transzcendens felé próbáljon meg utat nyitni. Ám amíg az ösztönösen nesztelen viselkedés (a becserkészés vagy a rejtőzés) leírásában Gilbert Ryle nevezetes fogalmai – a „tudni, hogy mi” (*knowing what*) és a „tudni, hogyan” (*knowing how*)³³ – csak nehezen vagy egyáltalán nem választhatók szét egymástól, addig az Istennel folytatandó néma párbeszéd csillapítatlan szükségétől hajtva valójában nem tudjuk, mit tesszünk, és „még azt sem tudjuk, hogyan kell helyesen imádkoznunk” (Róm 8,26).

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Ács Péter, *Kommunikációs eszközök és a virtuális ágens* = DEMETER Ervin (szerk.), *Konstruált világok*, Typotex, Budapest, 2014, 117. k.
- ² John R. SEARLE, *Elme, nyelv és társadalom* (1998), Vince, Budapest, 2000, 125. skk.
- ³ Vö. Arthur SCHOPENHAUER, *Ueber den Willen in der Natur* (1836) = E. GRIESEBACH (hrsg.), *Schopenhauers sämtliche Werke* III. Reclam, Leipzig, é. n. [1900] 239.
- ⁴ Vö. J. v. UEXKÜLL–G. KRISZAT, *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*, Julius Springer, Berlin, 1934, 63. k.
- ⁵ HERMAN Ottó, *A madarak hasznáról és káráról* (1901), Gondolat, Budapest, 1960, 75. és 77.
- ⁶ SÜETONIUS, *Caesarok élete*, Európa, Budapest, 1961, (II. 45) 77.
- ⁷ Demeter Márton azt nevezi negatív deixisnek, amikor a beszélő nem létező, mégis ismert és látható „dolgokra” utal. Vö. *Izográfia: Peirce ikon-terminusáról és az 'eikon' görög kifejezés analizéséről*, Kézirat, 2009, 2. és 5.
- ⁸ NAGY István György (főszerk.), *Haditechnikai kislexikon* (1971), Zrínyi, Budapest, 1976, 70.
- ⁹ A mondatot újra lefordítottam, mert Neumer Katalin szó szerinti fordítása suta: „Ha egy oroszlan beszélni tudna, mi nem lennénk képesek öt megérteni.” Vö. Ludwig WITTGENSTEIN, *Filozófiai vizsgálódások* (1953), Atlantisz, Budapest, 1992, (II. XI) 321. – Az eredeti: „Wenn ein Löwe sprechen könnte, wir könnten ihn nicht verstehen.”
- ¹⁰ Roman JAKOBSON, *Nyelvészet és poétika* (1958) = *Hang – Jel – Vers*, Gondolat, Budapest, 1969, 217.
- ¹¹ Vö. Karl BÜHLER, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Gustav Fischer, Jena, 1934, 361. – Az eredeti: „Der Terminus Satzwort ist, logisch streng beurteilt, ein hölzernes Eisen.”
- ¹² KENESEI István, *Szófajok* = KIEFER Ferenc (főszerk.), *Magyar nyelv*, Akadémiai, Budapest, 2006, 99.
- ¹³ A magyar szakirodalomban meghonosodott elnevezéseket használom, ám ezek nem mindig felelnek meg pontosan az angol kifejezéseknek.
- ¹⁴ Otto JESPERSEN, *Language, its Nature, Development and Origin* (1922), Allen & Unwin, London, 1928. Az egyes elméletek ismertetése és bírálata: 413. skk., az idézet helye: 420. – Az eredetiben: „there once was a time when all speak was song”.
- ¹⁵ Vö. E. H. GOMBRICH, *Elmélkedés egy vesszőparipáról, avagy a művészi forma gyökerei* (1951) = HORÁNYI Özséb (szerk.), *A sokarcú kép*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1982, 19.
- ¹⁶ KELEMEN József, *A mondatzók a magyar nyelvben*, Akadémiai, Budapest, 1970, 46.
- ¹⁷ Vö. Theodor BENFEY, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, Cotta'schen Buchhandlung, München, 1869, 295.
- ¹⁸ RÉVÉSZ Géza, *A beszéd eredetének problémája* (1942) = *Tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1985, 429.
- ¹⁹ Vö. Kicsi Sándor András, *Az érzékelést jelentő igék három csoportjáról* (2001) = *Szöszemantika*, Tinta, Budapest, 2007, 34. skk.
- ²⁰ „A hallási észlelés két működési kombinációja: a hallásé és a hallgatásé. Ezek közül az első közvetlenül fiziológiai, s a hallási működés reagálása annak adekvát ingerére. Bizonyos mértékig ez is szelektív jellegű, szelektivitása azonban közvetlenül az ingerek intenzitásának, tartamának, frekvenciájának [...] az eltérésén alapszik. A [...] hallgatásnak is meglehetősen a maga fiziológiai alapja; ha így lenne is azonban, nincs módunk megfelelően rámutatni az érintett szervre.” F. C. BARTLETT, *Az emlékezés* (1932), Gondolat, Budapest, 1985, 279.
- ²¹ Kicsi Sándor András, *Kussoló szimatolás*, Dunatükör, XIII, 2015, 70.
- ²² *Orpheus. Eurydike. Hermes.* Rab Zsuzsa fordítása. – Az eredeti: „Und seine Sinne waren wie entzweit: / indes der Blick ihm wie ein Hund vorauslief, / umkehrte, kam und immer wieder weit / ... / blieb sein Gehör wie ein Geruch zurück.”
- ²³ A fülelés a reguláris hadviselésben a csapatfelderítés egyik módja, az ellenség helyének, erejének és tevékenységének meghatározása merőben akusztikai jelek alapján. Elsősorban harcérintkezés során alkalmazzák, illetve akkor, ha a felderítők mélyen behatoltak az ellenséges területre. Vö. SZABÓ József (főszerk.), *Hadtudományi lexikon* A–L, Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995, 383. – A II. világháborúban az amerikai, francia, japán, magyar, német és szovjet hadseregben hatalmas rovarokra emlékeztető technikai eszközöket állítottak rendszerbe, a fülelőörsök ezekkel, illetve ezeken teljesítettek szolgálatot.
- ²⁴ E fogalmak mibenlétét másutt részletesen kifejtettem, lásd E. Bártfai László, *Teljes, részleges és viszonylagos csend*, Dunatükör, XIII, 2015/2, 66–84.
- ²⁵ Vö. LENGYEL Klára, *Az alanytalan mondatok egy segédigés típusáról* = KESZLER Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a leíró magyar nyelvtan köréből*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 168. k.
- ²⁶ Vö. KÁDÁR Edit, *Gond van! (Töprengések a van-os szerkezetek egy sajátos típusa kapcsán)* = PETŐFI S. János–SZIKSZAINÉ NAGY Irma (szerk.), *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 78.
- ²⁷ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Van: változatok a létezés nyelvi konstruálására*, Magyar Nyelvőr, 140, 2016/1, 14.
- ²⁸ Vö. KIEFER Ferenc, *Jelentésmélet* (2000), Corvina, Budapest, 2007, 263. és 209.
- ²⁹ NÉMETH Boglárka, *Az állapotok aspektuális kategóriájáról*, Magyar Nyelv, 107, 2011/4, 428–429.
- ³⁰ *Uo.*, 431.
- ³¹ *Uo.*, 432.
- ³² WITTGENSTEIN, *i. m.* (I. 249. §), 136.
- ³³ Vö. Gilbert RYLE: *A szellem fogalma* (1949), Gondolat, Budapest, 1974, 31. skk.

ORSZÓ JÓZSEF, Ádám, Éva, 2008

FÁBIÁN (T.) LÁSZLÓ (1978) Budapest

FÁBIÁN (T.) LÁSZLÓ

Észrevételek és javaslatok a közoktatás rendszerének korrekciójához II.

„Elismert dolog napjainkban, hogy azon tényezők között, melyek minden népnek jólétére és ezáltal az államoknak hatalmára elhatározó befolyást gyakorolnak, egy-egy fontosabb nincs, mint a népnek értelmi műveltsége; és innen van, hogy jól rendezett állam nem létezik, mely a népoktatás célszerű elrendezésére figyelmet nem fordítana. [...] a népoktatás célszerű rendezése, mely a közműveltségnek feltétele, egyszersmind feltétele az állam létének s kifejlődésének is.”¹

Az idézett sorokat Eötvös József vetette papírra 1868-ban, a népiskolai törvényjavaslatról tett észrevételei között. Ugyan közel 150 esztendő telt el azóta, hogy az ideális állam léte és a „közműveltség” állapota közötti összefüggésről kifejtette nézeteit, állításával és érvelésével mégis nehéz lenne vitába szállni. Mi több, ma sem fogalmazhatnánk meg pontosabban a közoktatással kapcsolatos hiányérzeteinket, hiszen színvonalas, minőségi oktatás és megfelelő (köz)műveltség nélkül Magyarország gazdasági, politikai és társadalmi értelemben sem lehet sikeres. A tudásban és az oktatásban rejlő erő, tehát a „közintelligencia” megléte a függetlenség és a szabadság egyik alapvető záloga, ahogy arról Széchenyi István is beszél *Hitel* című munkájában: „S ekként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. [...] szóval: a közintelligencia – értelmesség – azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mászálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet.”²

A népoktatás megszilárdításával kapcsolatban Eötvös is pontosan látja a szabadság és a műveltség közötti összefüggést. Arra a következtetésre jut, hogy az önkényeskedő hatalom előbb ellehetetleníti az oktatás szereplőit, majd relativizálja a tudás minőségét és értékét, hiszen tisztában van azzal, hogy a Széchenyi által is emlegetett „kiművelt emberfő” komoly veszélyt jelenthet a fenntarthatóságára: „Talán paradoxonnak látszik, de mi úgy vagyunk meggyőződve, miként anyagi érdekeink előmozdítására a népoktatásnál biztosabb eszközünk nincs. [...] A világ minden zsarnokai érzik a szoros összeköttetést, mely a műveltség és szabadság között létezik. Elbutítani a népet: ez volt a zsarnokság leghatalmasabb eszköze legrégebb időktől – mostanig...”³

A centralizáló törekvések együtt járnak a szuverenitás és az autonómia szűkítésével, ez pedig Eötvös és Széchenyi írásának tanúsága szerint nem lehet helyes irány. Egy részletes és valós társadalmi, szakmai párbeszéd után egyértelműen, világosan és határozottan ki kellene mondanunk, mi a célunk az oktatással. Ahogy azt is, miért van szükség közoktatási intézményekre, miféle oktatási, nevelési munkát képzelünk el ezekben, mennyire differenciáltan, mi lesz azokkal, akik elvégzik őket, és miként lehetséges onnan a továbblépés.

Abban, hogy írásom második fejezetét reformkori gondolatok megidézésével kezdtem, szerepet játszott ugyan a tisztelet is, ám sokkal inkább az a nyugtalanító hiányérzet vezérelt, amelyet a közoktatás koncepciójával kapcsolatban tapasztalok. Tudniillik az oktatás rendszerét érintő alapvetések és elvárások lényegében úgy nem változtak érdemben az elmúlt 150 esztendőben, hogy jelentős részük meg sem valósult, így Széchenyi, Eötvös vagy Trefort ideáira még ma is célként tekinthetünk. A konkrét problémák, a hétköznapi helyzetek, a történelmi, társadalmi és gazdasági összefüggések természetesen egészen mások, de a rendszerszerű megközelítés iránti vágy számos ponton egyezést mutat.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a jelenlegi tantárgyi keret és struktúra nem alkalmas sem a hagyományos, sem a korszerű értelemben vett tudás átadására. Az alpműveltséget jelentő tudásbázis létét nem érdemes vitatni, azt azonban már annál inkább, hogy ennek pontosan miként definiálhatók a határai és a körvonalai. Vízióra, koncepcióra, alapos társadalmi és szakmai előkészítésre lenne szükség a konkrétan megtanítandó tantárgyi elemekkel kapcsolatosan. Termékeny vitára. Gondos megfontolásra szorul például az, hogy milyen tárgyakat milyen órakeretben tanítsunk az egyes évfolyamokon, a különféle iskolatípusokban, vagy éppen az, hogy miként illeszkedik a tanítási folyamat a kimeneti fá-

zisban számon kérhető ismeretekhez. Ahogy arra diákjaim is utaltak reflexióikban, az utolsó két évnél korábban is hozzá lehetne fogni a továbbtanulás hatékony előkészítéséhez, hiszen az alapvető általános ismereteken túl a tantárgyakat már akkor a pályaaorientációhoz lehetne igazítani. Köztudott, hogy az elmúlt évtizedekben a továbbtanulók számára az érettségi már régen nem az a vizsga, ami a korábbi nemzedékek fejében él róla. Az előrehozott érettségi bevezetése, az emelt és középszintű differenciálása óta akad olyan tanuló, aki a klasszikus szóbelit pusztán egy-két felelettel zárja. Az új helyzet számtalan aspektustát érdemes lenne megfontolni, hiszen az érettségi rangja és szerepe teljes mértékben átalakult. Miért ne lehetne ennek megfelelően a 10. vagy 11. év után vizsgával lezárni az olyan kötelező tantárgyak elsajátítását, amelyekkel a felvételi, majd az egyetemi tanulmányok során a diák már nem találkozik? A középiskola utolsó egy-két évében pedig a felszabaduló energiákat a tutoriálishoz hasonló tehetséggondozó rendszerben olyan magas szintű szaktárgyi ismeretekkel lehetne lekötöni, amelyek egyrészt elősegítik a felkészülést, másrészt megszilárdítják a felsőoktatás eléréséhez és a majdani tisztes helytálláshoz szükséges tudást. Persze az is egy lehetséges variáció, hogy visszatérünk az érettségi és a felvételi különválasztásához.

Magyar nyelv és irodalomból az évek során elsajátítandó tananyag és az érettség (felvételin) számon kért tudásbázis szellemiségében, filozófiájában és tendenciájában is érzékelhető eltérést mutat, közép- és emelt szinten egyaránt. A jelenség a rendszer minden szintjére jellemző, valójában már az általános és a középiskola közötti átmenettől érzékelhető, egészen a kimenetig, azaz a köz- és a felsőoktatás kapcsolódásáig. Az általános iskolai magyar-tananyagból nem következik például egyértelműen a hatosztályos írásbeli felvételin kérdezettek köre, ahogy az is jogosan felvetődő kérdés, hogy az emelt szintű érettségi követelményrendszere vajon mindenki számára teljesíthető-e, oktatási helytől és iskolatípustól függetlenül. Mindez persze összefügg a hagyományos- és elitiskolák képzésének különbségével, és a tankönyvek körül kialakult szakmai bizonytalanságokkal is. A számonkérés tartalmának és formájának megváltoztatása csak abban az esetben lenne elfogadható, ha az kiszámítható és tervezhető maradna, azaz ha a felvételizők már tanulmányaik kezdetén tisztában lehetnének azzal, pontosan mit kell majd teljesíteniük továbbtanulásuk esetén. Nem szerencsés az az elmúlt évtizedekben gyakorlattá vált eljárás, hogy egy-egy korosztály számára akár 1-2 évvel az érettségi vizsgák előtt is átírják a követelményeket, megváltoztatják a feltételeket. Ráadásul a közoktatás ezen a ponton erősen kapcsolódik a felsőoktatáshoz, tudniillik a felvételi-, érettségi-rendszer polémiái és a tanárképzés helyzete is része ennek a folyamatnak. Ez is világosan jelzi, hogy az összefüggő rendszerek logikája együttes cselekvést kíván. Minden létező eszköz felhasználásával vonzóvá kell tenni a tanári pályát a fiatalok számára, motiválni a legjobbakat, hogy kellő hivatástudattal jelentkezzhessenek pedagógusnak.

Eötvös József 1848-ban, azaz húsz évvel a népoktatásról szóló tanulmánya előtt vallás- és közoktatásügyi miniszterként az új magyar pedagógiai rendszer kiépítésének részeként törvényjavaslatot nyújtott be az elemi oktatás ügyében. A célokat az alábbiak szerint foglalta össze annak első paragrafusában: „Az elemi oktatásnak célja, hogy a gyermekek a tudomány első elemeibe avatassanak. A közállomány kötelessége felvigyázni, hogy az elemi nevelésben mindenki részesüljön.”⁴

A 2011-ben elfogadott Nemzeti köznevelésről szóló CXC. törvény, az elődökhöz hasonlóan, szintén komoly célokat fogalmaz meg: „A törvény célja olyan köznevelési rendszer megalkotása, amely elősegíti a gyermekek, fiatalok harmonikus lelki, testi és értelmi fejlődését, készségeik, képességeik, ismereteik, jártasságaik, érzelmi és akarati tulajdonságaik, műveltségük életkori sajátosságaiknak megfelelő, tudatos fejlesztése révén, és ezáltal erkölcsös, önálló életvitelre és céljaik elérésére, a magánérdeket a köz érdekeivel összeegyeztetni képes embereket, felelős állampolgárokat nevel. Kiemelt célja a nevelés-oktatás eszközeivel a társadalmi leszakadás megakadályozása és a tehetséggondozás.”⁵

A hagyományokhoz méltó módon illeszkedő törvényszöveg jelentős fókuszokat jelöl ki a közoktatás feladataival kapcsolatban, hiszen ki vitatná például a *harmonikus lelki, testi és értelmi fejlődés* fontosságát, a *műveltség tudatos fejlesztését*, a *társadalmi leszakadás megakadályozását* vagy éppen a *tehetséggondozás* jelentőségét. Érzésem szerint a nemzeti köznevelésről szóló törvény szóhasználata és az azok mögött megbúvó jelentésrétegekben tetten érhető felfogás, világlátás és szemlélet is kibeszéletlen ügyeinket szaporítja, ugyanis azt nem előzte meg kellő mélységű és jelentőségű társadalmi és szakmai vita, márpedig például az *erkölcsös életvitel* kérdésében nincs konszenzus, így a kötelező jelleggel bevezetett hit- és erkölcstan valójában megszületésének pillanatától önel-

lentmondásos és elvetélt ötlet. Nincs az a mennyiségű hit- és erkölcsstanóra, amelyik a társadalmi, gazdasági és politikai mintával szemben képes pozitív változást előidézni, márpedig a köznevelésben érintett fiatalok sokféle magatartásformával szembesülnek a mai magyar valóságban, de talán nem túl merész kijelenteni, hogy azoknak jelentős része igencsak távol áll a filozófiai, egyúttal pozitív értelemben használt erkölcs és erkölcsös élet fogalmától.

Ha az ember tovább mereng a valóságon, akkor a rendszer egyik emblemikus példáján, a szintén kötelező jelleggel bevezetett mindennapos testnevelésen keresztül azt is láthatja, hogy a választékosan megfogalmazott célok önmagukban mégsem elegendők, a pusztán keretet adó törvényi szabályozás koncepció és alaposan kidolgozott megvalósítási tervek nélkül mit sem ér. Bár vitathatatlan, hogy a korosztály számára létfontosságú a megfelelő testmozgás, bizonyára kutatások is alátámasztják, hogy akár későbbi népegészségügyi problémákat is megelőzhetünk ezzel, ugyanakkor a nem kellő körültekintéssel megvalósított ötlet adott esetben több nehézséget okozhat, mint amennyi hasznot jelent. Egyrészt automatikusan megnöveli a diákok terhelését, a korábbiakhoz képest nem kevés, heti 2-3 órányi emelkedést generálva. Ráadásul, mivel a mindennapos testnevelés bevezetésére szeparált jelenségként, az oktatás egészének folyamatába nehezen illeszthető módon került sor, az valójában akarva-akaratlanul is gátjává vált az átgondolt és rendszeres változtatások lehetőségének. Másrészt, mivel azokat az órákat valakiknek meg is kell tartaniuk, vagy új kollégát kell szerződtetni, ami nem egyszerű feladat, vagy a meglévő humán erőforrással kell úgy gazdálkodni, hogy néhány kollégának jó eséllyel túllórázni kell. Persze mindeközben, hogy, hogy nem, az a faramuci helyzet állt elő, hogy a túlóra fogalmát az életpályamodell lényegében eltörölte, hiszen a kötelező óraszám lehetséges határát 22 órától 26-ra emelte. Harmadrészt a delegált feladatok teljesítéséhez számos iskola nem rendelkezik elvárható eszközrendszerrel, azaz például nem társítható a megemelkedett óraszámhoz elegendő terem. Jelentős, sokakat érintő népegészségügyi hasznot nem a ma reflektorfényben lévő élsport, hanem a tömegsport fejlesztése és támogatása jelenthetne, így az infrastrukturális fejlesztésre is sokkal inkább ott lenne szükség. Sok más helyett inkább tornatermeket kellene építeni. Csak, hogy világos legyen, természetesen nem önmagában a mindennapos testnevelés ideája jelenti a problémát, hanem a bevezetés módja és a rendszer teljes korrekciójának elmaradása.

Ahogy korábban ígértem, a közoktatás állapotát elemző írásom második részében elsősorban empirikus ismeretek alapján olyan konkrét példákat idéztem, amelyek bizonyos szempontból oktatási rendszerünk „állatorvosi lovai”. Ezzel összefüggésben az alapvető célrendszert, a megvalósítandó koncepció életre hívását, valamint a rendszer egyes pillérei között lévő érintkezéseket már említettem. Kellő figyelem és megfelelő súlypontáthelyezés mellett az említett problémák egy része hatékonyan orvosolható lenne.

Akad azonban egy „utcán heverő” téma, amelyről még ebben a fázisban szeretnék írni. A politikai, gazdasági és véleményformáló elitcsoportok értékválasztásai az elmúlt évtizedekben is elretentő vagy követendő mintát szolgáltattak a magyar társadalom számára, amely részben magyarázata is az oktatás és a kultúra területén tapasztalható mostoha körülményeknek.⁶ Mindezekkel egyidejűleg romlanak az oktatás minőségére és színvonalára vonatkozó adatok, és egyre inkább kirajzolódik a törésvonal az „elit” és a „hagyományos” iskolák képzései között. Az egyébként valóban létező szakmai sikerek ne tévesszenek meg senkit, ezek a pályán lévő pedagógusok szakértelmét, odaadását, elhivatottságát, megszállottságát bizonyítják – és persze a diákok tehetségét –, és nem egy tökéletes rendszer jelei. Gondoljunk például a Pisa-jelentések funkcionális analfabetizmusra fókuszáló jelzéseire vagy a digitális írástudás alapvető problémáit jelző kutatásokra. A 2012-es jelentés szerint a magyar fiatalok 5,6%-a kitűnő szövegértő, jónak vagy kitűnőnek 23,5% számít, míg a nem megfelelő szövegértők száma („leszakadó tanulói réteg”) 19,7%. Ráadásul a legfrissebb, 2015-ös mérés alapján kijelenthetjük, hogy az eredmények tovább romlottak, a leszakadók aránya ugyanis 27,5%-ra emelkedett.⁷ Sajnos ezzel párhuzamosan a digitális írástudás eredményei is azt tükrözik, hogy „a leszakadók aránya igen magas, 32,5%, a kiváló teljesítményűeké pedig 4%”⁸. Bár hátborzongató párhuzamnak tűnik, de amilyen arányban csökken a magyar társadalomban a középosztály részaránya, nagyjából olyan riasztó mértékben esik vissza a szövegértési teszteken átlagosan vagy elvárható minőségben teljesítők száma is. Ezt erősítik a Tárki *Társadalmi riport 2016* című tanulmánykötetét idéző alábbi megállapítások is: „Mára már közhely, de a rendszerváltást követően jelentősen nőtt az elithez, illetve a deprivált csoportokhoz tartozók száma, miközben erőtel-

jesen szűkült a középosztály. A felső közép és a közép együttes aránya 1992 és 2009 között 49-ről 38 százalékra csökkent, 2014-re pedig tovább esett 31 százalékra. [...] A magyar népesség kb. harmada található a szűk értelemben vett középső jövedelmi sávban.”⁹

Ha esetleg vitatnánk is a Pisa-jelentés módszertanát, vagy netán bírálnánk a mérés alapelveit és céljait, akkor sem szabad felelőtlenül átsiklanunk annak kódolt üzenetei felett, többek között azért sem, mert sokszor a gyakorlati tapasztalatok és más kutatások is megerősítik az eredményeket. A kifejezetten nyugtalanító vészjelzéseket pedig komolyan kellene vennünk, mielőtt késő lesz.

JEGYZETEK

¹ Eötvös József, *A népiskolai törvényjavaslatról, Hat beszéd, 1.*, <http://mek.oszk.hu/06300/06330/06330.htm#48>

² SZÉCHENYI István, *Hitel*, <http://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0009.html>

³ Eötvös József, *Népoktatási ügy I.*, <http://mek.oszk.hu/06300/06330/06330.htm#33>

⁴ Eötvös József, *Törvényjavaslat az elemi oktatásról*, 1848, <http://mek.oszk.hu/06300/06330/06330.htm#36>

⁵ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV

⁶ KUTI Éva, *A kultúra iránti érdeklődés és a kultúrafogyasztás alakulása a Nemzeti Médiaanalízis alapján = ANTALÓCZY Tímea – FÜSTÖS László – HANKISS Elemér, [Vész]jelzések a kultúráról, Jelentés a magyar kultúra állapotáról*, MTA PTI, Budapest, 2009, 151–199.

⁷ https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresekek/pisa/PISA2015_osszefoglalo_jelentes.pdf

⁸ http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresekek/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf

⁹ http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/trip2016_figyelo.pdf

MONOSTORI IMRE

Meggyőző szintézisek

Vasy Géza: Az irodalom: nélkülözhetetlen

Az irodalom: nélkülözhetetlen – hirdeti a tizes években írt esszéiből összeállított kötetének címében a szerző, talán önmagát – önmagunkat – is biztatva, hiszen mint annyi más szellemi értékről, az irodalomról is kiderült, hogy talán mégsem... Jó, tudjuk persze, hogy Vasy Géza sok évtizedes egyetemi oktatói, irodalomtörténész, kritikus, művelődésszervezői, írószövetségi, tankönyvírói (és még számos más terület) ismereteivel és sokszínűen gazdag tapasztalatával nem a „széles tömegek” műveltségi állapotára gondol (hiszen ott jószerevével teljesen ki van zárva az irodalom a mindennapokból), hanem egy teljesebb és értelmesebb, talán szebb élet megéléséhez szükséges szellemi táplálékra utal; nos, akkor is elgondolkodtató, sőt, mi több: szinte kinyilatkoztatásként hat a cím, azaz a szerző címadási gesztusa. Aligha lehet másként értelmezni, mint professzori intésként: figyelmet kérek, fontos dolgokról beszélék!

Azt kell mondanunk, jól egymáshoz igazította Vasy tanár úr e könyvének címét és tartalmát: könnyen megértjük célját, szándékát, törekvését, s könnyen rokonszenvezünk velük, vele. S jól választotta meg az értekező műfajt is: túlnyomórészt rövid, de tömör és magvas összefoglalókról, mégpedig – külön-külön is – a szintézis igényével megírt esszékről van szó. Olyanokról, amelyeket (esetleg) hosszú évekig érlelt, formált, variált, gondolatban újra elővett, újraformált, mígnem a véglegesítés szándékával most kötetbe szerkesztett. Jól áttekinthető a szerkesztés is: az első részben a politika–ideológia–irodalom hármastükörben elemzi és értékeli az utóbbi idők szellemi és ideológiai hullámveréseit, a második részben Illyés Gyuláról szól (máshol egyszer megjegyezte: „...azt is mondhatnám: az Illyés-óvodából nőtem ki”); a harmadik ciklusban a zömében megrendelésre készített kortárs írói, költői kisportrék, életmű-összefoglalók sorakoznak.

Az első nagy témakör a *népiség* legújabb évtizedei (1990–2010). Messziről, Gyulai Páltól indít, majd a 20. századi magyar szellemi baloldal megosztottságát és politikai egymásnak feszülését eleveníti föl, megvilágítva ezt a magyar társadalomfejlődésből *természetes* következményként kialakult s máig tartó szellemi, politikai és ideológiai törésvonalat: a „népi” és az „urbánus” szellemi világ máig *kibékíthetetlen* ellentétét. (Azért kibékíthetetlen, mivel – a háttérben – végső soron nemzetstratégiai, ideológiai, politikai, tehát hatalmi irányokról volt és van szó, az ebből keletkező irodalmi, de még inkább publicisztikai lecsapódások csak másod- vagy harmadlagos tényezők; a politika frontjain viszont nem létezik békés egymás mellett élés: a hatalmat ugyanis politikai erővel kell és lehet megszerezni s ugyanily módon megtartani.) Vasy is természetes jelenségnek tekinti a népi irodalom, a népi gondolkodás folyamatosságát a klasszikus időktől napjainkig; szemben azokkal a felfogásokkal, amelyek szerint már a harmincas évek végén (de 1956 után mindenképpen) a népi gondolat s vele a népi irodalom lehanyaglott, elenyészett, mint afféle idejétmúlt anakronisztikus történelmi jelenség, s helyébe vagy elébe mint meghatározó értékkepző tényező a modern, majd a „posztmodern” lépett. Ez fontos állásfoglalás ebben az új Vasy-kötetben (persze személy szerint ő maga már évtizedekkel ezelőtt ugyanezt vallotta): a „népi” *gondolat és szerep* folyamatosan élő jelenség. Talán ma már inkább nemzeti vonulatnak, gondolatnak hívhatnánk, hívjuk, ám a lényeges alapelv nem változott: a *nemzet kiteljesedett* szellemi értékeinek a része. Hiszen a nemzetinek nevezett szellemi értékvilágba (legalább Cs. Szabó László óta bizvást tudhatjuk) az európai gondolkodással átszőtt népi is beletartozik (Illyés, Nagy László, Sütő, Csoóri, Kányádi és még sokan mások). Ide, a nemzeti értékek közé sorolandó tehát – nem utolsósorban – a „vidéki” Magyarország sok évszázados értékkeremtő és értékeket védő világa, kultúrája is. S minden olyan tartalmas szellemi, irodalmi törekvés *a jelenben*, amely kapcsolódik ehhez a történelmileg kialakult értékrendszerhez. (Függetlenül az újra és újra kipattanó vitától: van-e, s ha van, miért nincs népi irodalom Magyarországon a 21. században?)

Vasy Géza ebben a könyvében több helyen idézi föl a fentebb vázolt – valóban hagyományos – *közösséglvő* irodalmi kultúrával szemben fellépő törekvéseket, legtöbbször a posztmodernnek ne-

vezett *világképből, ideológiából* táplálkozó irodalom sajátosságait, képviselőinek gondolkodásmódját s irodalmi eredményeit. A lényeg e vonatkozásban is meglehetősen egyszerű: a posztmodern világkép (ideológia) hadat üzent a 20. század vége szerinte elavult ideológiáinak és (közösséglvű) irodalmi beszédeinek, s meghirdette a szétesett világ- és emberképnek megfelelő újféle filozófiát, benne az abszolutizáltan személyiség-központú, sőt „valóságmentes” és „szabálytalan” irodalmi gondolkodásmódot és az ennek megfelelő alkotási technikát. Ebből következően – s ez itt a konfliktus – *értelemszerűen* hadat üzent az irodalmi hagyományt eddig képviselő nemzeti, s ezen belül a népi irodalomnak is, még hozzá radikális (sajnos, nemegyszer brutális) módon. Hogy mennyire ideológia- és politikafüggő jelenség a par excellence „posztmodern”, azt Vasy emlékeztetőjéből is jól érzékelhetjük: az egyik, magát liberálisnak valló „rendszerelváltó” párt hatalomra jutása idején „a hozzá, gyakorlatilag a posztmodernnekhez csatlakozó művészeket támogatta”, miközben „a posztmodern irodalom mindentudó elemzői fokozatosan lejjebb értékelték a népnek nevezett tábor klasszikus és kortárs teljesítményeit”. (E ponton eszünkbe juthatnak Domokos Mátyás ezzel kapcsolatos korabeli vitriolos megállapításai, aki az elsők között hívta föl a figyelmet erre az újmódi szellemi erődemonstrációra.) Hangsúlyozni érdemes: ez a folyamat nem pusztán irodalmi belharc, hanem – a háttérben elsősorban – nagy tétre menő ideológiai és politikai küzdelem. (Utólag azt is látjuk: kezdetben az ellenfelet szétziláló, vakmerő egyoldalúsággal, időben hozzánk közelebb viszont – lásd a posztmodern jelenségek megkopását, már-már háttérbe szorulását – csöndesedő kiegyenlítődéssel. Mostanában talán már ott tartunk, hogy – ideológiai megújulás híján – a posztmodern alvó *hagyománnyá* alakult, csillapodott.) S mi a helyzet a „népi” irodalommal? „Végül is van-e népiesség az utóbbi két évtizedben?” – kérdezi Vasy Géza. S válaszol is: „Irodalmi népiesség nincsen. Annyi azonban kijelenthető, s ez sem kevés, hogy a klasszikussá vált népnemzeti irányzatnak, majd a népi írók mozgalmának eszmeisége: a nemzeti sorsproblémák iránti fogékonyság és elkötelezettség ma is áthatja a magyar irodalom egy jelentékeny áramlatát.”

Közvetlen irodalom- és eszmetörténeti előzményként éppen erről szól Vasy Géza kötetében a következő – úgyszintén összegező, összefoglaló – esszé: *A falu metamorfózisa az ötvenes-hatvanas évek költészetében*. Ez a jelenség azonban – néhány jellegzetes kivételtől eltekintve – már nem a „szociografikus” líra volt, hanem a modern költészet, a látomásos líra esztétikailag is igen értékes megnyilvánulása. Nagy László elsősorban (*Havon delelő szivárvány, Rege a tűzről és a jácintról, Gyöngyszoknya, Menyegző, A Zöld Angyal*), Juhász Ferenc (*Szarvasének*), Csoóri Sándor (*Idegszálaival a szél*), s számosan a többiek: „a magyar irodalom egy jelentékeny áramlata”. Élt és érvényes volt tehát a nemzetibe olvadt és a szürrealista-látomásos esztétikai formákat öltő „népi” költészet ebben a korszakban is. Sőt – miként Vasy tanár úr ezt szemléli is –, a következő nemzedékekből is számosan a magukénak érezték, tudták ennek a költői világnak a szemléletét és költői eszközeit.

Külön esszében foglalkozik a szerző a sokat emlegetett hatvanas évek értékelésével (politika, ideológia, életforma, irodalom- és művészetpolitika, irodalmi élet, irodalomtörténet, kritika), majd külön esszét szán a korszak – a hatvanas-hetvenes évek – irodalompolitikájának és irodalmi életének. Semmi kétség – s ezt nagy félreértés lenne tagadni, és örökösen csak az átkos Aczél-korszak negatívumait ostorozni, nem véve tudomást más jelenségeiről –, ez a korszak a magyar kultúra második fénykora volt 1945 után (gondoljunk csak a színházi élet, a magyar film, a magyar irodalom egésze, a könyvkiadás, a könyvtárügy, a „vidéki” művelődés teljesítményeire); még akkor is, ha azt is tudjuk, hogy lépten-nyomon működtek a politikai és ideológiai korrekciós és tiltó mechanizmusok. A forradalom és a közvetlen megtorlások utáni Magyarországon ugyanis – nem kis mértékben éppen a forradalom hatásaképpen – már történeti érvénnyel tört magának utat az irodalom. A regnáló hatalom még sok mindent tiltott, ám már sok mindent megengedett. Mert aligha tehetett mást.

Logikusan következik a szóban forgó esszékötet szemléletéből és szerkesztéséből, hogy mindezek után a hetvenes és a nyolcvanas évek hasonló szempontú bemutatása is sorra kerül. S ezeken a pontokon már személy szerint is jelen van a szerző: mint aki nemcsak utólagos feldolgozója, ábrázolója, összefoglalója, de erősen aktív személyes résztvevője is volt számos ide tartozó eseménynek, történésnek, folyamatnak (*A FIJAK és a JAK történetéről. Reflexiók egy kismonográfiához; A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése 1986-ban*). A nyolcvanas évek már a magyar irodalom és irodalmi élet nagy offenzíváit jelentette a kádári politikával szemben: úgyszólván minden évre jutott (egy-egy évre több is) olyan irodalom-közéleti esemény, amely szép lassan, ám folyamatosan súlyosbította és gyorsította a regnáló hatalom erózióját. A szellemi ellenállás egyre nagyobb és hatásosabb

formákat öltött, melyben – hogy visszakanyarodjunk a nemzetibe torkolló népi gondolathoz – a nyilvános konfrontációt választó *nemzeti demokraták* (köztük számos író) döntően fontos szerepet vállaltak. Igaza van Vasy Géának: hiú törekvés ezt a szellemi, ideológiai és irodalmi irányzatot leértékelni, másod- vagy harmadrangúvá degradálni, hiszen mindhárom itt jelzett tartományban döntő súlyt jelentett, számottevő politikai eredményeket ért el, s fontos irodalmi művek sokaságát hozta létre.

Nincs messze ettől a gondolatkörtől az egyik következő esszéjének alap gondolata: *A kánonképződés tényezői. Az értékek hullámmozgása*. Természetesen minden hatalmi struktúra, valamint szellemi irányzat igyekezett (és igyekszik) megteremteni a neki kedves és hasznos kánont, így tehát a modern demokráciában (lásd politikai és szellemi pluralizmus) harc folyik a domináns és az azzá lenni akaró szellemi erők között. A szellemi emberek: az írók és teoretikusai által kialakított kánon alapvetően *érdekközpontú és ideologikus* fogantatású, sőt fogalmazású (számos esztétikailag is helytálló találattal s nem csekély melléfogással, sőt destrukcióval). Ezzel kapcsolatban – konkrétizálva – Vasy helytállóan állapítja meg: „A bolsevizmus elutasított minden tőle különböző, a posztmodern pedig minden egész-elvű világszemléletet.” (Ebbe tartozik a közösségelvű nemzeti-népi szemlélet is.) Ez utóbbi „elutasítás” következtében az irodalmi élet szereplői – ezt mindannyian látjuk, látjuk – lassacskán két (vagy több) táborra szakadtak, több szervezetben gyülekeztek, s vívták, vívják (időnként hangos, de többnyire csendes) egzisztenciális és szellemi (ideológiai és politikai) küzdelmüket. Ez a jelenség párhuzamot mutat, tehetjük hozzá, a – teljes mértékben soha meg nem szűnő – „népi” és „urbánus” szellemi csatározások háttérbeli újraképződésével. (Amihez előbb-utóbb hozzá kell szokni, hiszen ez az állapot velünk élő történelem, ezek az írói s teoretikus döntések s gesztusok természetes létformák: mi mást várhatnánk egy demokráciában a demokráciától? Másfelől pedig: a valóságos irodalmi értékek úgylis észrevehetőek maradnak, lesznek, akármelyik oldalon vagy éppen magányos elkötelezettségben keletkeztek is. Ha tagadhatják is egymást: mindannyian léteznek és előbb vagy utóbb hatnak. Hiszen élnek.)

A posztmodern irodalmi gondolkodás és kánon kérdései láthatóan sokat foglalkoztatják a szerzőt. Úgy is mint irodalomtanárt – természetesen. Nemcsak mint filozófiai-ideológiai irányzatot, de mint művészi gondolkodást és alkotási módot is értékeli. („A posztmodern mást mond és másképpen, mint a klasszikus modernség vagy a késő modernség, de nem tudta azokat eltörölni. A mai, poszt-posztmodern korszak pedig egyértelműen a látványos visszaklasszicizálódás kora.”) E gondolkodástól nem áll messze a jelenkori költészet önmagát is veszélyeztető, önmegszüntető gesztusokban bővelkedő világa, nem mellesleg újabb kiábránduló könyvforgató olvasók rétegeit taszítva el a kortárs irodalomtól. Mindenesetre elgondolkodtató: vajon mi a célja (ha van) az anarchikus tendenciáknak a művészetnek nevezett mezőkön? Vajon a romok, a rombolás? Ám a válasz, a magyarázat is kézenfekvő: lássuk be, mai világunk, az emberi értékek tényleges, mindennapi világa, tágabb környezetünk ugyancsak töredékes, romos, hiányos, csonka.

Miként jeleztük, ennek az esszékötetnek a középső része Illyés Gyula irodalmi világának jelentőségét méltatja, s rögtön – Illyés Mária hagyatékkezelői munkájának köszönhetően (mely munka jóvoltából nemrég más fontos dokumentumok is napvilágra kerültek) – egy értékeit tekintve is irodalmi kuriózumot (szenzációt?) mutat be s elemez. Ez a munka egy, a negyvenes évek végén megírt regény, kisregény (mivel a szerző még tovább írta volna, azt is lehet mondani, hogy formailag regénytöredék), amely azonban a hagyományos, szokásos befejezettség hiányában sem torzó, hanem éppen a (titokzatos) teljesség érzetét kelti, s művészi értékeit tekintve elsősorú próza (*Ítélet előtt*). Illyés egyik nagy korszakát, a *Puszták népe* korát, földrajzilag közeli helyszínét s részben (ez a regény faluban játszódik) világát idézi fel (az elcsattanó pofonok döbbenete például még annyi év után is eleven Illyésben). Ez a munka szociografikus regény (helyenként, a társadalmon kívül tengődők világában egy kicsit a „mágikus realizmus” felé hajlóan), lélektani dráma, nagy morális dilemmák regénye s talányok láncolata, kitűnő emberismerettel és annak sikeres művészi ábrázolásával (talán Móricz Zsigmond bizonyos hatásait is vállalva és demonstrálva). Vasy Géza is kiemeli e próza *költői* erejét, többek között ebben keresendő az a mélyreható erő, amely a jelentős irodalmi alkotások első számú titka, magyarázata.

Szintén fontos írás a kötetben a következő: *Az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítője: Illyés Gyula*. Fontos azért is, mivel a szűnni aligha akaró nagy vitában (hogy kiké, milyen csoporté,

mely lappangó politikai és ideológiai erőé volt a fő érdem a forradalom kirobbanásában) Vasy meggyőzően érvel a népi-nemzeti gondolat reinkarnációs erejének érvényesülése mellett. (Amit számos esemény és személyiség szerepe igazol, elég, ha csak – Illyés mellett – Bibó István, Németh László, Veres Péter, Tamási Áron részvételére gondolunk. Amely tény természetesen nem zárja ki, nem tagadja más, egyéb szellemi erők és személyek részvételét és érdemeit.) Vasy itteni megközelítése jószerével az addig (1956-ig) tartó teljes illyési életmű felidézését és tömör újra átvilágítását jelenti, hiszen ebből az életműből természetes egyszerűséggel és „szellemtörténeti” jelentőséggel következett a magyar nép 1956-os forradalmának „előkészítése”. Szelleméből, lelkületéből és kisugárzása révén természetesen. (Hiszen Illyés a kezdeti napokban nem tartózkodott Budapesten.) Vasy Géza régi nagy témája Illyés és a politika viszonya – szinte az egész életművet tekintve. Most sincs ez másképp: újra reflektorfénybe állítja ezt az írói és általános szellemi magatartást, újra felidézve az ötvenes évekbeli Illyés-drámák színházi előadásainak a szemben álló értelmezési lehetőségek miatti meglehetősen bizarr helyzetzeit. Illyés ezekben a színdarabokban (pl. 1952-ben a *Fáklyalángban*) azt gondolja s „üzeni”: a néppel *együtt kellene* gyakorolni a hatalmat; a kommunista hatalom viszont ekként értelmezi ugyanezt a színpadi játékot: mi megadtuk a népnek, amit akart, s a nép *együtt van* velünk. (A *Fáklyalángért* kapta Illyés a második Kossuth-díjat.) Egyértelműek viszont az Illyés valamennyi írói korszakában megszületett *nagy versek*, az ötvenes éveket tekintve: *Árpád*, *Bartók*, *Hunyadi keze* s a még 1950-ben írt *Egy mondat a zsarnokságról* (mely utóbbival szemben még a legutóbbi időkben is heves ellenszenv nyilvánult meg a nemzeti oldallal szemben állók vagy azzal nem rokonszenvezők táborában); mely nagy versek Illyés Gyulától másként, mint radikális változást sürgető felhívásként nem is voltak értelmezhetőek.

Nemkülönben tanulságos Illyés 21. századi fogadtatástörténete, különösen a kánonkészítő műhelyek megfontolásait figyelve. Vasy is ezeket figyelte elsősorban: a személyiség-központú lírai létforma szempontjait, amelyek az illyési lírát – néhány önelemző vers kivételével – durván leértékelik, mondván, hogy a népezér szerep, a nép nevében történő megszólalások (függetlenül azok – mint írói művek – esztétikai értékétől) korszerűtlen és hiteltelen irodalmi képződmények. Sőt Illyés egyes kései „kollégái” a centenáriumi időkben arra vetemedtek, hogy az *Egy mondat...*-ből blaszfemikus szellemeskedéssel lejárató bohózatokat csináljanak. Voltak még ennél alantasabb kísérletek is: Illyést – a „kétkulacsosság” vádjával – morálisan is tönkretenni. (Nem túlzás tehát némely kánonista teoretikus brutalitásáról beszélni, már csak azért sem, mert egy másik rokon szellemű nagy íróval, Németh Lászlóval is kísértetiesen hasonló módszerekkel kívántak elbánni, nagyjából ugyanebben az időben és persze később is. [Nagy László költészete sem járt sokkal jobban.] Mondani is fölösleges talán: az *életműveket* tekintve a legcsekélyebb eredmény nélkül zajlottak le ezek a kiiktatási kísérletek – viszont félelmet kelthettek a pályakezdő és feltörekvő irodalomtörténészi, kritikai körökben: hiszen ha ez, ha *ilyen a kánon*, ezt tanácsos követni.)

Vasy Géza szóban forgó esszékötetének záró ciklusa a *Portrék, pályaképek* címet kapta. Ezek az – összesen tíz írot, költőt bemutató – írások frissek, színesek, kerekre formáltak és többnyire újak vagy újszerűek; némelyiknél friss tanulmányvázlat, újraolvasás, hozzáolvasás előzhette meg a végző változatot. S e ponton a recenzens is nehéz helyzetben van, hiszen nem adhat leírást vagy értékelést valamennyi itteni kisebb-nagyobb szintézisről (legfeljebb kiemelheti egyikét-másikat, remélhetően nem önkényesen, nem ok nélkül).

Arányosan épül fel például az Ágh István-portré (a címe sokatmondóan pontos: *megtalált költőszerep*), amelyben a lírai költő, az esszéíró, a prózaíró, a szociográfus és a gyermekirodalom művelőjének munkásságát mutatja be a kritikus.

A félig máris elfelejtett Bertha Bulcsu is korrekt méltatást kap: Vasy Géza sorra veszi kisprózáját, regényeit, szociográfiáit, publicisztikáját s a talán legismertebb köteteit: az íróársakkal készített interjúkat.

Alighanem az egyik legnehezebb szakmai feladat Marsall László költői portréjának elkészítése volt (*Játék és matematika...*), hiszen Marsall olyanféle különleges gondolkodó és játékos ember volt, aki szerepeit és megszólalási formáit változtatva (meg-megtoldva-bonyolítva egy kis matematikai és zenei szemponttal vagy mágikus abszurdal) a költészetet csak egyik létformájának tekintette.

Sánta Ferencről (még 1975-ben, több mint négy évtizede) kismonográfiát jelentetett meg szerzőnk, volt hát ideje átgondolni a mostani összegzést: „A 20. század ötvenes-hatvanas éveinek jeles

műveiből nagyon sok megfakult mára. Sánta legjobb elbeszélései és a regényei azonban kiállták az idő próbáját.” (Azon viszont ismét elgondolkodhatunk, hogy Sánta életműve nem is oly szemérmes háttérbe szorításának vajon miféle okai voltak, vannak.)

Tamás Menyhért lírája és lírai-drámai prózája tanulságos szempontokkal szolgál arra nézve, miféle transzformáló erők működnek az íróemberben, midőn valóságos életét a látszatra fikciós világba viszi át, s alakítja tovább az írás törvényei szerint.

Temesi Ferenc hosszú ideig volt – talán van még ma is – bizonytalan besorolású írói státusban; sajtóságos módon őt sokáig nemigen emelte fel egyik irodalmi tábor sem. Ennek több oka lehetett, Vasy Géza mindenesetre irodalomközpontú magyarázatokat keres. Ehhez megint találó címet hoz: *A szenvedélyes önéletrajzó...*, mely jelzős szerkezet mindkét tagja (a szenvedély és az elrajzoltság) szerepet játszhatott a fent említettek kialakulásában. A nyolcvanas évek közepén-végén a *Por* című kétkötetes szótárregényével valósággal berobbant az irodalomba (ám nemigen lehetett eldönteni, hogy a létrehozott epika „posztmodern”-e vagy sem), sikernek számítottak a folytatások (*Híd, Pest*) is (az emberek mesét akarnak olvasni – szólt igazat Temesi), később azonban ellene fordult a kritika, Bartók-regényét már harsány elutasítás is kísérte.

A recenzens itt kilép a körből, s Vasy Géza új esszékötetét jó szívvel ajánlja az érdeklődő olvasóknak. (*Nap, 2016*)

KEMSEI ISTVÁN

Baka István: Összegyűjtött versek

Kalligram, 2016

kritika

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

Baka István legenda. Jelentőségéhez képest szűk körben és fájdalmasan kevesek tudatában. Maga a költő jövőre lehetne hetvenéves, és már huszonkét éve halott. Így még azt is feltételezhetjük, hogy műve még nem igazán szállt fel a félig elfeledettség purgatóriumából. Holott ennyi évvel haláluk után Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, József Attila már mind középiskolai tananyag voltak, irodalomtörténet – Radnóti jóval előbb –, érettségi tétel, nemzedékek kezdtek tanulni műveik által a szépirodalom művészetének és a modernebb életérzésnek alapjait.

Valami félrebillent, vagy csak egyszerűen megállt az irodalomtörténet ideje valamikor a 20. század közepe tájt. Életérzések – többnyire manipuláltak – jöttek-mentek percről percre, divatos stílus-eszközöket gyötörtek halálra, agyonmetaforizált szavak koptak el végérvényesen és többé lejegyezhetetlenül. Tehetségek tűntek fel és el számolatlanul; mindez lehetne a természetes kiválasztódás folyamatának része is, de félek, hogy nem az, hanem pusztán egy falsra nyomorított világérzés kudarca, a verskatedrális összeomlásának porfelhője. Születtek persze irodalomtörténet-írási kísérletek is eközben, azonban szinte kivétel nélkül hiányzott azokból a megértés higgadt toleranciája.

Zavaros, értékpazarló, stílusideológiák vezérelte idők követték Baka István lírájának lezáródását, s a velük együtt járó könnyű feledés tornagyakorlatai. „Meghalt.” Ez nagyjából annyit jelent a mában, a ma sürgetőnek látszó életében, hogy bárki-nek oda lehet lépni kihűlt helyébe, mert amit alkotott, a „felgyorsult időben” vele együtt megsemmisült. Azaz nincs többé, de mintha soha nem is lett volna. Csakhogy az effajta értékpazarlás igen kevés eredménnyel kecsegtet, mert a holt minduntalan kidugja ujját a rálapátolt humuszból, éppen úgy, mint az *Engedetlen kisfiú* a Grimm-mesében. Baka István költészete ugyanis súlyosabb tömb annál, hogy elmozdítható lehetne addig elfoglalt helyéről. Egyrészt súlyosabb, másrészt kérdésesebb. Súlyosabb, mert amit alkotott, ma már klasszikus és megkerülhetetlen, a szó legnemesebb nemében. Kérdésesebb inkább az, hogy milyen mértékben. Értő, tudós, respektálandó tanulmányok szólnak lí-

rájáról, ám irodalomtörténeti helyét az óvatosak nem jelölik ki. Bátortalanság volna ez? Aligha. Vagy csupán a kortárs bizonytalansága: hátha téved?

Baka lírája ugyanis maga a teljes magyar irodalmi hagyomány felidézése. És annyiban többletet adó, amennyiben új értékekkel gyarapította azt, s amiért a legjelesebbek között kell számon tartanunk. Ifjan mindenkitől tanult, s jó tanítványként: egyszerre, hiszen ha úgy vesszük, ő is csodagyerek volt, ha nem is oly mértékben, mint Weöres, de tény, hogy már tizenhat évesen publikálható, jó verset írt, de korántsem volt akkor még a múzsa fejéből kipattant annyira kész költő, mint az *Öregek* alkotója. Későbbi hangjára, költészetének viszonyulási pontjaira hamar rálelt, első könyvének jó részét mégis jobb, ha feledjük, vagy óvatosan kihagyhatjuk egy-egy készülő válogatásból. A *Magdolna-zápor* (1975) a mesterség fölényes tudásán kívül ugyanis alig mutatott valami kiugrót, illetve amit felmutatni tudott, annak a hatvanas évek legvégén, hetvenes évek elején nagy számban színre lépő nemzedék legtöbb tehetsége birtokában volt. Magyarán szólva: az ő líráját is magával ragadta a *csordaszellem* – már ami az alkalmazott stílusjegyeket illeti. (Meggvallom, utólag szíven üt a felismerés döbbenete: milyen laposkásan is indult nemzedékem költészetel!) S a többsége nem is a neki jó irányból. Ebből a több évtizednyi távlatból visszatekintve adhatok igazat Nagy Lászlónak, aki az egyformaságot vetette a társaság szemére. Bizony, az induló Baka verseinek soraiból is szinte kikiabál a – kétségtelenül meglévő – formai tökély mögül a korszak képi közhelyeinek tömkelege, a ma már sutának ható, nem oda való erőszakolt azonosítások garmadája: hol partizánmód rejtezik / s szép tervet sző a holnap (*Azt hittük, hogy a dzsungelek*); Hóhullás-arcú Aszszonyom (*Szerelmesvers*); Vérem piros didergés (*Gyóntató fehérség*) stb. Még a nemzedéktárs (Döbrentei Kornél) képzuhatagos-indulatteli stílusával is próbálkozik a Mahler-versben (*Trauermarsch*).

Láthatjuk, nem éppen szerencsés nemzedék tagjaként indult Baka. A költők éppen úgy tömegeltek, előszobáztak a szerkesztőségeknél – azidőt létezett valóságos, személyes előszoba is,

nemcsak virtuális-emailes –, mint mostanában. A késleltetett kiadásoknak köszönhetően nemzedékek találkoztak s ütköztek össze nagy hirtelen, válva eggyé, az 1943-ban született Petri György az 1946-ban született Döbrentei Kornéllal, ő az 1948-ban született Baka Istvánnal stb. Holott eleve más és más volt mindegyikük világtudata, életérzése, az élménytartomány nyelvkészlete.

A Baka-életrajzokban több helyütt olvashatjuk, hogy az atyai jó barát Ilia Mihály Ady és Széchenyi tanulmányozását javasolta az induló költőnek. Nem valószínű, de feltételezhető, hogy Ilia ezzel a jó tanáccsal indította az alanyiság átkától irtózó Bakát a szereplíra felé. De van itt fontosabb, lényegibb is, egy mondata Bakának: „Felfedeztem, hogy a versben nem az én személyem a fontos, hanem a kép” – próbálkozott ebben a nyilatkozatában a mondandó személyes jegyeinek fortélyos kicselezésével Baka. S valóban: a képalkotáshoz olyan különleges tehetsége és arányérzéke volt, ami csak a legnagyobbakéhoz mérhető. A komplex képek elsőrangú varázslóját, építőművészt becsülhetjük benne. Számos verse egyetlen képhalmaz (*Égi zsebóra, Siralomház*), egyik kép hívja magához a másikat: a metafora a metonímiát, a metonímia a szinesztéziát stb.: „s Pallasz baglyának hányadéka, én / görgök, rút szörgolyó, a föld színén; / s törött ezüstmaszk: utcalámpa-rom / csillámlik jéggé dermedt arcomon” (*Farkasok órája*). „Hullnak a barna-piros levelek, / ágak közt átszítál a kék üresség: / száraz avarra üvegcserepekként / Isten halott tekintete pereg” (*Ősz van az ūrben*).

Az ilyen költőtől legalábbis csengés-bongást várnánk. „Szépségek” özönét. Némi idillt. Van persze olyan is, varázslatos, amilyen pl. a *Kerti óda*: „Giliszták, eleven, tekergő / cipőfűzők, ti! A rögök / bakancsát hogy tartjátok össze? / Hogy szét nem mállott még a föld, / s fák lépegetnek benne nyárba / tavaszból s őszből tél fele, / rózsás zsinórok, hála, hála / tinéktek! Ezzel van tele / a szívem, míg a kerttet ásom, / miközben tűz reám a nap, / s eszembe villan – tán a mennybolt / gilisztái a sugarak. – / a kékséget furkálva egyre / (ezért oly porhanyós a lég) / lehullnak végül fára, gyepre, / és féreg-testük ott elég. / Elégedett az égi kertész, / és tán a menynek susztere / is, ki a legfénylőbb sugárral / Isten bakancsát fűzi be.” Ritka pillanatok ezek.

Helyettük a valóban pazar képek ún. *inherens expresszivitásában* részesülünk, bennük lefokozott, majdnem *zéró stílisztikummal*: „Bár dögszagú volt s aztán hajnalonta / Fény-hányadékát szertezápo-

rozta / kirókáztuk mi is az olcsó mámort / S megundorodtunk életünk nyaratól” (*Strófák*). Vagy némi képp szelídebb tónusban: „És csont a csonthoz nem tér meg soha / Kiömlött vérünket beissza a / Semmi fűrészpóra s kilóg a lószőr / Istenből mint kibelezett babából” (*A jelenések könyvéből*).

Egy eleve illúziótlan, a világot a maga kegyetlen tárgyszerűségében látó, keserű költő néz velünk szembe. Az villan észbe, hogy az efféle stílus-használatban Baka lehetne talán Petri György alig öt évvel fiatalabb nemzedéktárs-rokona, de Petri komorság-szarkazmusa (néha könyörtelen cinizmusa) nélkül. Ám égtájnyi a különbség is a két kemény férfilíra között. Petri Nyugatról, elsősorban az amerikai beatköltészet eredményei felől közelít a magyaréhoz, Baka – oroszos lévén – Keletről, az orosz költészet irányából. Mondani se kell talán, hogy az orosz költészet – nemcsak földrajzilag, de az intellektus tragédiatudatában, életérzésben is – kö-

zelebb van a magyar hagyományhoz, hogy a nyugati és keleti életviszonyok közti különbségről ne is beszéljünk. Petri költészetében több a modern vetület, Bakáéban több a nemzeti, a sorskérdésbéli. Petri illúziótlansága intellektuális, Bakáé létközeli, anyaföldet markoló. Petri Szabó Lőrincchez hasonlón élve boncolja személyiségét, Baka maszkokat próbálgat, hogy maga elöl is rejtse önmagát. És még folytathatnánk a sort. Ami mégis valamiképp összeköti költészetüket, az a korszakos felismerés, hogy a hagyományos értelemben vett *esztétikai szép* – az élet más szépségeivel egyetemben – a romjaiban hever. De honnan származik ez a Baka-féle illúziótlanság? Nyilvánvalóan volt ebben alkati, tartózkodó, „szekszárdi” magatartás – gondoljunk csak Babits vagy Mészöly Miklós életművére! –, nemzedéki hangulat, de szüksége volt valami másra, a hazai kultúrától kívülről jövőre is. Baka 1971–72-ben volt leningrádi ösztöndíjas, s mit tesz Isten?, nem az abban az időben (s szerte a „szocialista táborban”, nálunk is) annyira divatos vázolt Jevtusenko, Vinokurov és Voznyeszenszkij ragadták meg a huszonhárom-huszonnégy éves Baka figyelmét, hanem Arszenyij Tarkovszkij (a filmrendező apja), a tragikus sorsú Cvetajeva, a kivégzett Gumiljov s az emigránsok: elsősorban pedig Brodskij és talán leginkább: Hodoszevics keserű keménysége.

„Akkor lettem szekszárdi, amikor Szegedre jöttem. 75 után, az otthontalanságban. És persze Leningrádban. Ott is »hazataláltam«. Akkor lettem

nemzeti is” – jegyezte fel Baka. Azt ne firtassuk, hogyan élt és terjedt kézzől kézre a kivégzettek, elűzöttek és száműzöttek szamizdat irodalma a legkeményebb brezsnyevi időkben a leningrádi egyetemen. Hadd fedje mindezt továbbra is jótékony homály. Amit Baka mond, viszont el kell fogadnunk: „Nekem a hagyományaimat meg kellett keresnem. Én nem kaphattam készen, sajnos nekem szellemi hagyományokat kellett keresnem, könyvekből. Tehát ami nekem hagyomány, az szinte mind könyv.” Csoda-e, hogy a „nemzeti” költővé válás legerősebb impulzusát épp az örök ellenzéki orosz értelmiség képviselőitől: leningrádi társaitól kapta?

Ha hihetünk – márpedig miért ne hinnénk? – a gyűjteményes kötetben szereplő versek datálásának, akkor Sztjepan Pehotnij maszkja és alakja is Leningrádban született meg: „Már elmerült az alkonyat / A csatornák piszkos vizében, / Pétervárt a sugárutak / Kötéllal verik a sötétben / Az éjszaka, csillagait / Vonszolva, mintha láncra volna / Előbortorkál, s én a csörgő / Lombokat hallgatom szorongva” (*Raszkolnyikov éjszakái*). Ebből az „ős-maszkból” lép elő később a többi: a Széchenyi (*Döbling*), a Yorick (*Yorick monológjai*), a Liszt Ferenc (*Liszt Ferenc éjszakái*), a Hány János (*Hány János búcsúpohara*) alakmás. S a „kisebb” maszkok: *Ady Endre vonatán*, *Trisztán sebe*, *Tél Alsósztrégován*, *Philoktétész*. Ezek közül vannak személyiségéhez közel állók (Széchenyi, Yorick, Philoktétész) és távolabbiak is.

El kell fogadnunk, hogy aki az oszlop mögül más-más személyiséget öltve elének lép, mindegyikük Baka, a költő, hiszen ő maga is erről beszél:

„Akkor vagyok a legszemélyesebb, mikor álarcot veszek fel.” Ezek szerint egy magyar Pessoaval állanánk szemben? Aligha. Bakánál a maszk nem arra való, hogy alakot, költőszemélyiséget vagy stílust váltson, képességeit csillogtatva clown-arcokat vonultasson fel a lényegi felismerésre alkalmatlan világnak. Baka a mondandóra helyezi fel az új és új maszkokat, s alkalmanként azokra a személyiségekre cseréli, akik annak véleménye szerint a legjobb kifejezői lehetnek. Nem lehet az véletlen, hogy kivétel nélkül illúzióvesztettek ezek a változatok, s hogy illúzióvesztésük minden esetben veszteség-, sőt vereségtudattal párosul: „Csend van tán Isten elharapta nyelvét / csillag sem csikordul tengelyén / hallgass te is aludj Széchenyi István / legnagyobb magyar szerencsétlen gazfi én” (*Döbling*); „ez nem a te világod már Yorick mondom magamban / kibalagok a tengerpartra, letelepszem a fővényen / és Hamlet bon mot-it mormolgom amíg leszáll az éj / s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren.” (*Yorick alkonya*)

A főmű, a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* keretbe foglalja Baka költészetét. A műfaj – az ál-műfordítások – választása kellő alkalom a rejtőzésre. Nevének orosz megfelelője pedig szellemes és alkalmas trouvaille a teljes történelmet átélő orosz baka szerepéhez. Megkockáztatom, hogy költészete úgy értelmezhető igazán, ha mindegyik verse mellé hozzáolvasunk egy-egy *Pehotnij*-darabot. Evvel együtt válik még szívszorítóbbá a Baka-vers, ami – valljuk be! – nem könnyű olvasmány, s aligha lesz valaha is „népszerű”. Súlyos anyagot hordoz: az emberi lét és egy korszak lényegét.

KOLLARITS KRISZTINA

Vastag Andrea: Csinszka – a „Halálra szánt, kivételes virág”

Két Hollós, 2016

Egy újabb könyv Csinszka-ról. Tekintélyt parancsoló terjedelmű, négyszáz oldalas kötet. De vajon lehet-e a témáról újat írni, és főképp ilyen terjedelemben? Érdeklődve vettem kezembe Vastag Andrea monográfiáját, amely valóban a szakirodalom és a kéziratári források alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot, s emellett külön dicséretet érdemel a jól kiválasztott fényképanyaga is.

Mi a könyv igazi újdonsága? Ahogy ez már az előszövből és a fülszövegből is nyilvánvalóvá válik, az

úgynevezett „női nézőpont”. A szerző már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy „Boncza Berta esetleg több is lehetett egy egyszerű múzsánál”, hogy „nem biztos, hogy egy elviselhetetlen hisztérika volt”, és a szakirodalom eddig figyelmen kívül hagyta azt is, hogy Ady panaszai ellenében ebben a házasságban éppen Csinszka volt az, aki „testileg-lelkileg tönkrement”. Vastag Andrea Csinszka és Ady kapcsolatának vizsgálata során új szempontokat helyezett előtérbe: a családon belüli erőszak, illetve a társ-

függőség kérdését, a Boncza családban öröklődő, önmagát a férjének teljesen alárendelő női viselkedésminta hatását, a normális szülő-gyermek viszony hiányának következményeit Boncza Berta egész további életére. Ezekkel a főképp pszichológiai tényekkel magyarázza a szerző Csinszka házasságát Adyval. Külön fejezetet szentel annak vizsgálatára, hogy Boncza Berta valóban „hisztérika”

volt-e, ahogy azt a kortársai közül oly sokan állították. A számomra legérdekesebb része a könyvnek a fiziognómiai elemzése: a szerző egyrészt Csinszka külsejét elemezve próbál jellemére következtetni, másrészt Ady külső megjelenését összeveti majdani feleségével, s több fénykép segítségével is bemutatja hasonlóságukat, sőt Csinszka és Ady édesanyja közti hasonlóságot is. Különösen meggyőző az a trükkös fotómontázs, ahol Ady arcának jobb fele mellé odahelyezi felesége arcának bal felét, illetve ahol az Édes és Csinszka képével teszi meg ugyanezt. Ebből a külső hasonlóságból vezet le az azonnali vonzalmat Ady és Boncza Berta között, illetve jellemük hasonlóságára is következtet. Igaza van abban, hogy ha meg akarjuk magyarázni, hogy Boncza Berta miért mond le két, korban hozzá illő udvarlójáról (Tabéry Gézaról és Lám Béláról), és miért megy feleségül a rossz hírű, beteg és nála jóval idősebb Adyhoz, illetve miért tart ki mellette a végsőkig minden megaláztatása ellenére, az okokat főképp a genetika és a mélylélektan területén kell keresnünk. Vastag Andrea azonban nem képzett pszichológus, pszichiáter vagy genetikus, így ilyen szempontú elemzése gondolatébresztő, de nem éreztem mindig kellően tudományosan megalapozottnak. Feltárja Csinszka nehéz családi örökségét, és innentől kezdve mindent

ezzel magyaráz, az általa ábrázolt Boncza Berta egész életében a belső és külső körülmények rabja, mintha soha nem lett volna lehetősége szabadon dönteni, fejlődni, meghaladni önmagát, belső késztetéseit.

A könyv másik hiányosságának érzem, hogy Csinszka története „légüres térben” játszódik. Hiányzik a történelmi-társadalmi háttér első házasságának ábrázolásakor is

(nyilvánvaló, hogy nem csak a társfüggőség tartotta Csinszkát Ady mellett), de különösen feltűnő ennek hiánya a Babitscsal folytatott viszony bemutatásakor. Lényegében csak a levelek dátumából derül ki, hogy a Károlyi-kormány végnapjaiban, majd a tanácsköztársaság alatt történik mindez, pedig Babits zaklatott viselkedése, a Csinszkaival kezdett furcsa viszony nem függetleníthető ezeknek a hónapoknak az állandóan változó, egyre kaotikusabb viszonyaitól.

A könyv élvezhetősége szempontjából legjobb lett volna csak az Ady-Csinszka kapcsolatra fókuszálni, s a Babitshoz vagy a Márfy Ödönhöz fűződő viszonyra már kevésbé részletesen kitérni. A kevesebb több lett volna. Így el lehetett volna kerülni a sok önismerélményt is, illetve a szakirodalomból és a visszaemlékezésekből, levelezésekből vett túl hosszú idézeteket, amelyek sok újdonsággal nem szolgáltak. Mindenképp szükség lett volna tehát egy határozott szerkesztőre, aki kíméletlenül lerövidíti és stilsztikai szempontból is átnézi a kéziratot, szembetűnővé téve ezzel a mű erényeit és eltüntetve gyengeségeit.

Vastag Andrea első könyve nem mentes a hibáktól, reméljük, azért nem veszíti kedvét, és bőséges ismeretanyagát újabb írásokban fogja kama- toztatni.

ARTZT TÍMEA

Tóth Krisztina: Világadapter

Magvető, 2016

Tóth Krisztina *Világadaptere* teret enged a költői képben tobzódó „világlátó” költeményeknek és a személyes veszteségekkel, elmúlásélménnyel átszótt, szinte prózává csupasztított egyéni történeteknek. Ugyanakkor a társadalmat (*A koravén cigány; Bánk, magában*), a bolygót (*Felejtő; Hosszúalvó*) és az egyént érintő (*Heg; Csillag*) drámákat nem él-

hetjük át közvetlenül, mert szövegeiben a lírai én eltávolodik élményeitől, a külvilág feszültségváltásai habár keresztülvibrálnak rajta, kiegyenlítő-dést keresnek.

Az idő múlása, a természet körforgása s az emberi lét halálba futása a *Világadapter* témája, erre utal az első ciklus címe, *Futamidő*. Szuggesztív,

groteszk képekben tolakodik elének a halál: „ahogy háztűznéző alatt előjön / a kisházból a húgy- és szarszagú, / félbolond nagymama”, vagy „a frissen festett házfalon / mégiscsak átüt az obszcén graffiti”. *Hogy vagytok?* – kérdezi a lírai én a kötetnyitó versben, miközben a kínosság érzése oldásért kiált: a nagymamát visszaküldik, a házfalat újrafestik; s mi rápillantunk az óránkra, hogy egy üres – „Össze kéne már jönni egyszer” – szófordulattal lépünk tovább. A maximumig telített *Memóriakártya* lajstromba veszi a halhatatlanok névsorát, „halottak hívnak és élők üzennek, / a PIN-kód: kettő, nulla, egy, négy”, ironikus keltezés.

Az elmúlt tíz évben Tóth Krisztina prózakötetei láttak napvilágot, ám a költemények között is akadnak epikus vázra építkezők, ilyen az iskolai életképből kibomló kellemes ritmikájú *Háromnegyed*, mely a lírai én kislánykori szorongását eleveníti fel attól, hogy a tanító néni tőle kérdezi a pontos időt, amit a mai napig sem tud leolvasni, amikor már annyian „kiléptek a sorból”. A „sor” többértelmű metafora, utal a halálra, a tömegre és az írás aktusára. Ám a szöveg keletkezését megjelenítő keretmondatok („Mikor sötétben gépelek, vakon...”, „több, mint fél, miközben gépelek”) nélkül teljesebb lenne az élmény, akárcsak a *Futamidő*. Szintén retrospektív szemlélet uralja az *IDŐ, IDŐ, IDŐ* című költeményt, ám a gyermeki látásmód humorával és lényeglátó képességével. Mert miként is lehet az időt magunk után húzni vagy kifutni belőle? Talán úgy „mint a nyulak, mint az őzek, / tágra nyílt szemmel, lüktető / bordákkal [...] / váltott cipőkben, folyton lemaradva...”

A II. ciklus legexpresszívabb darabja ismét a nyitóvers, *Dal a titkos életről*. Az áradó metaforák expresszív hatásuk ellenére titokzatosak. A „látva lassanak” igénye Tóth Krisztinánál a „felkarcolt szemeidet hunyd egyszer rám egészen” – sorismétlésben jelenik meg; de mégis inkább a rejtőzködést és a fikciót választja: „Titkos életemet, hogy titkos legyen, mindig bezárom, / hajnalban ajtaján ökölled dörömböl az álom [...] Titkos életemet, hogy éljen, kitaláltam, / égeti villanyát abban a messzi-messzi házban.” A lírai én elrejtje a „teliszemetelt, sárga töltést” s a benne lévő Gorgó-fejet. Tóth Krisztina lírája pontos, esztétikailag kidolgozott, néha ijesztő, többször drámai, s néha bepillantást enged egy szürreálisan sötét világba: „Lakik a szívben egy szív, igen. / Aranyhalforma, ritka példány, / síkosan vergődik a felszínen, / vizet dalol és néha vért hány” (*Munkadal*).

Az időmetaforák szervezik a II. ciklust is, ám azt az életidőt mérik, amikor a lírai én mellől hiányzott valaki, egy konkrét utazó- és élettárs: „Ljubjana azt jelenti: nem vagy ott” (*Zsarnokgyík*). Az emlékező magányos turistaként száll metróra, hagyja maga mögött Janus-arcú emlékeit: „Hátulról öregember, előlről fiatal férfi”, „Hátulról fiatal férfi, előlről soha többé” (*Metró*). Súlyos *Vasgolyó* bontja le harmincöt év távlatából a fikcióból emelt épületeket: „Álmomban abban a házban jártam, / ahol ébren nem is laktam soha”, „[v]alamit mondtál, hogy már unokád van, / nem is figyeltem, félrevert a szívem, / nagy, lengő vasgolyó a levegőben, / nézd, mondtam, éppen bontják azt a házat.”

A III. ciklus a stílusgyakorlatoké, megidézésre kerül Balassi, Katona, Vörösmarty, Kosztolányi, József Attila, Weöres Sándor és Dante egy-egy műve. Közülük a társadalmi problémákat feszegető Vörösmarty-átirat emelkedik ki. *A koravén cigány*, bordal helyett *borúdal* alcímmel, a „Hová tevő boldogtalan fiait” kérdést feszegeti. Hová s leginkább mivé lesznek a városi környezetben élő lecsúszott és kiszolgáltatott emberek: „Házadat is elkötyavetyélted, / tolószékre cserélted a pénzed / húztál volna inkább új lapot, / mikor lesz, hogy őket láthatod, / mentél volna föl az égbe lakni! / Mikor jössz már rá, hogy rossz a pakli?”

A strófa Balassié, a téma nem, mégis szerencsés fúzió terméke az *Adj már csendességet szerelmes verzió*, miként szórakoztató alkalmi vers az *Inferno letterario, avagy a költő Paul Virilio kíséretében alászáll*. Ezzel szemben hiába olvasom a lüktető és drámai jambusokat: „Kezében fémdoboz, / orra helyén lyukak. / Forog az üres járdán, / magában így mulat” (*Bánk, magában*), nem lelem a párhuzamot Bánk és a hajléktalan nő között, legfeljebb abban, hogy mindkettő tragikus hős. Az angol hangzású *Tisölök*, azaz „embert is ölök”, *Tiszta szívvel* parafrázis a stílus- és ritmustörés érzetét hagyja maga után, szándékosan. Ambivalens hatása a „pófákat” és „leszarom” szavak stílusértékének és a kétütemű hetesek soráthajlással kivitelezett ütemhatár-eltolódásának köszönhető. A szakasz utolsó, nem túl érdekesítő, ars poétikus versében két álláspont jelenik meg, *A Tanítvány* szerint „a rímet mi vetítjük a dolgokba”; míg a tanár szerint a világ hangokból szőtt pókháló, melyben a pók felfogja a rezonanciát. A *Lék* című költői hitvallása ennél érdekesebb alapvetésekkel szolgál.

Kétségkívül a kötet IV. ciklusa a legerősebb. A személyes úti emlékeket rögzítő *Világadapter*rel

kezdődik, és a természeti képekben gazdag, sőt mitikus utalásokat hordozó *Hosszútávalvóval* zárul. E két vers a *Dióval* kiegészülve Babits Mihályt juttatta eszembe, aki *Levelek Írisz koszorújából* című kötetében a világ sokszínűségét akarta ábrázolni, majd (*A lírikus epilógjában*) rádöbent korlátaira. A dióléttől nincs mód kitörni, marad önmagunk sokszínűségének ábrázolása. Tóth Krisztina felveszi az eléje hulló csonthéjast, de nem töri fel, meghagyja zártságában, helyette léket vág a világra, és az átnéző szemmel azono-

sul: „[l]egyen a vers a lék”, „záruljon tükre úgy, / ne láss a mélybe mégsem”, „[v]égig én legyek ő. / [l]egyen a vers nyitott szem, / vízzel teli tüdő” (*Lék*). Távolágtartó álláspont, ám izgalmasan megírva; az olvasó mégis az agy és a szív hegeire vágyik, azokba a szobákba, ahová ebben a kötetben az édesapa elvesztését feltáró és feldolgozó (*Magnak jó lesz; Szobák; Dió; Fügefá; Sehol hamu; Hideg idő*) vagy a születés és a halál misztériumát körbejáró (*Menyegző; Homokóra; Hal*) versek vezetnek.

BAÁN TIBOR

Szigeti Lajos: Erővonalak

Hungarovox, 2016

BAÁN TIBOR (1946) Budapest

Szigeti Lajos válogatott verskötete, az *Erővonalak* a költő indulásától – ezt az 1977-es *Élet és Irodalom*-ban történt bemutatkozás jelzi – napjainkig ad képet a költő életművéről. Természetesen a válogatott könyvek óriási munkát rónak a költőre, aki ilyenkor nem egyszerűen a verseivel szembesül, hanem az egymást követő verskötetekben kirajzolódó lírai világgéppel is. Szigeti Lajosnak ez idáig hét verskötete látott napvilágot. Ez a nyolcadik: visszatekintés, összegzés. Habár az elszánt versolvasók a címek helyett többnyire a költő nevét jegyzik, most mégis felsorolom a megjelent művek címeit. Tanulságos ugyanis egybelátni, hogy mit üzennek a kötetcímek az olvasónak. *Az ég tükrében* (1992), a *Vízjelek nyári égen* (1996), *A fény hullámverése* (2000) egyaránt a kozmosz személytelenségében is reménytelen üzenetét: fényélményt közvetítenek. A költő vizuális fantáziája, meditatív, filozofikus alkata, amint ezt többen észrevették, többek közt Tüskés Tibor, Lator László, Tarján Tamás (és folytatható a sor), egy olyan csöndre, a rohanást messziről néző, elmélyülésre hajlamos személyiséget jelöl, aki a létezés titkait keresi, az egyetemes létösszefüggések foglalkoztatják.

Létezésünk az emberi tudat eredményeinek felhalmozódásával egyre tágabb és tágabb világokba vet minket. Szemhatárunk, éljük bárhol a világon, maga a kozmosz. A kozmosz dajkálja a Föld nevű bolygót, teszi lehetővé rajta az életet. Habár ilyen messzire ritkán tekintünk, Szigeti Lajos verseiben ez a perspektíva újra meg újra kinyílik. De iránya is van ennek a felfelé tekintő pillantásnak, amely a hétköznapi létezés szintereit köti össze a

világmindenséget fenntartó kozmikus rend képzetével. Ez a fajta belső, a létműködés törvényeit és szabályait vizsgáló figyelem a versekben egyre tudatosabb. A *Hívó szó* (2003), a *Barbár téridő* (2006), a *Végtelen jel* (2010) és a *Tejút szélén* (2014) a címekkel is jelzeten egy olyan, következetesen felépített költői világot tár elénk, ahol a költő szavaival „a végtelen átmérője az emberi értelem”. A kötetnyitó *A világ keletkezése* című versből vett kijelentés nem pesszimista. Habár a kozmosz félelmetes erőterébe dobva létezőnk, és létezésünk csak szitakötő-villanás, vagyis felfoghatatlanul rövid idő a fényévekkel számoló csillagászat szerint, mégis van okunk az optimizmusra, hiszen csodák tanúi vagyunk: „a világmindenség megismerhető, / teremtő és teremtetett / egynemű anyag”. A kijelentésben nem egyszerűen a kozmikus lépték az izgalmas, hanem annak felismerése, hogy az ember nem pusztán elszennvedője a világerők működésnek, hanem maga is teremtő.

A válogatott kötet, bár tekintettel van a versek keletkezési sorrendjére, mégsem ez a kötetépítkezést meghatározó szempont. A költő igazi célja ezúttal nem annyira a fejlődési rajz felvázolása (habár ez mindig érdekes), hanem a szemléleti egység kifejezése. A versek egybeolvasása egyfajta költői csillagvizsgáló torony építésének stációit idézi. Az eszmélés folyamatát mint a korunk emberének válaszait a korszak kihívásaira. Ebben az eszmei építményben a személyes, biografikus elem és a tágabb összefüggések irányában kutató tudomány (biológia, filozófia, mitológia, csillagászat) eredményei és lehetőségei, pontosabban ezek lírai lenyó-

mata egyaránt jellemzi a Szigeti-féle verset, amelynek sajátos világszemlélete, másoktól megkülönböztethető karaktere van. Ezt érdemes észrevenni, mert a modern líra titkos vágya épp ez: az alkaton átszűrt mindenség kifejezése. Ez a fajta érdeklődés, amely természetesen használja fel a szaktudományok szemléletét és szókincsét, egy olyan kozmikus keretbe helyezi a költői személyiség magántörténelmét, amelyben emberi végességünk drámája feloldódik a természeti törvényekben, az isteni rendben.

Érvényes a megállapítás a Szigeti Lajos életművét reprezentáló versvilágra, hiszen a kötetnyitó, *Teremtés* című, kozmikus távlatokat nyitó versciklus után a *Felmenő ág* életképeiben a költő magánéletének, magánmitológiájának eseményei kapnak hangot. A *Gyerekidő*, a *Vegyesbolt*, a *Fehér karácsony*, a *hintaló*, a *Pincseszer*, a *Fénykép apámról*, a *Falusi búcsú*, az *Anyám halálos ágyánál* stb. című versek, hogy érzékeltessem e líra személyes hangfekvését, a személyiségben múlttá, élettpasztalattá vált időt festik. Jellemző persze, hogy miképp. A *Falusi búcsú* indítása hangulatosan kapcsolja össze az élményt és az önjellemzést: „Erkölcsei prédikáció meg nem téríthet. / Körhinta, lányszoknya könnyen szédített – / forgott velem a való világ, / színes papírforgók, óriás / léggömb tüdejű ég emelte a földet.” A kisvilág és a kozmosz összekapcsolásának igénye, a méretek és arányok felfogása és megértése már a korai versekben is tetten érhető. Mindez a lírai világkép szerves fejlődését, értékfolytonosságát igazolja. S mindez a lírai hitel megteremtését jelenti.

A kötet következő nagy egysége, a *Tájékozás* egy újabb lépést jelent a tájhaza fölfedezésében. Az én „a kicsi kozmosz”, ahogyan ezt Uwe Gresmann fogalmazta meg annak idején, szükségképp a nagy kozmoszt tanulja. A „hegyháton a magasles”, „rezgő

köreivel a tó” (*A Sió mentén*), a fény, a Nap egyéni képekben és metaforákban kifejezett lelki élmények. Szigeti Lajos a természetet figyelve nemcsak a növényvilágot veszi észre, hanem a madarakat (*Madárvilág*), bogarakat, flórát, faunát együtt, mint egymást feltételező rendszereket, magát a létműködést, mint hierarchiát, amely folytonos filmként pereg, izgalmas látnivalót kínál. A látvány mint kép és annak reflexiója a kötet következő ciklusaiban (*Keserédes, Széptan, A. D. [vagyis Anno Domini] 2000, Lélekhalás*) finom hangsúlyeltolódással már az emberiség sorsát, jövőjét faggatja. Célt kell találni, igazi távlatot, jövőt. Az ember erkölcsi nagykorúsodása nélkül az önzés és a hatalmi vágy szétszedi a világot.

A *Credo* már a létmegértésnek ezen a szintjén fogalmaz. Nem magyaráz, felmutatja a törvényt: „Istenhez vezet minden út, / más igazság hamis – az égi abszolút, / a földi relatív.” Végezetül a kötet utolsó előtti versére, az *Úrsétára* hívnám fel a figyelmet. Ezen a magaslati ponton, mint *Az ember tragédiájának* újjelentében, elhagyjuk egy időre a Földet. A szituáció már egy új világkép távlatát ígéri. Dimenzióváltást: „Kilépek a csillagközi térbe, / ahol már nincs fönt és lent / nehézkedés, szabadesés, // Isten térgömbület-tenyerében / elfér az egész / földhöz ragadt emberiség.”

Az érzés ezúttal sem világárvaság, mint a nagy lírai elődöknél, József Attilánál vagy épp Piliusz Jánosnál, hanem egyfajta otthonmeleg nosztalgia. Sokkal inkább 20. és 21. századi, a végtelenség titkaira kíváncsi űrtudatról beszélhetünk, amely Szigeti Lajos emberléptékű harmóniájának megfelelően az emberi nem felelősségére hívja fel a figyelmet. A *Teremtés kényszere* című vers szavaival: „Milliárd fényév messze innen / él csillagköd képében Isten, / magánya emberi, űr nem eresztí – / Nekünk kell a teremtést befejezni.”

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Huszka Árpád: Kontra Ferenc írói munkássága

Életjel, 2015

A műfaj rugalmas imperatívusz. Sokan és sokféleképpen közelítették meg ezt a kérdést. Az idézett meghatározás Imre László viszonylag régi, 1996-ban napvilágot látott műfaj-monográfiája, a *Műfajok létformája 19. századi epikánkban* egyik hangsúlyos evidenciája.

A kérdést – létezik-e tiszta műfaj? – épp ezért szükségtelen volt Huszka Árpád részéről bevezető formájában „neuralgizálni”, nemcsak mert – miként a George Moore-mottó sugallja – „a bírálók csak róla fognak szólni”, hanem mert kioktató, az olvasó hozzáállását lekicsinylő hangvétele miatt eleve

rossz hangleütéssel indítja a poétikai diskurzust: feltételezi rólunk, hogy a monográfiát, amit írni szándékozik Kontra Ferenc életművéről, eleve szabályos, kronológiailag rendezett, „kánonalkotó ténykedések” mentén haladó, úgynevezett életrajzi vagy írói monográfiaként tudjuk csak elképzelni. A 21. század elejére magának a monográfiának is nagyban módosultak a műfajalkotó sajátosságai és alapelvei. A legújabb írói monográfiák (ha egyáltalán ez még ugyanaz a műfaj!) nem befejezett, lezártult opusokról, hanem alakuló világokról szólnak. Az opus feltárása helyett a művek megértése, belső törvényszerűségeik, jelentéshálózataik, intertextuális és -diszciplináris összefüggéseik felfejtése lett a cél. Ezért egyáltalán nem döbbenünk meg azon, hogy Huszka Árpád Kontra-könyve nem a *Jelenések* (1984) vagy a *Fehér tükrök* (1987) értelmezésével, nem is a *Drávaszögi keresztek* (1988) című első regénnyel indul, hanem a *Farkasok órája*, egy 2003-ban napvilágot látott mű elemzésével.

Huszka Árpád *Kontra Ferenc írói munkássága* című könyve, noha a monográfia műfaji sorába illeszkedik, a kutatás és a vizsgált anyag természetéből következően el is mozul tőle: az élet- és pályarajzkövetés időrendje helyett a „hermeneutikai felvázolás” (ezt még Gadamertől tudjuk!), a motívumolvasás, a hálózatfejlesztés és az interdiszciplináris összevetés eljárását követi.

A forrásvizsgálat és -elemzés, illetve az intertextuális és -mediális szövegértelmezés domináns eljárása mellett szükségszerűen tárja fel, építkezik a Kontra-opus kiterjedt recepciójára; saját olvasási stratégiáját folyamatosan összevetve más értelmezésekkel, elutasítva, illetve beépítve azokat saját koncepciójába. Míg az előbbi mozzanat, azaz bizonyos kritikai személetek elutasítása többször csúszik át valamiféle fölületes, kioktató hangsúlyba (pl. a bevezető ilyen értelmű kitételeinek kizárólagossága), addig a saját szemléletét alátámasztó értékelések keresése nyomán nagyon jó érzékkel fedezi fel a Kontra-opus értékeire, poétikai működésére és jelentőségére mutató elemzéseket – nem mellékesen: feltárva előttünk és bemutatva az opus köre szerveződött nagy kiterjedésű recepcióhálózat. (Azért fontos mozzanat ez, mert a vajdasági magyar hivatalos kánon inkább elhallgatni próbálta eddig az életmű jelentőségét, aminek egyik vetülete az, hogy az Újvidéken élő, dolgozó, műveit itt [is] megjelentető, opusában az itteni világra reflektáló és azt tematizáló Kontra Ferencet nem tartja számon a *Vajdasági Magyar Irodalmi Lexikon* 2016-os kiadása.)

Ha a kötet összefüggő, a vizsgált opusban folyamatszerűséget és hálózatos narratívákat értelmező tanulmányainak kulcsszavait, azokat a momentumokat emeljük ki, amelyekre a vizsgálat kon-

cepciója épül, akkor az *önéletrajziség/naplószerűség*, a *fordulópontok/váltások ritmusa*, illetve a *zenei és képelemek dominanciája* jelenségegyütteseit kellene említenünk.

Kontra Ferenc prózaírói opusának Huszka által történő értelmezése – talán – azért indul a 2003-ban megjelent *Farkasok órája* vizsgálatával (s nem a már említett, mind a megjelenés, mind az élettörténet kronológiai folyamata szempontjából „előbbi” kötetekkel), mert poétikai értelemben ez adja a legtöbb fogódzót az említett motívumháló kibontásához. Ehhez *A főhőssé válás meséje* című első fejezetben kezd hozzá, mintegy visszafelé haladva az önéletrajziség eljárásai, az én-elbeszélés technikái, a „főhőssé válás”, azaz a „vajon én leszek-e saját élettörténetem hőse” kérdései mentén értelmezve a típusba, illetve motívumkörbe tartozó regények, a *Farkasok órája* (2003), *A kastély kutyái* (2002) és a *Gimnazisták* (2002) jelentette narratívákat. Az első „nyom” e vonalon a „nincs visszatérés” motívuma: „A»no return« tehát, ahogyan számos más szövegben, a *Farkasok órájában* is a középpontba került. Innen el lehet indulni a regényen belül visszafelé, és további történések irányába is.” Maga a motívumháló felgöngyölítése is visszafelé halad tehát e regényen belül. Az utolsó rész argumentáltsága – négy olyan regényíró (Daniel Vian, Patricia Calvert, Robert Charles, Margit Sandemo) kerül felsorolásra, akik azonos címmel (*The Hour of the Wolf*) írtak regényt – legitimálja azt az értésünket, miszerint a *Farkasok órája* más regényvilágokat átsajátító és abszorbeáló elbeszélés, másrészt központi motívumának, a „hajnalváró éjszakai óra” ritmikus jelentésképzésének (mind a négy regényfejezet végén felbukkan az „új hajnal” motívuma az új kezdet, az új sorsfordulat értelmében) szerepére mutat rá.

Az ismétlődés és a folytatás/átcsúszás mozzanata a teljes regényírói opust áthatja és szervezi. A Daniel Vian név – miként arra Huszka rámutat – „egy vékony, előrenyúló szálon” átvezet a következő, *Wien, a sineken túl* (2006) című regény elbeszélőjéhez, akit Wiannak hívnak. Még erőteljesebb a motivikus kapcsolódás az *Ősök jussán* és a *Holtak országa* című 1993-ban megjelent, illetve az *Úgy törnek el* (1995) és a *Gyilkosság a joghurt miatt* (1998) címmel napvilágot látott novelláskötetek világa között, amelyeket a monográfia – a *Nagy a sátán birodalma* (1991) című, a korábbi korszak gyűjteményének tekintett novelláskötet elemzését követően – „a kilencvenes évek novellásköteiként” egységes prózavonulatnak tekint: „egy kisebbségbe szorult nép [a drávaszögi magyarság] lírai enciklopédiájának”. Itt a kapcsolódás első sorban tematikus jellegű: a kilencvenes évek térségi háborúi indukálta szembenézés a drávaszögi ember tragikus sors történetével. Ennél specifikusabb az át-

beszélés Kontra újrakiadott kötetei (a *Drávaszögi kezesetek*, illetve a már tárgyalt önéletrajzi trilógia) esetében az első és az új kiadás között, lévén arról szó, hogy egyik esetben sem csak reprintről van szó, hanem az újraírás különböző változatairól. Különösen jelentős módosulás ez az önéletrajzinak nevezett, bonyolult szerveződésű három regény, a *Farkasok órája*, *A kastély kutyái* és a *Gimnazisták Idegen* trilógiává (2013) vált újraalkotása esetében, nemcsak azért, mert az író hozzáírt és átalakította a szöveget, hanem mert teljes egészében módosultak poétikai határai és szimbólumainak jelentéshordozása. Az önéletrajziség/naplószerűség és a hőssé válás motívuma helyett most az idegenség alakzatai váltak jelentésszervező erővé. Huszka Árpád Kontra-olvasatának e pontján, a vizsgált próza alkotta hermenutikai háló olvasásának, felfejtésének és értelmezésének utolsó előtti állomásán (az *Idegen* trilógia után az *Angyalok regénye* című mű zárja az elemzéssorozat) lesz csak számunkra egészen bizonyossá, hogy nem tévedett a monográfus, amikor mindenféle kronológiai és műfaji rendet mellőzve kezdett a Kontra-opus olvasásába és motívumhálózatának felfejtésébe, mert csak egy ilyen látszólagos fordítottság és rendtelenség mentén, a motívumok transzformációinak nyomvonalán juthatott el lényegi felismerésekhez, ahhoz, hogy feltérképezhesse, milyen eljárások, gondolatok és összefüggések mentén, miféle kimenetelhez vezetnek el ezek az alakulások; történetesen ahhoz, hogy a „hőssé válás” regényeitől a főhős idegenné válásának történeteinek át az alakulások végén egy – nem terjedelmi értelemben – „nagy kiterjedésű” műalkotás, a bonyolult kulturális kódokból építkező *Angyalok regénye* (2014) áll. Nem véletlen az sem, hogy a *Képeslapok a luciferológustól* (*Angyalok regénye*, 2014) című fejezet a Huszka-könyv legbonyolultabb, műfaji és beszédmód tekintetében is a legsokoldalúbb elemzése; az értekezés hangvételé-

től a lirizált esszényelv karakterisztikáiig egyaránt megjelennek benne elemzői szólamváltások.

E „nem szabályos” monográfia első fejezetében elhangzik, miszerint a Kontra-regényekben és -novellákban „folyamatosan szól a zene”, a *Farkasok órája* kapcsán pedig, hogy négy másik szövegvilág szervezősül a regényszövetbe – tehát már a pálya elején, majd a folytatásban is bonyolult művészetközi átjárások, intertextuális összefüggések alakítják ezt a prózát. Az *Angyalok regénye* ilyen szempontból a legbonyolultabb szövevény. Huszka Árpád – a „képeslapok” többes számú és a színes kép jelentéskörét magában foglaló címbeli fogalomhasználata is ezt jelenti – egy „többdimenziós” jelentéshálót fejt fel e Kontra-regény értelmezése során, jócskán felhasználva és bőségesen (hosszú idézetekkel) hivatkozva a köré kialakult recepcióhálóra is. A matematikai képletektől (Fibonacci-sor) a látványképekig (Firenze-képek), a legendák világától (Perszeusz-legenda, Szent Eufémia-történet stb.) a látomásokon (angyal-jelenések) át a konkrét képzőművészeti alkotásokig (Cellini-, Michelangelo- és Bandinelli-alkotások, Dürer- és Vermeer-képek) tűnnek fel, épülnek be és alkotnak együtt jelentést e „nem látott képek és nem hallott dallamok” (Szegedy-Maszák Mihály). Leírásuk és elemzésük a Huszka-könyv legizgalmasabb részleteit képezik: a monográfus maga is „képalkotóvá” válik, például amikor a Fibonacci-sor regénybeli jelentésváltozatait írja le, a Kontra-próza által „létrehozott” Dürer-képek vagy Cellini-szobor látványképét rajzolja meg.

Azt hiszem, a Huszka-könyv (-monográfia) legontosabb hozománya épp ez: Kontra Ferenc prózaíró opusa működésének, az idegenség-alakzatok felé tartó mozgásának, jelentéshordozása ekképp történő variálódásának és egyfajta komplexitás felé építkezésének eljárásait gördülékeny, logikus esszényelv révén mutatja be és értelmezi számunkra.

BUDA ATTILA

Magyarországi gondolkodók

18. század

Kortárs, 2015

Egy nagy vállalkozás második kötete a Tüskés Gábor és Lengyel Réka terve és válogatása alapján megjelent szöveggyűjtemény, amelynek első része négy évvel ezelőtt került az olvasók elé. A válogatás

és az apparátus láthatóan egybehangolt csapatmunka eredménye, a fordítók egy része a szöveg-gondozásból, jegyzetkészítésből is kivette a részét. A két kötet egységét a szerkesztők, a közölt szöve-

gek belső összefüggései, illetve a formai/tipográfiai azonosság biztosítja; ezen túl a nagyobb tematikus egységekbe sorolt szemelvények, a hozzájuk tartozó, két fő részből – általános áttekintés, valamint tárgyi-nyelvi magyarázatok – álló jegyzetek, az igen informatív utószó, illetve a nem magyar források közös irodalomjegyzéke, az egyesített névmutató erősíti meg. Az olvasó csodálkozhat azon a bőségen, amit a második kötet is mutat, amelynek terjedelme ráadásul az elsőéhez képest mintegy harmadával nőtt meg. Ugyanakkor a belső arányok kiegyensúlyozottak maradtak: a vallás, nevelés, társadalom(tudományok) és a művészet témaköreibe vágó írások száma nagyjából azonos, talán csak a harmadik kevesebb kissé, mint a többi – ami nagyon is érthető. A második kötetben olvasható írások eredetüket tekintve döntő többségükben egy előző, magyarul vagy valamely idegen nyelven írt, nyomtatott változatra mennek vissza. Utóbbiak természetesen fordításban olvashatók, és mutatják a hazai felvilágosodás európai kapcsolatait. Az átültetések kimondottan e gyűjtemény számára készültek. Mellettük a kötet tartalmaz kéziratból származó írásokat is.

A szövegek közlés egyik elve a kritikai szemlélet, ami az első közlésekre és jegyzetekre egyaránt kiterjed, folyamatosan ellenőrizve, szükség esetén kiegészítve, javítva a forrásul választott szöveget. Ez a tökéletes szövegközlést megcélzó törekvés, ami árnyalt jegyzetapparátussal párosul, nagy erénye a válogatásnak. Jó megoldás, és segíti a tájékozódást, hogy minden jegyzetben az egyes szerzők és munkásságuk bemutatása, elhelyezése megelőzi az egyes szöveghelyekhez kapcsolódó konkrét, tárgyi-nyelvi magyarázatokat, az általános és egyedi ismeretszerzést egymás mellé rendelve.

A kötet változatos elemzési szempontokat kínál. Azonnal szembeütnek azok a szerzők, akik túlnőnek a 18. századon, például: II. Rákóczi Ferenc, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Mikes Kelemen, Kazinczy Ferenc stb. Ők már részben a Magyar Remekírók korábbi köteteiben is képviselve voltak, részben megbízható modern szövegkiadások készültek munkáikból. Mellettük Bél Mátyás, Tessedik Sámuel, Dugonics András, Ányos Pál, Révai Miklós, Kultsár István és mások a századon belül maradtak, ami persze nem csökkenti szerepüket a hazai művelődéstörténetben. De ez a két csoport is csak mintegy húsz szerzőt tesz ki a név szerint ismert száz körülülből, ami önmagában mutatja a

szerkesztők visszaemelő elképzelésének hatásosságát. Kiemelkedik ismertség szempontjából Joseph Haydn, Esterháza zenemestere, aki a legnagyobb létszámú közönséget mondhatja – az utókor zenekedvelői között – a magáénak.

Találomra szemelgetve említeni kell Kazinczy Beccaria-fordítását, az olasz szerző a 18. század végén a bűnt elkövetővel szembeni méltányosságot képviselte; Molnár János képzeletmozgató rézmetszetekkel illusztrált építészettörténetét – Salamon templomának képe látható az illusztrációk között, s ebből következtetni lehet a kísérszöveg valóságosságára is –; Balla Antal kéziratból közölt zeneelméleti összefoglalását. Némiképp meglepetés Révai Miklós építészeti könyve, még akkor is, ha kivonat, mert önálló koncepciót tartalmaz, és az építészeti fogalmak lehetséges magyar nyelvű visszaadására törekszik (*oszlopszék, képszék, vánkostag, sültag, üregtag* stb.), igaz, ezek közül nem sokat őrzött meg nyelvünk. Korabinszky János Mátyás és Molnár Ferenc munkái Pozsonyról és a Lehel-kürtről a gyakrabban idézett szövegek közé tartoznak. Speciális forrásközlésnek tekinthető Szereday Antal munkája, amely a gyulafehérvári székesegyház emléktábláinak szövegét közölte, hogy az ide eltemetettekről „ne csak az írók beszéljenek [...], hanem maguk az egykor odahelyezett emléktáblák is”. Festészeti témájú Szily Jánosnak a felépítendő szombathelyi székesegyház kifestését taglaló írása: a művészeknek pontos tervet, programot készített, velük – Maulbertschcel és Dorffmaisterrel – leveleket váltott emiatt, s többek között az utóbbinak megjegyezte: „Bár a felül lévő angyal viola színe szép és kedves, kétlem, hogy ez a szín tartós lesz, s nem halványodik-e el idő előtt.” Ugyancsak a művészeti tárgyú írások közé tartozik Johann Nepomuk Schauff pozsonyi rajztanár és nyomdász programja, amely egy általános művészeti akadémia alapítását tűzte ki: ennek célját rendszerben kívánta létrehozni, az alapfokú rajzoktatással kezdve a képzést, s az akadémiával betetőzve. Utóbbi világosan mutatja: a 18. századi magyar felvilágosodás szélesebb összefüggésrendszerben is vizsgálható, mint a „megkésetttség”, „átmenetiség”, mert tudományágakban és tudományterületeken egyaránt központi szerepet kapott az ismeret és a hozzá vezető leíró és/vagy kísérleti megfigyelés, a differenciálódás, valamint a tudomány nyelvének megváltozása.

BÁNYAI TIBOR MÁRK

Turczi István: A fázisrajzoló átmeneti gyötrelmei

Scolar, 2016

BÁNYAI TIBOR MÁRK (1979) Budapest

Turczi István irodalmunk egyik alakítója. Több mint egy tucat verseskötettel bizonyítja, hogy a magyar költészeti hagyományokat kiválóan ismeri. A világ-irodalmat fordítóként is követi. A jelenkori költészettel pedig a fiatalokat fórumhoz juttató Parnaszusz folyóirat és kiadó alapító főszerkesztőjeként is teremtő kapcsolatban áll.

Legújabb verseskötete láthatóan nagyon is tudatosan szerkesztett. Erre a tudatosságra utal az egyik legerősebb verszárlat is: „Amit kimondtál, már mindig / mozdulatlan. Hallgass!” (*Emlékmakett*). A könyv anyagát ugyanis úgy képezi 45 vers, hogy közülük 43 már korábban megjelent kötetben. Megdöbbentő újítás, hogy mindez jelöletlen. Erről a nem éppen elhanyagolható tényről nincsen tájékoztatva az olvasó. Nem is kell, hogy legyen. Azonban felfigyel-e vajon erre a gesztusra a kritika? Amennyiben nem, akkor Turczi István legújabb kötete egy az egyben felfogható a kritika kritikájaként.

Turczitól különben sem idegen a már megjelent darabok újbóli, akár többszöri kötetbe illesztésének gyakorlata. Ez az önisméltés azonban eddig nyíltan történt. Az *Uram, nevezze meg a segédeit!* (1993) vagy a *Hívásra szól a csönd* (2004) vállaltan gyűjteményes kötetek, ahogy a 2006-os és 2014-es *Turczi István legszebb versei* című könyvek is kétségkívül azok. Ezzel szemben most mintha inkognitóban került volna a *Segédmúzsák fekete lakkcipőben* (1985) kötetből 12, a *Zene állástalan zongoristáknak-ból* (1990) 10, a *Nők és a költészetből* (1991) 3, az *Amerikai akcióból* (1991) 9 és a *Hosszú versek éjszakájából* (1997) szintén 9 darab hol tömbszerűen egymás után, hol szabad szórásban e gondosan válogatott, sokszínű szemelvénybe.

Ez az ötkötetes válogatás csupán két új, kötetben meg nem jelent darabbal bővül: A *Válságvers* 2009-ben az ÉS hasábjain jelent meg. A mottó („A szorongás gyülekezési jog”) ugyan még Erdély Miklóstól származik, a zárlat szövege viszont már egyenesen mutatja a vers viszonylagos (up-to-date) újszerűségét: „Lám, bónusz is jár a tízparancsolathoz, / imígyen szól: Ne parázz!” A másik új vers a *Metamordózis*. Ezzel a címmel találkozhatunk már a *Hosszú versek éjszakája* (1997) vagy az *Áthalások* (2007) kötetekben is, azonban három eltérő darabról van szó. A cím kapásból Ovidius

Metamorphoses-ét (*Átváltozások*) juttatja eszünkbe, másrészt pedig bravúros szójátékként kitérítjük ennek a görög eredetű kifejezésnek a jelentésmezőjét a *mord* (morcos, komor, kedvtelen) és *dózis* szavakkal. Érdemes hosszabban elidőzni a kötet minden bizonnyal kulcsdarabjánál: „Kétségbeesésemben elhatároztam, hogy ezentúl / rugalmasabban haladok a korral /.../ Nincs több trükköm. / Marad a való látszat: győztesnek kell feltüntetnem / magam, hogy időben rajtaüthessek / másik énem gyanútlan lelkiismeretén. / A hazugság hasznos kábítószer mamutok, / medvék, sarki ludak és papagájok ellen. / Bármikor beve(t)hető, s a hatás is biztosított, / csak az adagolást kell illendően megválasztani.”

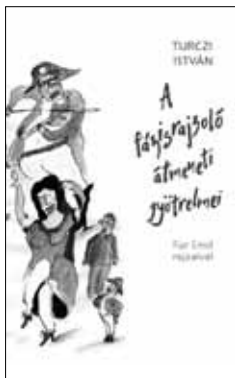
A legtöbb darabot Turczi éppen első kötetéből vette át, szám szerint 12-t. A *Segédmúzsák...* versei, miként a fűlszöveg mondja, „kevés kivétellel 1976 és 1982 között születtek”. De az érintett kötetek legfrissebbje is már húszéves. Milyen versalkotási nővumról és minőségi teljesítményről beszélhetünk tehát jelen esetben? Kétségtelen, hogy a színvonal kiegyensúlyozottan igényes, és mint ilyen a költői oeuvre reprezentatív mérlege. Azonban megnyugtató összegzésnek semmiképpen sem mondható ez a kötet. Hiányoznak például a hosszúversek. Egy *Platón úr vacsorája* nyilván szétfeszítette volna a kereteket. A textusok jelenlegi összjátékából biztos kézzel rostálódta ki a szimpla imitációs gyakorlatok, túllírt vagy csak félig megírt, kommersz és utánérzéses darabok. Mégis veszélyesen kétélűnek tűnik ez a célirányosság és hatáskeltés mezsgyéjén billegő szerkesztési eljárás. Ötletes megoldás, de óhatatlanul levon a versek önértékéből. Az újraértés önmagát sem kímélő ironiája viszont már olyan korszerű jelentéslebegtetést hoz létre, amely a versbeli beszélő és a költő biográfiai személyének szoros megfeleltethetősége révén a saját identitás meg (nem) képződéseként íródik bele a kötet anyagába.

Turczi egész életműve felfogható úgy, mint ami az emlékezés jegyében áll. A bizonyosság és a képtelenség most is az emlékezésben található meg. A válogatás alapjának is magát az emlékezést, pontosabban az önemlékezést tarthatjuk: nem pedig – ahogy elsőre tűnik – a különböző irodalmi és művészeti tradíciók vagy életművek jellemzően hommage-

szerű intertextuális vagy intermediális átsajátítását. Turczinak vannak ki-mondottan tematikus kötetei, mint például a testiséget és a nő(k)höz való viszonyt reprezentáló *A nők és a költészet* (1989), a *Venus Vulgívaga* (2002) és az *Erotikon* (2008). De gondolhatunk akár az *SMS 66 kortárs költőnek* (2002) vagy az elhunyt pályatársaknak címzett *Áthalások* (2007) kötetekre is, amelyekben a beszélő eleve dialogikusan szituálódik. Jelen kötet

is ez utóbbi, tágabb perspektívából látszik tematikusnak. Az egész életművet átható párbeszédesség most is a szöveg nyelvi megalkotottságának egyik legfőbb tulajdonsága marad. Turczói lírai személyiségét a címek, mottók, idézetek és szövegszerű utalások révén olyan alkotók függvényében helyezi el, mint Homérosz, Jean Genet, Gregory Corso, Laurence Olivier, Kurtág György, Czesław Miłosz, Dürrenmatt, Almásy Aladár, Erdély Miklós, Pilinszky János és Petri György. Inkább magukat a művészeket, mint műveiket vonja párbeszédbe. De például *A 22-es csapdája* korántsem csak a címével idézi meg Heller regényét. *A Két Perc Gyűlölet* is rafináltan öszszetetlen játszik rá Orwell 1984-ére.

A heterogén témák és hangnemek társítása ellenére letisztultan és jó arányérzékkel vonulnak fel a Turczói-líra meghatározó elemei. A macsó humor és az öncélú szójáték viszont csak nyomokban lel-

hető fel. A szövegalakítást leginkább a hétköznapiság és emelkedettség ambivalenciájából fakadó intimitás és személyesség határozza meg. Az emlékezés mellett a kötet döntő szervezőelve az a viszonylagos formai kötetlenség, amely egyetlen prózavers (*Laurence Olivier naplójából*) mellett a szabad verset preferálja. Kimaradtak tehát a mesterien kötött ritmusú, rímes strófaszerkezetek. Egyaránt találunk viszont a pálya kezdetének

(neo)avantgárd – írásjel nélküli és kisbetűs – írásmódú darabjai mellett központozással ellátottakat is.

A versek random sorrendjéből is adódó enigmatikusságot csak tovább fokozza a ciklusokra tagolás hiánya. Legfeljebb Für Emil fekete-fehér grafikáit tekinthetnénk egyfajta mediális cezúrának, azonban ez ellen szól a rajzok versekét is meghaladó száma. Für grafikái ugyan egyediek és szarkasztikusan karakteresek: kép és szöveg mégsem erősíti egymást. Ettől az együttjárástól nem igazán gazdagodik valódi többletjelentéssel a kötet.

A címválasztás viszont több mint telitalálat. Az *Amerikai akcióban* (1991) megjelent *A fázisrajzoló átmeneti gyötrelmei* egy animációs filmgyártásból vett terminussal a mozgásra, pontosabban a mozgás illúziójára irányítja a figyelmet. A fázisrajz segít ugyanis létrehozni a mozgás illúzióját.

PÉCSI GYÖRGYI

Markó Béla: Kerítés

Kalligram, 2016

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

Szabó Lőrinc után valószínűleg – a 2016-ban Kortárs-díjjal kitüntetett – Markó Béla jegyzi a legtöbb szonettet; okkal hírlik, hogy a nagy elődhöz méltón ő is „a szonett nagymestere”. Szonettkoszorú-remekai – a *Költők koszorúja* (1987), a *Szerelmes szonettkoszorú* (1988–89), a *Passiójáték* (2013) – bizonnyal a modern magyar líra kötelező antológiadarabjai. Nemcsak a forma kitüntetett használata, a virtuóz verstechnika, a könnyed elegancia rokonítja Markó Béla költészetét a Szabó Lőrincéhez, de fegyelmezett, józan racionalizmussal társuló szenvedélyes, kíméletlen ön-élveboncolása is.

Markó Béla sokat ír – újabban évente legalább egy önálló könyve jelenik meg –, tehát örületesen fontos, elemi létezési, kommunikációs forma számára a folyamatos versírás, reflexió, önreflexió. Az olvasó persze gyanakszik, lehet-e folyamatosan ennyi igazán jó verset írni mindössze néhány mórban, s figyeli, a költő mikor csap át önméltlésbe, hiszen tudja, a költészet témája néhány fogalommal leírható: szerelem, halál, Isten, művészet, természet, haza, szabadság. Markó Béla költészetének is ezek a témái, de meglepve észleli, hogy az önméltlést a „témák” roppant pazar variációi

megközelítéseivel elkerüli, s ugyan korántsem nagy vers mindegyik verse, de egyik sem unalmas, fantáziátlan vagy gondolattalan.

Par excellence költő, bármiről képes verset írni, mert bármi érvényes verssé, világtérmezésé képződhet. Reggel, a fürdőszobában a két fogkefe megpillantása éppúgy generálhat létbölcseleti költeményt, mint az élet hagyományosan fontosnak tekintett kérdései. Melyik a „saját” fogkefe, melyik a társé, fontos-e megkülönböztetni, ha a szeretkezésben a két fogkefe tulajdonosának teste szétválaszthatatlanul eggyé válik, másrészt, tényleg eggyé tud-e lenni a két test, s egyáltalán fontos kérdések-e ezek, ha „idegen lesz / előbb-utóbb mindkettő, s nem marad más / belőlünk, se száj, se kéz, csak didergő, / egymásnak dőlő fogkefék a fényben” (*Fogkefék*). Szabó Lőrinc szemléleti rokonságát említettem, de persze határozottan elkülönözik a mestertől, például abban, hogy „Az Egy” helyett Markó Bélánál mindig kettő a szerelmes/szeretkező ember. „Mindig egy testbe zárva lenni? Mindig csak én? Sohase más?” (Sz. L.) – nem a saját testbe bezártság börtönét érzékeli Markó Béla, épp ellenkezőleg, azt a titokzatos pillanatot kutatja, amikor a két test / két Én eggyé válik. Eggyé, de hol vannak az eggyé válás határai? – kérdezi, versek sorozata mellett, a Szabó Lőrincsel vitázó *Kettő* című versében is: „két szája van időnként, / és úgy beszél, mintha önmagának felelgetne, / máskor meg eltűnik mindkét szája, / illetve egymásba csukódnak a nyílások, / ilyenkor mindkét végén összekapcsolódik, / és önmagát áramoltatja önmagába, / aztán teljesen leválasztja / egyik felét a másikról, / és így tesz-vesz két külön helyen / ugyanabban az időben a Kettő”. Egy vagy kettő, lehet-e egy, lehet-e hermetikusan elkülönülő kettő? Bármilyen banális téma generálhatja a dilemmát: „Nem mindig ott hasad a fa, / ahol a finom érzet mutatja, [...] de még a szilva rücskös, barna magjához is / hozzáragad néhány foszlány az édes húsból [...] néhány verejtékcsepp / vagy apró pihék, szőrszálak, / mikroszkopikus bőrcafatok / kerülnek ránk a másikból, / és sohasem pontosan ott válunk szét, ahol / nem sokkal azelőtt összeforrunk, / már csak ezért sem kaphatjuk vissza többé / ugyanazt a testet vagy lelket, / ha egyáltalán vissza szeretnénk kapni” (*Penge*). Az egy, a kettő dilemmás gondolata jelenik meg a könnyed, játékos, érzéki *Románc* című, jellegzetes markói retorikával fölépített versben is. Egyszerű élethelyzet, rutinos napkezdlet leírásának indul a vers, a rutinmozdulatok rögzítései finoman átfordulnak egy szerelmi aktus leírásába – „jóleső feszültséggel fogadja / az újabb meg újabb hullámokat, / hagyja, hogy mindenütt behatoljon / és hosz-

szan lüktessen a combjai között” –, s csak a vers csattanója jelzi és egyúttal oldja fel a metaforát: egy uszodai élményt mesélt el, a vershős számára az úzás ugyanolyan örömteljes, beteljesült érzéki lét-élmény, mint a szeretkezés.

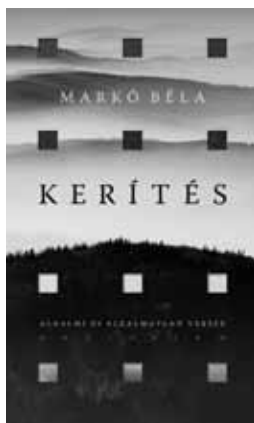
Máskor egészen banális történetből szerveződik súlyos morális kérdéssel szembesítő költemény, mint a *Jégrevűben*. Az élőbeszéd egyszerűségével kezdődik a történet: nyaralásból hazatérve egéürüléket talál a család a lakásban, elkezdődik a hajsza, majd az egér kiirtása. A családfő (a költő) végül ragasztóanyagot ken egy kartonlapra, amely „kékeszürkén csillogott, mint a jégpálya”, meg is lett az eredmény, a riasztó valóság túltesz a szürrealisztikus, költői látomáson: az egérek beleragadva az anyagba „hangtalan nyújtóztak erre-arra, / időnként már összehajolva, / máskor ketten kétfelé / egy nyilvánvalóan befejezhetetlen táncban, / szikrázott a ragasztó az éjszakai fényben”. A családfő pedig szó nélkül – pragmatikusan – kukába dobja a ragasztóban táncoló egereket, s csak fia emlegeti azóta is, hogy „még éltek”. A válasz: „ez is egy megoldhatatlan / kirakós játék volt már abban a pillanatban, / ez a jégrevű vagy egérintás, / olyan mindegy most már utólag”. Borzongató, többértelmű verszárás: nincs „jó” megoldás.

Markó mestere a finom áthajlásoknak, átvezetéseknek. Gyakran kezdődik objektív, tárgyias leírással a verse, s aztán távoli párhuzamra telve folytatódik, majd újabb párhuzamok beemelésével új jelentésekkel, variációsan bővül a főtéma, s végül finom csattanóval fejeződik be. Mint a *Tanítás* című, a kötet egyik legerősebb versében. Szenttelen tájleírásnak indul a költemény, egy „kiszikkadó patakmeder” objektív leírásának. Még „vonaglik egy-egy hal”, de már kiviláglik a meder iszapjába süllyedt szemét. Szerves és szervetlen küzd még az életért, de visszafordíthatatlanul pusztul élettelen és élő. A táj pusztulásának utolsó pillanatai az objektív szemléletben az emberi fájdalom hasonlatát hívják elő: „rozsdás vasdarabok bukkannak fel a homokból, / akár a törött csont a bőr alól” – borzongató az emberi kín váratlan fölbukkanása, mert, lehetőfinom átvezetéssel, a táj pusztulásának aktusa és az emberi halálé ugyanazokat a tüneteket jelzi: „líheg, zihál és egyre jobban bűzlik / a kíméletlen napfényben a sár, / bugyborékol még itt-ott, majd lecsordul, / vagy csak kibugyan, s fehérlik sokáig / a száj sarkában a sűrű nyál, / szívárog lent a drága hűg, / s a feltámadó szél a nézők felé viszi / az ürülék szagát”. Tulajdonképpen semmilyen konkrét utalás nem jelzi, csak megsejtjük, hogy nem általában vett emberi halálról beszél most már a vers, hanem Krisztuséről. Sejtésünket később erősíti meg a vers:

„óriási reflektorával / végigkutatja a testet az Isten, / és velük együtt figyeli a változást, / ahogy a nyílásokban megszárad a szenny” – erősen blaszfémiagyánús Istent, az Atyát objektív, szenttelen szemlélőnek leírni, a bámész tömeg szintjére lehozni. Ez az istenkép negligálja a kereszténység legfőbb tételét, mely szerint „úgy szerette Isten a világot, hogy keresztfára küldte érte Fiát”, ugyanakkor mégis mélyen, esendően emberi – éppen kutakodó, vizsgáló magatartásával. Bravúros a vers folytatása: a haldoklóból „minden résen áramlott kifelé az élet, / és végül megtisztult a mocsktól [...] ez egyébként is inkább érzés” – a test megtisztult a halálban, naturálisan kilökte magából az alantas nedveket, mocskot, ürüléket, készen áll az „érzésre”, készen arra, hogy tiszta corpus legyen. S ezen a ponton tér vissza a vers a nyitó képhez és gondolathoz:

„kibomlik a nedves folyóágy / az elvékonyodó, puha héjból, / és ott van már az egész nyitott szerkezet, / kismutató, nagymutató” – azaz ahogy a kereszthalált halt testhez, a táj elváltozó pusztulásához sem a halált, az elmúlást, hanem egy másfajta, teljesebb létezőmódot társít a költő: „s teljes szépségében látszik végre a mélység, / bejárható lesz, megfogható / és végtelenül egyszerű” – a bomlás, pusztulás túl létünk értelmes rendben, harmóniában és oltalom alatt áll.

Hasonló retorikával, virtuóz módon felépített vers az *Európe teste* című, alcímében *allegóriának* nevezett szabad vers is. Markó Béla néhány éve kötetnyi, illetve kötetnél több, főleg 16–17. századi klasszikusok festményeit illusztráló szonettekkel jelentkezett. Most az *Európe teste* versben Tiziano és Rubens azonos című, *Európe elrablása* festményeit költi újra, ezúttal szabad versben. A műhöz kivételesen lábjegyzetet fűzött a költő, itt értelmezi, miért a kettős kép: IV. Fülöp spanyol király megrendelésére másolta le Rubens a mintegy hetven évvel korábban készült Tiziano-képet, s noha hű másolatnak készült, a két festmény karakteresen elkülönözik. A vers pontosan leírja az elkülönbözést, a légius Tiziano-festmény leírását követi a robusztusabb, profánabb nőalakú Rubens-kép szöveges megjelenítése, ám innentől már a közép-európai, romániai közéleti(?), politikus(?) költő értelmezi, egészíti ki a képeket. Európé nem Kréta szigetére, hanem Európára veti a hátát, s a hanyatt fekvő testet rárajzolja a jelen térképére: feje Portugálián, Spanyolországon, bal keze az angol, ír, walesi, skót szigeteken, felsőteste Német-, Francia- és Olaszor-

szágon nyugszik, lába Görögországon. A Balkánon viszont visszatetsző alteste: „nincs már testének / errefelé illata, csak szédítő / szaga, és itt a Kárpátok ölében, / igen, lehet, hogy éppen itt a nyílás, / amelyben annyi isten járt már eddig, / de koldusok vagy rablók is gyakorta, / s megtisztult mégis, vért lök ki magából, / a Pontus Euxinusban szemérem- / dombját lemossa”. Grotszekbe forduló, maróan gyilkos irónia és önirónia helyzettudatunkról – benne van

komplexusunk, megalázottságunk, sértettségünk, de benne ösztöneink szenvedélyes, dühödtté ragaszkodása is: „ha majd fullasztó bűzöd / eláraszt minket, nem is látjuk orcád, / mégis kívánunk folyton, mert betelni / ágyékoddal sem lehet, Európé!”

Ez a roppant hajlékonyság, a reálisból a szimbolikusba, fogalmiba való bámulatosan könnyed, elegáns átsiklás jellemzi egyszerűbb szerkezetű, az élőbeszéd retorikájára ütő, akár a kisebbségi sorost, akár személyes sorstörténetét vizsgáló verseit is. A *Kolozsvári fantázia* című költeményben eljátszik a gondolattal, hogy Mátyás szobrában is ott várakoztak a hívó jelre a harcosok, hogy megmentse a várost – a játékos ötlet azonban, persze, keserűen fanyar iróniával zárul. A kötet nyitó versében, a *De ki élte túl?* címűben a '89-es sortűz elképzelt áldozata – kivételesen játékoságba oldottan – teszi föl a keserű kérdést: „nem volt-e jobb, / amikor rossz volt, / vagyis miért rossz most, / amikor egyébként jó”, hogy az *Utóvéd* címűben torokszorító keserűséggel leszámoljon minden illúzióval: „...átkozott mester-ség utóvédnek lenni” – írja, mert hol a határ a feladás és a visszavonulás között, s értelmessé értelmezhető-e egyáltalán az utóvédszerep, amikor „azt kell megvédeni, / amit már nem lehet megvédeni, / azokat a magaslatokat kell tartani, / amelyeket nem lehet megtartani”. A címadó *Kerítés* pedig, már-már fölírva minden retorikai konzekvenciát, kétségbeesett kiáltó könyörgés és siratás – a '89 nyarán a határon átszökő testvérért és az egyetemes életért: „Ugye nem lövitek le az Istent?”

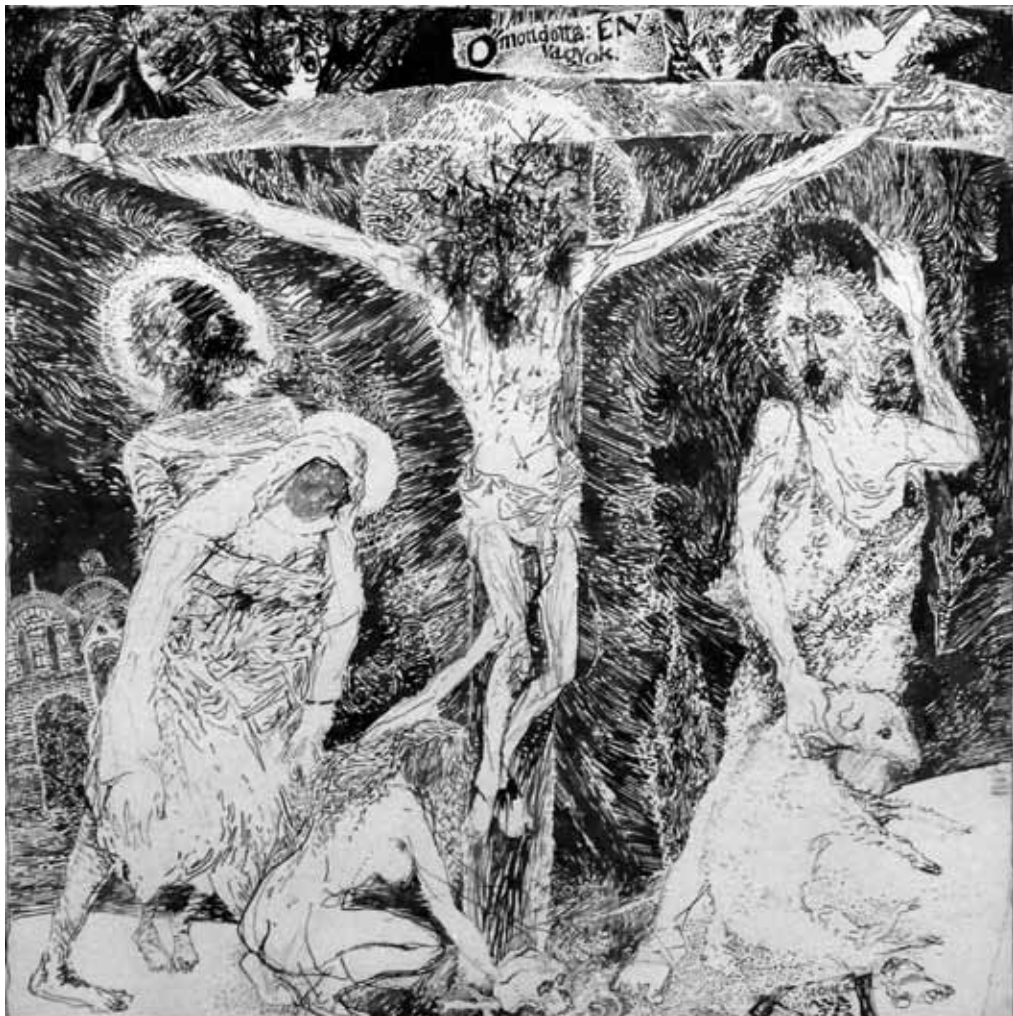
Ez utóbbi vers nyílt személyességét kivételesen is mondhatnám, mert Markó Béla fegyelmetlenül személyes költő. Legtöbb versében egyes szám első személyben szólal meg, de ha mégsem, a személyiség, a szubjektum akkor is erőteljesen jelen van minden versében, értelmez, állást foglal. A közvetlen személyes vallomást azonban, mielőtt önfeledten kitérülközna, az utolsó pillanatban fölváltja, az érzelmek eláradását ellensúlyozza a fegyelmetten, racionális én megfigyelő és világhértelmező po-

zícója. Ez a világhoz való, talán még ridegnek is tetszhető viszony a kötetben különösen az apát és az anyát elsirató versekben szembeötlő. Megrendülten, szívszorító aggodalommal idézi fel édesapja testi leromlását, látásának elvesztését (*Retinopati diabetica*), hogy a következő versben (*Fagy*) a halott testtel való találkozását objektívként rögzítse. Ambivalensen borzongató, hogy a megmerevedett testet a télvíz idején az udvarra teregetett, csonttá fagyott ruhákhoz hasonlítja – „kilógott az egyik ingujj a kosárból, / nekiütődött az ajtófélfának, amikor / befordult vele anyám a házba, / fekszik a csonttá keményedett ing a cementen, / nincsen már benne senki”. Az anya elsiratása líraiabb, személyesebb, zsigerekig fájdalmasabb (*Valóságirodalom*) – éppen ezért a fortissimo gyilkosan brutális (*Egész*): „Nem tudom, / mi lett anyám levágott lábfejevel, / és azt sem tudom, hogy valójában / melyik volt anyám, / amit lefűrészeltek, / vagy ami megmaradt, / hiszen hajlamosak vagyunk / nagyság szerint ítélni, / de nem biztos, hogy ez mindig célravezető [...] aztán

néhány nap múlva / utánahalt a levágott résznek, / és megbonthatatlan egész lett ismét.” Elviselni önmagunk tehetetlenségét, tudomásul venni, hogy a szerettünk adott pillanatban nem több világunkban, mint pragmatikusan medikalizált esemény, a megszenvedettségre, fájdalomra pedig – így, ezzel az önmagához kegyetlen, kíméletlen leltárral ismeri be a költő, hogy – nincsen szó.

Egyenként sorolhatnám tovább Markó Béla új kötetének verseit, említenem kellene az öregedéshez, a személyes halálhoz való viszonyára reflektáló költeményeit, magának a halálnak, a halál sokféleségének az újragondolását; külön elemzést érdemelne istenképe, metafizikai, enyhén transzcendens érintettsége, a versek tónusának elégikus groteszkje, ironikus pátosza és pátoszos iróniája. Súlyos kötet volt a 2013-as, a kisebbségi kérdést dilemmáiban újraértelmező *Csatolmány* című könyve is, e mostani nemcsak tematikai sokfélesége, szellemi, intellektuális dinamizmusa miatt talán még súlyosabb.

ORCZI JÓZSEF, Golgota, 1989

Keletről...

*a Kínai Nemzeti Művészeti Akadémia
festmény- és kalligráfiakiállítása*

Pesti Vigadó | 2017. április 11. – május 31.

A tárlat a Magyar Művészeti Akadémia meghívására érkezett Budapestre.

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

VIGADÓ

Pesti Vigadó, a Magyar
Művészeti Akadémia székháza,
1051 Budapest, Vigadó tér 2.
www.vigado.hu

• minden, ami művészet •
mma.hu